UR VÅR TIDS FORSKNING

POPULÄRA SKILDRINGAR

utgifna af

Prof. AXEL KEY och **Prof. GUST. RETZIUS.**

19.

EGYPTEN

I DESS MINNESMÄRKEN OCH I DESS FÖRHÅLLANDE TILL PALESTINA OCH GREKLAND.

af

Prof. J. LIEBLEIN.

STOCKHOLM
KLEMMINGS ANTIQVARIAT OCH SORTIMENT
1877.

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta är n:r 19 i skriftserien ***Ur vår tids forskning. Populära skildringar***.

De flesta sidor har också rubriker som inte ingår i texten:

De egyptiska minnesmärkena.

Jag tillåter mig att inbjuda mina läsare på en tur till Egypten för att skåda de åldriga minnesmärken, som där finnas, och som genom sin egendomliga hemlighetsfullhet och väldiga storlek alltid öfvat en stark dragningskraft på europeiska resande. Den kan företagas utan synnerlig ansträngning; jag föreslår nämligen att göra den på ungefär samma sätt, hvarpå Sören Kirkegaard i sin barndom i sällskap med fadern företog sina utflykter till Köbenhavns omgifningar, genom att spatsera fram och tillbaka i den gamles kramhandelsbod. Reseomkostnaderna blifva ej stora, på sin höjd några kronor, och tiden, som resan fordrar, blir ej häller betydlig, blott några få timmar. Utbytet blir väl också därefter; men då utgiften icke är stor, böra anspråken ej häller vara altför höga.

Färden, den verkliga, kan bekvämast företagas öfver Frankrike från Marseille med de franska postångarna, eller öfver Italien från Brindisi med det österrikiska Lloyds. De först nämnda, som äro fint och bekvämt inredda och föras med den franska marinens sjömansduglighet, tillryggalägga vägen öfver Medelhafvet till Alexandria på omkring sex dygn. Färden går mellan Corsika och Sardinien, tätt förbi Caprera, hvarifrån Garibaldis hus i fjärran skymtar fram, och flera delvis egendomligt formade öar, bland hvilka en må nämnas, som heter björnen, l'ours, emedan dess bärg

högst upp har formen af en björn; så genom Messinasundet och därpå snedt öfver Medelhafvet till Alexandria, den en gång så firade verldsstaden. Med det österrikiska Lloyds något mindre ångfartyg gör man resan från Brindisi till Alexandria på tre dygn, hvarvid man på en lång sträcka passerar det höga Kretas kuster.

Egyptens jämna lågland dyker ej upp ur hafvet förr än man har kommit det samma tämligen nära, och ett af de första föremål, det späjande ögat ser afteckna sig mot horisonten, är den så kallade Pompejusstoden, detta icke-egyptiska minnesmärke från den romerska kejsartiden upprest, ej af Pompejus, men sannolikt under kejsar Diokletian. En gång inne i hamnen, ser man en mängd skrikande, trätande och gestikulerande båtförare, som slåss om äran att föra ens egen dyrbara person i land; och innan man ännu satt foten på fast botten, ryckes och slites man åt alla sidor af en böljande svärm åsnedrifvare, som med än våldsammare åtbörder öfverösa hvarandra med otidigheter och kifvas om att få den hufvudyre europé, som icke förr har lärt sig nyttja käppen, upplyftad på en lurfvig åsna; och nu bär det hurtigt af genom gatorna på det raska djuret, som i Egypten är af en lifligare natur än dess långörade och skriande broder i Europa, och därjämte alltid hålles i full fart af den eftertrafvande åsnedrifvarens oupphörliga skrik och spetsiga käpp.

Alexandria var, som bekant, ej blott hufvudsätet för verldshandeln flere århundraden igenom, det blef också den brännpunkt, i hvilken strålarna från den egyptiska, grekiska och asiatiska, i synnerhet judiska visdomen samlade sig och smälte samman. Här grundlade Ptolemæus Philadelphus det alexandrinska museet, verldens första universitet, som tog arf både efter den egyptiska prestskolan i Heliopolis och efter de grekiska skolorna; här fans det första verldsbiblioteket på 700,000 band, här öfversattes den hebräiska bibeln på grekiska, och här skref Manetho

efter egyptiska källor det faraonska rikets historia på grekiska.

Men vi hafva icke nu tid till att närmare studera den egyptiska civilisationens utstrålning och öfvergång i den asiatiskt-europeiska, utan må på järnbanan begifva oss af till det moderna Egyptens hufvudstad Kairo. Utom den del, där européerna merendels bo, det så kallade Esbekiyeh, är Kairo en äkta orientalisk stad. Gatorna äro ofta upptill öfvertäkta, då de öfre våningarna skjuta fram öfver de underliggande, så att de midt emot hvarandra på den smala gatan belägna husen högst uppe närma sig hvarandra; däröfver täckes med bräder eller mattor för att hindra den brännande solen att tränga ned till gatorna. I husens jordvåningar finnas basarerna, där österns och västerns produkter och rikedomar äro hopade, och där köpmännen sitta med benen under sig korslagda och med den oumbärliga pipan i munnen; vill man köpslå med dem, kan man utan skam bjuda hälften af hvad som begäres och i allmänhet vara säker på, att köpmannen efter att hafva bjudit på en pipa och förgäfves anlitat all sin slughet och öfvertalningskonst slutligen mottager anbudet. På gatorna är ett brokigt virrvarr af gående och ridande, af åsnor med ryttare på ryggen och den skrikande drifvaren efter, af kameler med allsköns gods på sin rygg, järnstänger och palmstammar; de skumpa i väg utan att se till höger eller vänster, obekymrade om de trampa en

under fötterna eller stöta en med de långt framstickande ändarna af sin börda; här kommer en bey eller en annan storman framsprängande på sin arab, fullt ut så likgiltig och hänsynslös som nyss kamelen; där en europeisk praktvagn med spann, förut springer en i hög grad snabbfotad löpare med ett vidunderligt lätt bröst, han skall bana väg och ropar ideligen »se opp», under det att brokigt färgade band och spräckliga kläder fladdra kring honom; här kommer ett liktåg, där ett bröllopståg med skrällande musik; arabiskastadsinvånare, öknens beduiner, perser, hinduer och alla slags folkstammar i sina nationaldrägter tränga sig fram om hvart annat i brokig förvirring.

Kairo är huvudsätet för den arabiska vetenskapligheten; hit samlas man från hela den mohamedanska verlden; en af de största moskeerna, El-Azhâr, användes som högskola, hit kan ingen europe sätta sin fot utan särskildt tillstånd af undervisningsministern. Här inne i de stora salarna sitta de olika afdelningarna eller klasserna i ringar rundt omkring läraren, alla sitta med korslagda ben på mattor; här studeras koranen, verslära, grammatik, borgerlig, kyrklig och kriminel rätt. Moskeer med sina smala minareter, den arabiska byggnadskonsten öfver hufvud med sitt fint och nätt utskurna listverk väcka främlingens förvåning och förtjäna att ses och beundras.

Men vi hafva ej häller tid att uppehålla oss i Kairo, den moderna hufvudstaden, det är det gamla Egyptens märkvärdigheter vi skola studera; vi må altså laga, att vi komma vidare. Ändamålsenligast är att hyra en dahabieh, en af dessa vackra med europeisk eller rättare sagdt engelsk komfort inredda nilbåtar, med hvilka man kan resa hvart och när man vill, och stanna på hvarje ställe så länge man önskar, om man blott på förhand har afslutat ett alldeles tydligt och noga bestämdt kontrakt med de arabiska sjömännen, hvilka gärna söka hvarje tänkbar anledning till krångel och bedrägeri. Vi besöka först Nedre Egypten, det egentliga deltalandet, som genomströmmas af Nil och dess armar.

De i forntiden bekanta sju nilarmarna äro svåra att återfinna, då norra delen af deltalandet har sänkt sig, så att hafvet har trängt in öfver det jämna, lågt belägna landet och danat sjöar, där som de särskilda nilarmarna förr flöto fram i sina flodbäddar. Det är ganska märkligt, men icke dess mindre alldeles trovärdigt, att den södra hälften af landtungan vid Suez har höjt sig, så att t. ex. de såkallade »Bittersjöarna» blifvit torra, medan den norra hälften har sjunkit, hvarvid den i omfång mycket stora Menzaleh-sjön uppstått genom hafvets inträngande. Huruvida södra delens höjning varit samtidig med den norras sänkning, kan ej med bestämdhet sägas; men så mycket är i hvarje fall säkert, att det i de sista två—tre årtusen har inträffat så väl höjning som sänkning i dessa näjder, så att deltalandets utseende och naturliga beskaffenhet nu äro helt annorlunda, än de voro då det faraonska riket bestod. Emellertid är det ej så särdeles svårt att återfinna de vigtigaste städer och orter från dessa tider.

Vi hafva redan besökt Alexandria, som var hufvudstaden och landets vigtigaste ort under Ptolemæerna. Före denna tid, särskildt under Psametikerna, var Sais, som låg vid en af Nils västliga armar, den förnämsta staden; här låg templet, som var helgadt åt Neith, hvars slöja ingen dödlig vågade lyfta, och här uppförde flere af Psametiks ättlingar härliga byggnader.

Tanis, som låg i den östra delen af delta, var en af nedre Egyptens vigtigaste städer. I bibeln kallas det Zoan och angifves som det ställe, där Moses utförde sina underverk för Farao: »han gjorde underliga ting för deras fäder i Egypti land, på Zoans mark» (Psal. 78, 12. 43). I fjärde Mosebok 13 kap. 22 v. få vi den märkliga upplysningen, att Hebron i Palestina bygdes sju år före Zoan i Egypten. Dessa ord angifva tvifvelsutan, att städerna Hebron och Tanis fordomtima hafva stått i förbindelse med hvarandra. Detta framgår också af en annan faktisk omständighet. Jag antager nämligen, att staden Tanis ej är någon annan än Avaris, som var hufvudsätet för de arabiska Hyksos, hvilka under 511 år (2108—1598 f. Kr.) beherskade en stor del af Egypten. Nu är det hieroglyfiskt skrifna namnet *Hauar* eller *Habar*, hvarmed Avaris betecknas, fullständigt likt det hebräiska stadsnamnet *Hebron*, i hvilket *on* blott är en ändelse. Saken förhåller sig förmodligen på följande

sätt: Hyksos, som säkerligen voro ett semitiskt herdefolk, hafva infallit i Egypten från öster. Kort tid före infallet hafva de grundlagt staden Hebron i Palestina, och den första stad, som de efter inbrottet bygde i Egypten och gjorde till medelpunkt för sitt egyptiska välde, hafva de gifvit samma namn Habar, Hauar, Avaris. Har Avaris,

såsom jag antager, blifvit bygdt af Hyksos strax efter deras inbrott i Egypten, så är det anlagdt omkring 2100 f. Kr., och Hebron följaktligen något före 2100 f. Kr. Den omständighet, att samma Hyksosfolk har bygt dessa två städer på samma tid och med samma namn, den ena i Palestina, den andra i Egypten, kastar ett egendomligt ljus på förhållandet mellan det semitiska herdefolket och de med det samma stambeslägtade judarna, då vi nämligen veta, att judarna något öfver tre hundra år senare likaledes drogo bort från trakterna kring Hebron och kommo till sina i Avaris herskande fränder, af hvilka de gästvänligt mottagna erhöllo boståder i det fruktbara Gosen. Det kan därför ej sägas, att misstaget är så stort, som man har menat — det nämligen, hvartill den judiska historieskrifvaren gör sig skyldig, då han förväxlar Hyksos med judar och gör bägge till ett och samma folk.

Tanis hade sålunda två namn, Avaris och Zoan (Tanis och Zoan är samma namn), hvilket dock ej behöfver väcka några betänkligheter, då det är en mycket allmän företeelse, att de egyptiska städerna haft många namn; så hade Tanis utom de anförda namnen icke mindre än sju andra, bland hvilka jag dock blott skall nämna *Ramses*-namnet.

Under de gräfningar, som Mariette har låtit företaga i det gamla Tanis, hafva många intressanta minnesmärken blifvit bragta i dagens ljus. De äldsta bland dessa äro bildstoder, som framställa faraoner från den 12:te och 13:de dynastien, hvaraf man trott sig kunna sluta, att Tanis fans redan på dessa tider, samt att Hyksos först efter den 13:de dynastiens slut gjort sitt infall i Egypten. Men det ärhögst besynnerligt, att man ej har tänkt sig möjligheten af, att dessa bildstoder från den 12:te och 13:de dynastiens tid kunna blifvit förda till Tanis som segertrofeer af Hyksos under deras strid med den samtidigt i Theben regerande 13:de dynastien. Detta är efter min uppfattning ej blott en möjlighet, utan en historisk verklighet, om Hyksos, såsom vi hafva sett, först anlagt Tanis.

Utom de nämnda bildstoderna har man i Tanis uppgräft flere sfinxer med människohufvuden, hvilkas ansigtstyper äro alldeles skilda från den egyptiska, som finnes framstäld å andra minnesmärken, men däremot har en i ögonen fallande likhet med den, man än i dag återfinner hos den semitiska befolkningen i det nordöstra deltalandet, i synnerhet kring Menzaleh-sjön. I dessa näjder hafva nämligen kvarstannat semiter från den tid, Hyksos herskade i Egypten, då visserligen Hyksosfurstarne med sina krigare af egypternas konung Amosis fördrefvos, men den semitiska landbefolkningen kvarstannade utan annan förändring än den, att hon i stället för de stambeslägtade Hyksos fick infödda egypterkonungar till herskare. Det är klart, att Tanissfinxernas människoansigten äro porträtt af de Hyksoskonungar, som låtit utföra dem, hvilket också framgår af de å sfinxerna anbragta hieroglyfiska inskrifterna, af hvilka ännu spår finnas, och hvilka tydligt nog innehålla namn på Hyksoskonungar.

De tälja en hel historia, dessa visserligen ej vackra, men högst märkvärdiga sfinxer, utförda som de äro i en egendomlig, egyptiskt-semitisk stil. Den egyptiska historieskrifvaren Manetho förtäljer, att Hyksos vid sitt infall i Egypten härjade landet med eld och svärd; detta är också för visso riktigt, då de fornegyptiska inskrifterna ofta nog häntyda på Hyksos' våldsamma eröfring. Men de barbariska eröfrarne blefvo småningom egyptiserade, de lärde känna och värdera den egyptiska konsten och civilisationen öfver hufvud taget, och sökte att tillegna sig den, först på ettyttre sätt genom t. ex. att röfva och uppställa i sin residensstad Avaris egyptiska mästerverk, den 12:te och 13:de dynastiens konungastatyer, men senare genom att låta för sig själfva utföra, i en af en viss själfständighet präglad egyptiskt-semitisk stil, porträttstatyer, försedda med hieroglyfiska inskrifter, i hvilka Hyksoskonungarne gåfvo sig de skrytsamma titlarna och tillnamnen: »Solens son», »den välgörande guden», o. s. v., hvilka de infödda faraonerna plägade använda såsom sina. Då de sedermera förjagades ur landet, kvarlemnade de sina minnesmärken, som genom den karakteristiska ansigtstypen ådagalade deras slägtskap med de i det nordöstliga deltalandet kvarboende semiterna.

Den bekante egyptologen Ebers beskrifverDurch Gosen zum Sinai, s. 503. det nuvarande Tanis sålunda: »Ingen ruinplats i Egypten är så pittoresk som denna. Den yta, som det stora templet i denna stad en gång intog, var oerhörd. Till dess område hörde säkert elfva, eller, då dessa minnesmärken alltid förekommo parvis, rättare sagdt tolf obelisker, som nu äro kullstörtade och sönderkrossade, men likväl ännu afgifva vittnesbörd om templets forna storlek och om dess grundläggare Ramses' namn. Denne fogade till den redan tidigt anlagda helgedomen så

mycket nytt, att, när man öfverskådade de obelisker, stöder, pelare och statyer, som bära hans namn, det vid första ögonkastet torde synas, som om det hela var bygdt af honom. Ingenstädes såg jag smärtare palmkapitäl än dem som finnas på några af honom resta pelare, hvilka en gång stodo på mer än tre fot höga baser. Tillika förtjänar en koloss af samma konung att märkas på grund af den väl bibehållna färg, som täcker den, och är särdeles lärorik för studiet af det »polychroma maneret» i den egyptiska plastiken. Staden själf var mycket stor och tör fordom hafva uppbygts på höjden rundt omkring templet. Den kallades ännu af grekerna för det

»stora Tanis» och den »stora staden Tanis». Grusmassorna äro grå och genomsprängda och besådda med tegelstycken och skärfvor af lerkärl. Boningshusens ruiner visa, att de uppförts af niltegel. På afstånd se de ut som grottmynningar. Vid närmare undersökning fann jag, att de särskilda husen och rummen varit små, men utomordentligt talrika; ty grushögar sträkte sig vidt och bredt. Ja, det är icke omöjligt, att ruinhögen Tell Menegieh, som ligger ett godt vägstycke från Tanis, en gång har varit en förstad till Zoan, då det mellan denna och den stora ruinplatsen finnes flere mindre samlingar af grus och sönderslagna kärl.» Stadens namn *Tanis, San* eller *Zoan* skrefs hieroglyfiskt *Zan*.

Något söder om Tanis i närheten af det nuvarande Zagazig, just där hvarest de tanitiska och pelusiska nilarmarna åtskiljas, låg det gamla Bubastis, hufvudsätet och residenset för den främmande och följaktligen från egyptisk ståndpunkt illegitima 22:dra dynastien, som efter sin hufvudstad kallas den bubastidiska. Likasom den gamla nilkanalen började vid Bubastis, hvilket sannolikt fått sitt namn af, att hufvudtemplet för gudinnan Bast var anlagdt där, så utgår äfven den nuvarande af Lesseps anlagda sötvattenskanalen från Nil vid Zagazig, en dotterstad af Bubastis. Under de slöa mohamedanernas, all flit och verksamhet tillintetgörande välde, har den gamla kanalen legat täkt af ökensanden i öfver tusen år, och öfveralt i Egypten, där nilvattnet träder tillbaka, tränger öknen in i stället, hvarför också det fruktbara Gosen, som just låg omkring denna från Bubastis till Bittersjöarna gående kanal, snart förvandlades till en ödemark. Men samma orsak har en och samma verkan: den nya sötvattenskanalen framkallar åter det gamla lifvet. Det är glädjande att se det välgörande inflytande, den utöfvar på växtligheten. Största delen af det land, hvarigenom kanalen går, var en fullständig öken: öfveralt sand och åter sand, blott här och där några solbrända dvärglika buskar och mellansandhögarna fördjupningar, som merendels äro betäkta med en saltskorpa, hvilken vittnar om, att saltvattnet fordom har öfversvämmat dessa näjder. Ännu råder här öknen, om än icke i sin gamla utsträckning. Det var, då vi 1869 på järnbanan reste här, i hög grad tröstlöst att se detta landskap, där nästan alt var ofruktbart och öde; den liflösa naturen verkade tryckande på sinnet och de ofruktbara sandböljande slätterna tröttade ögat; när vi åter nalkades de fruktbara näjderna, späjade vi med längtan efter de första palmerna och hälsade åter med glädje den grönskande marken. Kanalen har dock redan börjat bryta öknens herradöme. På flera ställen, där järnbanan förde oss tätt intill kanalen, sågo vi lif och fruktbarhet spira fram, i det att nilvattnet här och där blifvit inledt på angränsande, därtill lägligt liggande slätter. Här sågo vi vackra, nyligen uppförda hus, kraftigt framskjutande trän och saftiga, gröna ängar. Dessa leende oaser midt i öknen hafva naturligtvis sötvattenskanalen ensam att tacka för sin tillvaro; men detta är blott början, och man får väl hoppas, att oaserna skola blifva alt talrikare, och att de till sist skola växa samman till ett enda fruktbart landskap, till ett nytt Gosen på kanalens båda sidor.

Man bör hafva sett, hvilken makt nilvattnets feta dy har att midt i öknen framtrolla lif och fruktbarhet, för att kunna förstå, att det fruktbara landskapet Gosen fordom sträkte sig ut öfver dessa näjder, där nu, sedan den gamla nilkanalen upphört att flyta och den nya kanalen ännu icke har kunnat verka, en fullständig öken uppenbarar sig. Men tvifvel finnes dock ej om, att det är här, det gamla Gosen låg, i hvilket judarna bodde, och som sålunda var rikt nog att föda dem.

Gosens gränser kunna bäst bestämmas genom de tre utpunkterna Bubastis i väster, Tanis i norr och det röda hafvets nordligaste vikar i söder och öster. Af den kanal, som i Egyptens välmaktsdagar gick genom dessa trakter,finnas än i dag spår, och man kände den för öfrigt redan för länge sedan genom berättelsen hos Herodot och andra klassiska författare. De gamla faraonerna sörjde omsorgsfullt för att medelst kanalen utbreda det fruktbara nilvattnet så vida öfver landet som möjligt. Amenemha III, som lefde omkring 2150 f. Kr., har i detta

hänseende i synnerhet gjort sig berömd. Han lät bland annat gräfva den stora Mörissjön, som fyldes med vatten från Nil vid öfversvämningstiden och tjänte som reservoir den öfriga delen af året; genom detta verk förseddes hela Fayumdalen med vatten från Nil och förvandlades till fruktbart åkerland. Att äfven Gosen blef fruktbargjordt genom kanalarbeten, låg sålunda i systemet, och var så mycket mer naturligt, som detta landskap hade ett lyckligt läge för ett sådant mottagande af vatten från Nilen. Det är därför ej osannolikt, att det är samme Amenemha III, som också har anlagt kanalen i Gosen. Aristoteles, Strabo och Plinius berätta, att Sesostris var den förste, som lät gräfva den, och Sesostris antages vanligen att vara Ramses II, en konung af 19:de dynastien. Men den bör hafva existerat långt före denna konungs regering och det af flera skäl. Ty för det första regerade Ramses II lång tid efter judarnas invandring i Egypten och följaktligen efter kanalens anläggning, då judarna vid sin bosättning i Gosen nödvändigtvis böra hafva anträffat kanalen där, efter som landet den förutan skulle hafva varit en obeboelig öken. Vidare, och detta är ett moment af ännu större bevisningskraft, finnes kanalen nämnd på minnesmärken från Seti den förstes tid (han var fader till Ramses II); och slutligen fans redan under Thotmes III en, om icke flera städer i kanaldistriktet, hvilka omöjligen kunnat ega bestånd utan kanal från Nilen. Visserligen böra Aristoteles', Plinius' och Strabos berättelser om, att det var Sesostris som först lät gräfva kanalen, närmast hänleda vår tanke till Ramses II, då man allmänt är enig om, att de bedrifter degrekisk-romerska författarne tillskrifva Sesostris bäst passa in på Ramses II:s historia, såsom de egyptiska inskrifterna förtälja henne, och då denne konung därjämte efterlemnat många spår af sin verksamhet längs med kanalen. Men å andra sidan är det icke dess mindre säkert, att de klassiska författarnes Sesostris starkt närmar sig till begreppet en egyptisk fabelhjälte, i hvars enda person man samlat snart sagdt alt hvad af stort och berömligt blifvit utfördt i det gamla Egypten. För så vidt namnlikheten skulle hafva något att betyda, synes därjämte namnet Sesostris närmast böra hänföras till konunganamnet Usertesen, hvilket i den 12:te dynastiens historia omstrålas af så mycken glans och ära. Kanalbyggaren Sesostris hos Aristoteles och de två andra nämnda författarne kan därför mycket väl vara den Amenemha III, som utmärkte sig så mycket genom sina kanalarbeten, i det hans person i traditionen smält samman med den samtidigt regerande och krigiskt berömde konung Usertesen. Utan att lägga synnerlig vigt på denna sammanställning, fasthåller jag emellertid, att kanalen, åtminstone såsom vattningskanal, fans till på den tid, då judarna invandrade i Egypten, sålunda före Ramses II:s tid, och att vi af de äldre faraonerna icke känna någon, som så verkade för kanalisering af Egypten som Amenemha III, Herodots Möris, hvilken lät gräfva Möris-sjön, och som dess utom i sina höjdmärken vid den andra katarakten, hvilka angifva Nilens vattenstånd i många af hans regeringsår, har lemnat efter sig ännu talande vittnesbörd om den omsorg, hvarmed han iakttog Nilens årliga öfversvämningar. Herodotos och Diodoros tillskrifva farao Neko äran af att hafva anlagt kanalen. Detta är ett misstag, som dock är lätt att förklara. Det är nämligen otvifvelaktigt, att Neko verkligen på nytt uppgräft kanalen, sedan den gamla kanalen dess förinnan blifvit igensandad, och då låg det ju nära, att Neko också verkligen tillade sig äran af att hafva utfört det stora företaget, utan att,såsom han bort, erkänna föregångarnes förtjänster däraf. Af samma skäl se vi, att de senare herskare, som åter läto upprensa kanalen (den fyldes nämligen lätt af flygsanden), kallade den med sitt namn. Så kallade honom, enligt Diodoros, Ptolemäos Filadelfos för den ptolemäiska, och Trajanus eller kanske snarare Hadrianus kallade honom, såsom vi se hos geografen och astronomen Cl. Ptolemäos, för den trajanska.

Bland städerna i kanaldistriktet, det gamla Gosen, kunna, utom Bubastis, nämnas Ramses och Pithom, livilka äro bekanta från bibeln, där det förtäljes, att de äro bygda af judarne. Staden Ramses, eller Raamses, som namnet skrifves i bibeln, låg ungefär midt i distriktet vid kanalen och är uppkallad efter konung Ramses II, som sannolikt åter uppbygt eller förskönat staden, hvilken förut naturligtvis haft ett annat namn. Ramses II blef härefter stadens skyddsgud; ty på dess gamla grund har man funnit en bild af honom, hvilken var uppstäld till dyrkan vid sidan af gudarne Ra och Tum. På samma ställe har man funnit väldiga niltegel, som utgjort den gamla stadens omfattningsmur och i tegelstenen ses ännu halmstrån blandade i leran, öfverensstämmande med berättelsen i Exodus V, 7, 12. Jag kommer sedan, när tal blir om judarnes uppehåll i Egypten, att litet utförligare behandla staden Ramses. Här skall jag blott påpeka, att Ramses II utan tvifvel har företagit flere gagneliga anordningar till hela distriktets fromma, och att han förevigat sin landsfaderliga verksamhet genom att gifva hela landskapet och dess hufvudort sitt eget namn Ramses, ett namn, som vann sådant fotfäste, att senare författare genom en

anakronism öfverförde det på händelser, som inträffat långt förr än Ramses II lefde, hvarpå stället i Genesis XLVII, 11 samt i Exodus I, 11 kan tjäna som exempel.

En annan vigtig stad i Gosen var Pithom, som på de egyptiska monumenten återfinnes skrifvet *pa-tum.* Manhar framstält många sins emellan afvikande meningar om denna stads läge; enligt min mening — för att säga den strax och utan omsvep — voro Pithom och Heroopolis samma stad, och den låg vid det nuvarande Mukfar, det vill säga något nordvest om Bittersjöarnas nordända. Då jag genom denna bestämning än på ett än på ett annat sätt kommer i strid med flere ansedde lärde, såsom Lepsius, Ebers (Durch Gosen zum Sinai, s. 497), Mannert (Geographie der Griechen und Römer 1825, Theil X Abtheil. 1, s. 516), Schleiden (Die Landenge von Suês, 1858, s. 111 flj), Lottin de Laval (Voyage dans la peninsule arabique du Sinaï et l'Egypte moyenne, s. 61) och andra, är det nödvändigt att stödja min mening med argument.

Med hänsyn till att Pithom och Heroopolis voro samma plats, kan för det första anföras följande ställe, Genesis XLVI, 28 och 29, som i den hebräiska texten lyder: »Och han sände Juda för sig till Josef, att visa Gosen för sig, och de kommo till Gosen land. Så lät Josef spänna för sin vagn och for ut att möta Israel, sin fader, till Gosen.» Septuaginta öfversätter: » .... för att möta honom vid *Heroopolis* i landet Ramesse», medan den koptiska öfversättningen återgifver stället sålunda: » .... vid staden *Pithom* i landet Ramses». Namnen Heroopolis och Pithom angifva här uppenbart samma stad. Champollion, Schleiden och flere hafva gjort invändningar häremot och påstå, att de 70 uttolkare genom en missuppfattning af den hebräiska texten på detta ställe hafva fått in stadsnamnet Heroopolis, hvarom i urtexten alls icke talas, och att den koptiska öfversättaren förledd häraf på höft har insatt namnet Pithom i stället för Heroopolis. Ehuru det alltid har sina betänkligheter, att man för att vederlägga en mening nödgas taga sin tillflykt till att antaga fel i källskriften, skall jag dock icke inlåta mig på, huru vida de 70 uttolkare, hvilka dock för visso betraktades som sin tids utmärktaste hebräister, likasom deras öfversättningII. Obelisk (se sid. 22) och pyloner (sid. 61) vid Luksor.

stod i högt anseende, verkligen voro så okunniga i hebräiska att de kunna hafva begått nämnda fel; men om man än antager, att de missförstått sin urtext, återstår dock en sak, som man icke synes hafva tillräckligt iakttagit och som därför bör framhållas, och det är, att Heroopolis bör hafva haft ett till den omtalda händelsen passande läge. Ty det är säkert, att Heroopolis existerade på den tid, då Septuaginta öfversattes, liksom denna stad nämnes långt senare t. ex. i Itinerarium Antonini, och det går då knappast an att tillskrifva de 70 uttolkare den tanklöshet, att de skulle hafva nämnt Heroopolis, hvars läge de dock borde känna, i ett sammanhang, där det på grund af sitt läge ej kunde bringas. Sak samma kan sägas om Pithom i den koptiska öfversättningen, för så vidt man icke skulle mena, att den koptiska öfversättaren utan mening och utan kritik — au hasard, som Champollion säger — har nedskrifvit första bästa namn, som föll honom in. När vi, hvad jag antager man kan, hålla oss till källan sådan som den är, hafva vi här ett bevis för, att Pithom och Heroopolis voro samma stad, och förhållandet må helt enkelt fattas sålunda, att Pithom var det egyptiska och Heroopolis det grekiska namnet. Därjämte må man ihågkomma, att Pithom-Heroopolis enligt här omhandlade källa måste hafva legat i det östliga Gosen vid den asiatiska gränsen, där som vägen från Palestina går in i Egypten.

Låt oss vidare betrakta några ställen, som särskildt angifva Pithoms läge. I en hieratisk papyrus (Anastasi, n:r 6, pl. 4) heter det, att Pithom låg i det östra Egypten. Det samma framgår af en hieroglyfisk text (Dümichen Geogr. Inschriften I. taf. 98, lin. 12), där det säges, att Pithom låg vid *österns mynning*, det vill säga, vid ingången till Egypten i öster. Att Pithom härefter låg i det östliga Gosen, är klart nog, då Egyptens gränser tillika voro Gosens, så länge kanalen förde Nilens vatten därigenom. Herodot säger (II, 158), då han talar om Gosen-kanalen:

»vattnet är afledt från Nilen, som kanalen lemnar litet ofvanför Bubastis; vid den arabiska staden Patumos går den ut i Röda hafvet.» Genom en besynnerlig missuppfattning, som haft sin grund i en oförklarlig, men icke så sällspord lust till att göra det enkla och naturliga konstigt och för-vändt, har man interpunkterat och öfversatt: »vattnet är afledt från Nilen, som kanalen lemnar litet ofvanför Bubastis vid den arabiska staden Pathmos; den löper ut i Röda hafvet.» Det vore högst osymmetriskt, om kanalens begynnelsepunkt vore bestämd genom två ortuppgifter, men ingen vore bifogad om utloppet i röda hafvet. Herodot anger sålunda här, enligt den efter min

mening enda riktiga uppfattning af stället, att Patumos eller Pithom låg vid kanalens utlopp i Röda hafvet, eller i Bittersjöarna, då dessa hörde till Röda hafvet, det vill säga i närheten af Bittersjöarnas nordända.

Angående läget af Heroopolis finnas hos de gamle flere uppgifter. Ptolemäos säger, att Heroopolis låg vid innersta bukten af Röda hafvet; Plinius kallar innersta bukten af Röda hafvet den heroopolitiska, och Strabo berättar, att den västligaste bukten af Röda hafvet går in till Heroopolis. Men nu var, som ofvanför sagdt, Bittersjöarna just denna Röda hafvets innersta vik, den så kallade heroopolitiska, följaktligen måste enligt detta, Heroopolis hafva legat i närheten af Bittersjöarnas nordända. Detta framgår äfven af andra uppgifter. Plinius anger afståndet mellan Nilen och Röda hafvet till 62 tusen passus; detta är blott riktigt, om Röda hafvet gick upp till Bittersjöarnas nordända, men däremot icke, om det ej gick längre mot norr än till det nuvarande Suez, ty afståndet skulle då hafva varit öfver 100 tusen passus. Ett ännu kraftigare bevis lemnar Itinerarium Antonini, som angifver afstånden mellan stationerna från Heliopolis till Heroopolis och från sist nämnda stad till Clysma. Vi hafva där följande afstånd: Babylonia 12 tusen passus, Heliu 12 tusen,Scenas veteranorum 18 tusen, Vico Judæorum 12 tusen, Thou 12 tusen, Hero 24 tusen, Serapio 18 tusen, Clysma 50 tusen passus. Af dessa lokaliteter äro fyra förut bekanta, nämligen Babylon (gammal-Kairo) och Heliu (Heliopolis) i väster, Serapio och Clysma i öster. Clysma låg vid det nuvarande Suez sannolikt på vikens östsida och Serapio i närheten af kanalstationen Serapæum tätt vid Bittersjöarna. Från Babylon gick vägen mot norr till Heliopolis och från Clysma mot norr till Serapæum, hade altså både i den västliga och den östliga ändan en riktning, som var parallel med kanalen och vattenvägen. Men i hvilken riktning gick nu vägen från de två nordliga punkterna Serapæum och Heliopolis? Naturligtvis icke i rak linie från öster mot vester tvärt genom öknen, där inga stationer funnos och hvarest åtminstone ingen stad Heroopolis kunde ligga, men vidare längs med kanalen. Om vi förutsätta, att Heroopolis låg vid det nuvarande Mukfar, såsom förut nämdt, komma vi att fullkomligt stämma öfverens med Itinerariets uppgifter. Från Clysma till Serapæum angifves 50 tusen passus, som är lika med 74 kilometer (tusen passus = 1479,5 meter). De af kanalkompaniet verkstälda mätningarna gifva en längd af 70 kilom. från nordändan af Bittersjöarna till den nuvarande kanalens utlopp i röda hafvet; men detta är längden af kanalen, som går i tämligen rak linie från norr till söder, och vägen från Clysma till Serapæum måste därför med nödvändighet hafva varit några kilometer längre. Detta visar altså en noggran öfverensstämmelse. Från Serapæum till Heroopolis angifves 18 tusen passus eller 26 3/5 kilometer, som också är ungefärliga afståndet mellan Serapæum och Mukfar, i hvars närhet vi mena Heroopolis låg. De i Itinerariet mellan Heroopolis ock Heliopolis angifna ställena kunna vi icke med säkerhet bestämma i anseende till läge, och vi kunna sålunda icke mäta efter de mellan hvart af dem anförda afstånden; men deras summa är 66 tusen passus eller nära 98 kilometer, hvilket noga stämmer medafståndet mellan Makfar och Heliopolis, om vi tänka oss vägen fortsatt på ökenranden längs med det fruktbara landet. Mannert och Schleiden hafva också användt dessa Itinerariets uppgifter, fastän på alldeles godtyckligt sätt, då de efter behof hafva förändrat talen; men man måste på det bestämdaste protestera mot ett sådant begagnande af källorna; ty på detta sätt kan man bevisa hvad man vill, men bevisar man alt, bevisar man i grunden intet; öfverhufvud taget har man icke rätt till att åberopa sig på en källa, hvilken man på så sätt misshandlat. Läsaren ser af det föregående, att när vi taga talen oförändrade, sådana som Itinerarium Antonini gifver dem, lemna de ett dubbelt bevis för att Heroopolis låg vid Mukfar något i nordväst om Bittersjöarnas nordända, på samma gång som detta läge stämmer med afståndet både från Heliopolis och Serapæum. Jag skall slutligen anföra ännu ett bevis, som gifver samma resultat. Ptolemäos angifver läget af Heroopolis till 30° nordlig bredd, men Arsinoë till 29° 20'. Nu veta vi, och därom äro, så vidt mig bekant, alla eniga, att Arsinoë låg vid det nu varande Suez. I följd häraf bör Heroopolis hafva legat 40' norr om Suez, hvilket på det närmaste stämmer med det af mig angifna läget. Det är förmodligen öfverflödigt att anmärka, att det här icke kommer an på, om Ptolemäos' gradbestämmelser äro absolut riktiga eller icke; hvad som för närvarande spörsmål är af vigt, är det relativa förhållandet mellan de två nämnda städerna. De lärde som antaga, att Heroopolis låg i närheten af Suez, måste naturligtvis här åter företaga rättelser.

Åtskilliga af hvarandra oberoende källor angifva altså samma läge för Pithom och Heroopolis, och jag antager, det får anses bevisadt, att de två namnen beteckna en och samma stad, Pithom-Heroopolis, som låg nära

nordändan af Bittersjöarna.

När jag nu öfverskådar föregående vidlyftiga undersökning, känner jag starka skrupler, emedan jag missbrukatmina läsares tålamod, och jag fruktar mycket för, att de skola finna mig »rysligt tråkig»; men det har talats och skrifvits så mycket om detta ämne, att jag kände nödvändigheten af att stödja min afvikande mening med bevis. Väl hafva Suez-kanal-kompaniets arbeten fört franska lärde till det riktiga antagandet, att Bittersjöarna fordom utgjorde Röda hafvets innersta bukt och att följaktligen Heroopolis låg norr om dessa; men man har ej kommit till någon hela spörsmålet omfattande argumentation, hvarför ej häller tyskarne hafva tagit hänsyn till denna mening; och med vanlig grundlighet förlora de sig här som alltid till den grad i undersökningar af enskildheterna, att de ej se skogen för trädens skull; medan fransmännens sunda sans och riktiga takt förhjälpa dem till en omedelbar insigt af saken i dess helhet. Det är dock ej min mening med denna anmärkning att vilja rekommendera fransk ytlighet; ty det »sunda förnuftet» är förvisso en härlig ting; men det beror dock på slumpen, om det kan fatta det rätta, när det ej har stöd af motsvarande grundlighet, och det sker i hvarje fall på ofullständigt sätt, i det att det riktiga drunknar i ett haf af oriktigheter.

Men från utflykten till Gosen vända vi på järnbanan åter till Kairo. Gizehs pyramider äro de första föremål, som vi se där borta solbelysta i det aflägsna töckniga fjärran, likasom de också äro de första människoandens och människohandens arbeten, som med historisk visshet dyka upp ur sagotidens töckenverld. De vinka oss till sig, men vi skola ännu icke besöka dem: först göra vi en tur till Heliopolis. Det är blott en timmes vagnfärd dit från Kairo. Namnet Heliopolis är en grekisk öfversättning af det fornegyptiska *Per-ra*, »solens hus», hvilket var stadens heliga namn, medan det profana namnet var *On*, som möter oss i bibeln. Här fans ett tempel för solens dyrkan. Det enda häraf ännu kvarstående, är en obelisk, somförskrifver sig från Usertesen I:s tid och är den äldsta, man hittills funnit.

Jag begagnar tillfället till att tala litet om obeliskerna. De äro, som bekant, fyrkantiga; sidorna äro flata och lika stora. Obelisken afsmalnar uppåt och slutar högst upp i en spets. Höjden växlar. Den obelisk, som står på Place de la Concorde i Paris, är vid pass 70 fot hög; dess broder, som står kvar i Theben i Öfre Egypten, är några fot högre; den som finnes på Lateran-platsen i Rom, är 100 fot hög. Enligt de egyptiska inskrifternas vittnesbörd funnos ännu högre obelisker; sålunda angifvas några hafva haft en höjd af 150, ja till och med 180 fot. Hit höra de, om hvilka en inskrift i Theben säger: »Två stora obelisker, 150 fot höga, öfver alt beklädda med guld och upplysande verlden med sina strålar». Obeliskerna äro af granit och formade, äfven de största bland dem, af blott en enda sten. I granitklippan invid Assuan ser man ännu en obelisk, som med en sida hänger samman med berget, i hvilket man börjat uthugga den.

De uppstäldes parvis framför ingången till templen, en på hvar sida. Så har den på Place de la Concorde i Paris stått vid ingången till templet i Luksor, den sydliga delen af det gamla Theben på Nilens östra strand; den andra har stannat på sin plats i Luksor. Man får således alltid tänka sig två och två sammanhörande obelisker, om de än i tidernas lopp blifvit skilda från hvarandra. I själfva verket hafva ock många af dem haft ödet att blifva åtskilda. De romerska kejsarne satte nämligen en ära i att pryda verldsstaden med dessa storartade kvarlefvor af en bortdöende civilisations glans. Kejsar Augustus öfverförde den första obelisk från Egypten till Rom; skeppet, som bragte den öfver hafvet, hade 1200 roddare och 200 matroser. Den går nu under namnet den *flamininska* och var ursprungligen rest af Sethos I omkring 1200 f. Kr. i Heliopolis. Den största obelisken i Rom ditfördes underKonstantins regering 335 e. Kr. Af beskrifningen hos Ammianus Marcellinus ser man, att det kostade ofantliga ansträngningar att få den rest, liksom man också däraf lärer att resningen af det egyptiska monumentet betraktades som en händelse af stor vigt. Den kallas nu den *lateranska* obelisken, men förskrifver sig ursprungligen från Thotmes III. Utom dessa två funnos i Rom många andra obelisker, som vid olika tillfällen blifvit öfverförda från Egypten; men flere äro sedan kullstörtade och förstörda. Den fornegyptiska konsten måste likaledes gifva bidrag till Konstantinopels försköning; här finnes nämligen en stor obelisk från Thotmes III. Slutligen har den nya verldsstaden vid Seinens stränder, hvilken fransmannen med stolthet kallar verldens vackraste stad, icke häller försmått att smycka sig med ett af dessa Egyptens storartade minnesmärken från

forntiden. Ludvig Filip lät med stor kostnad från Luksor öfverföra och i Paris på Place de la Concorde resa den redan omnämnda obelisken, som förskrifver sig från Ramses II. Äfven London skall nu få sin obelisk.

Som man ser hafva obeliskerna länge varit kända och beundrade i Europa; de hafva därför tilldragit sig europeernas uppmärksamhet tidigare och i högre grad än Egyptens öfriga minnesmärken, dock möjligen med undantag af pyramiderna. Den egyptiska visdomen egde från urminnes tid stort rykte, och då man anade, att de hemlighetsfulla hieroglyfer, med hvilka obeliskerna voro betäkta och för hvilka man just på grund af deras hemlighetsfullhet hyste en skygg, nästan religiös beundran, i sina dunkla tecken inneslöto den högt prisade visdomen, var det naturligt, att man med spändt intresse motsåg deras tydning, och att många ansträngde sig för att lösa gåtan. Bland flere misslyckade försök skall jag nämna endast ett. Den lärde pater Athanasius Kircher sysselsatte sig mycket med fornegyptiskan och försökte sig också på att öfversätta hieroglyfiska inskrifter, hvartill obeliskerna i Rom gåfvo material. Mendet var äfventyrliga tolkningar han bjöd på. Som exempel skall jag meddela hans öfversättning af en grupp hieroglyfer, som blott innehöll bokstäfverna i titeln *autokrator* (kejsare), men som efter Kirchers mening skulle betyda: »Fruktbarhetens och all växtlighets upphof är Osiris, hvars alstrande kraft uppenbarade sig på himmelen under hans regering genom den heliga Moftha.» Hvarje nybörjare i egyptologien tör nu med en medlidsam axelryckning le åt den lärde paterns tydningar.

Det är nu icke längre förenadt med synnerliga svårigheter att läsa inskrifterna å obeliskerna. Emellertid blir man illa narrad, om man tror sig i dem skola finna någon högvis lära. Icke häller får man vänta att däri få uttömmande upplysningar om historiska händelser. Tala de om en konungs eröfringar, så tillägga de honom segrar öfver hela verlden, eller framställa alla jordens folkslag krökta under bördan af de tributer, som de frambära till »Solens son»; det ser ut, som om man kände, att angifvandet af ett enda stordåd eller af en bestämd regeringshandling skulle hafva förminskat uttryckets kraft eller förringat det öfverdrifna lofprisande, som man trodde sig vara dessa förgudade konungar skyldig. Man får hänvända sig till andra monument, om man söker inskrifter af intresse. Obeliskerna lära oss blott, att faraonerna genom sina minnesmärkens mängd och prakt hafva spridt »stjärnehimmelns glans öfver sina städer».

Den omtalta obelisken i Heliopolis, som är öfver 4000 år gammal, har på alla fyra sidor samma inskrift, hvilken har följande lydelse:

»Horos, den af lifvet födde, de två verldarnas herskare, *Ra-cheperka* (kungens tronnamn), diademernas herre, den af lifvet födde, solens son, Usertesen (kungens familjenamn), älskad af gudarne i On, den evigt lefvande, af lifvet födde Horos på guld, den gode guden, Ra-cheper-ka, som firartrettioårsfester, har rest (denna obelisk), han, som skänker lif i all evighet.»

Hela inskriften innehåller, som man ser, blott att konung Usertesen I har rest obelisken. Alt det öfriga är faraos vanliga titel- och namn-formulär. Han kallas Horos, som är solguden, men han kallas också solens son; altså är farao så väl solgudens son som solguden själf. Att kungen kallas de två verldarnas herre vill säga, att han herskade öfver Öfre och Nedre Egypten, hvilka i egypternas ögon omfattade, eller åtminstone borde omfatta, hela verlden. Att kungen nämnes såsom den som firar trettioårsfester, betyder, att han har regerat eller väntar att regera i 30 år, två gånger 30 år o. s. v. Stundom finner man i dylika inskrifter kungen vara nog djärf att som belöning för en eller annan from handling mot gudarna vänta sig hundraden, tusenden, ja millioner trettioårsfester af dem i stället.

Obelisken på Place de la Concorde har en långt vidlyftigare inskrift. På hvar och en af de fyra sidorna löpa tre kolonner, som allesamman på enformigt sätt och med äkta orientalisk svulst återgifva konungens högtrafvande titlar och prålande berömma hans öfvermänskliga bedrifter. Jag skall här blott meddela öfversättning af en sidas midtkolonn:

»Solguden Horos, solens mäktiga tjur, barbarernas öfvervinnare, diademens herre, som kämpar mot millioner, det höghjärtade lejonet, Horos på guld, den starkaste på hela jorden, Öfre och Nedre Egyptens konung, *Ra-user-ma* (konungens tronnamn), en tjur på sitt lands gränser, som tvingar hela jorden till att komma i sin åsyn på

befallning af den höge fadern Ammon, solens son *Mi-amon-Rameses*, den evigt lefvande — har rest (denna obelisk).» Hela denna inskrift utsäger blott, att Ramses den store, den 19:de dynastiens tredje konung, har låtit resa obelisken; alt det öfriga är konungens namn och titlar.Liksom obeliskerna med sina djärfva spetsar pekade upp mot himmelen, så voro de också helgade åt gudarna, i synnerhet åt solguden. Då Ramses den store en gång var omringad af sina fiender, åkallade han Amon-Ra, i det han erinrar om de monument, han till dennes ära låtit resa: »För att uppresa eviga träd för dig, har jag fört fram till dig obelisker från Elefantine; det är jag, som uppstält eviga stenar åt dig.» Utom Theben, hvarest Amon-Ra hade sitt hufvudtempel, synes i synnerhet Heliopolis, den egentliga solgudens stad, hafva haft många obelisker. På den flamininska obelisken t. ex. berömmer Sethos I sig af att hafva fylt hela Heliopolis med obelisker för att upplysa denna stad med deras strålar. Då obeliskerna voro helt och hållet eller delvis förgylda, måste de verkligen äfven spridt stark glans omkring sig, när Egyptens glödande sol kastade sitt återsken från dem.

Det var till solens tempel i Heliopolis, som fogeln Fönix vid hvarje Fönixperiods slut förde sin döde fader från den aflägsna östern för att låta liket förbrinna i altarets heliga eld. Det var presterskapet här i Heliopolis, som var så vidt berömd för sin visdom, att Greklands ypperste män kommo hit för att lära; för Strabo visades det hus, i hvilket Eudoxus och Plato under sin lärotid i Heliopolis hade bott. Det var i Heliopolis, som Moses fick sin lärda bildning och invigdes i den egyptiska visdomen. Och här i Heliopolis visas ännu den sykomor, i hvars skugga jungfru Maria med Jesusbarnet hvilade på sin flykt till Egypten; så lyder åtminstone traditionen.

Heliopolis var en af Egyptens äldsta orter, liksom det också var hufvudsätet för den urgamla soldyrkan. Solen var utan tvifvel egypternas äldsta gud och ursprungligen tillika väl deras enda. De började med en naturreligion, och för denna ligger det nära att betrakta solen, som är det mäktigaste af alla naturting, såsom gud. I en fornegyptisk hymn till solen heter det bland annat:»O solgud, du strålarnas herre, skin på mitt anlete! Jag prisar dig om morgonen och går ned med dig om aftonen. Min själ far med dig på himmelen i *Mat*-båten och landar i *Sekti*-båten, i det jag framtränger till stjärnorna på firmamentet. Jag åkallar dig, evighetens herre! Hell dig, sol, du skapare, som skapat dig själf! Skön är din glans i horisonten, när du upplyser jorden med dina strålar. Alla gudar jubla, då de se hela himmelens konung. Kronan sitter på ditt hufvud, öfver- och under-verldens diadem hvila på din hjässa, fästa framtill i pannan. Härliga hymner ljuda från förstammen af din båt för att från stjärnehemmet fördrifva dina fiender, hvilka komma emot dig, när de skåda din skönhet. Jag har kommit till dig, jag är hos dig, för att skåda din solskifva hvar dag; intet hämmar mig, intet stöter mig tillbaka, mina lemmar föryngras vid att se din skönhet i sällskap med dina lofsjungare, såsom jag är en af de utvalde på jorden. Jag har nått fram till evighetens land och bor i det oförgängligas rike med din vilja.»

»Hell dig, du som strålar i horisonten om morgonen och far öfver himmelen i frid lycksaliggörande alla, som jubla vid att se dig dyka upp ur natten hän till dem. Du visar dig om morgonen hvar dag, som skjuter upp och rullar fram under ditt majestät. Ditt ljus skiner på deras anleten; ofattlig är din guldglans, obeskriflig din strålprakt; gudarnas verld skådar alla Arabiens färger. Det dolda uppenbaras för dem. Du är den ende som bevarar din gestalt oförändrad på himmelens ocean. O låt mig vandra på samma sätt, låt mig vandra oupphörligt liksom ditt majestät, du store furste, som far tusen mil i ett ögonblick. Du skiljer mellan dagens och nattens timmar. Du upplyser jorden, o sol, då du strålar i horisonten.

»Du vare prisad om morgonen, när du går lysande upp; jag lofsjunger din glans, jublande högt öfver din gestalt, den höge och store i all sin skönhet. Du har själf danatdina lemmar, själf skapare är du icke skapad. Du skiner på himmelen, förunna mig att stiga in i evighetens himmel, i dina lofsångers sal, att sluta mig till de förklarade, de visa i gudahemmet, att vandra tillsammans med dem för att skåda din härlighet, när du strålar i aftonglansen.»

Men vi få ej längre dröja i Heliopolis, om vår egyptiska resa ej skal blifva alt för långvarig. Vi vilja därför begifva oss till Memfis, som låg midt emot det nuvarande Kairo på Nilens västra strand. Memfis och Theben voro Egyptens äldsta hufvudorter, men af dessa två var åter Memfis den äldre. Det anlades af det enade Egyptens första konung Menes, nära fyra årtusen före vår tidräkning, och var sätet för de första dynastierna intill omkring 2300 f. Kr. Då Theben under den tolfte dynastien blef hufvudorten, mistade Memfis sin rang som rikets

förnämsta ort, och ehuru det alltid åtnjöt stort anseende, vårdades det dock icke med samma omsorg som förr. Redan i Homeros' dagar hade Memfis i flere århundraden måst stå tillbaka i rang för Theben, om hvars hundrade portar, om hvars makt och rikedom den gudomlige diktaren sjunger. Det gamla Memfis finnes icke mer, det har redan för länge sedan försvunnit, och blott några här och där liggande stenhopar angifva för oss stället, där den mänskliga civilisationen haft ett af sina äldsta hufvudsäten; men de vidsträkta grafplatserna med sina pyramider, som vi se i den västra bärgkedjan utöfver en sträcka af tre mil från Abu Roasch i norr förbi Gizeh och Saqqarah till Dakschur i söder, bära ännu vittnesbörd om, huru stor den urgamla hufvudstaden en gång har varit.

Lokalgudarna i Memfis voro fadern Ptah, modern Pacht och sonen Imhotep; som bekant, tänkte sig egypterna alltid sina gudomar som en trehet, bestående af fader, moder och son. Här fans altså hufvudtemplet för Ptahs dyrkan; det anlades, som Herodotos berättar, samtidigt med Memfis af konung Menes, men det utvidgades och restaurerades, såsomnaturligt var, af flera bland de följande konungarne. En af de faraoner, som hade omsorg för Ptahs tempel och skänkte det rika gåfvor, var Ramses III. Härom berättar den store Papyrus Harris, den största af alla hittills funna papyrusrullar, hvilken nyligen blifvit publicerad af styrelsen för British Museum, där den nu förvaras. I denna läses bland annat: »Tal af konung *Ra-user-ma Meri-amon* (Ramses III:s tronnamn), den store guden (farao är själf gud) till sin fader, den vördnadsvärde guden Ptah, den mäktige i sin sydmur (Memfis), den lefvande herren öfver de två verldarna, *Totunen* (ett af Ptahs namn), gudarnas fader, med de höga vingar, de lyfta horn och det sköna anlete på den stora tronen: Hell dig, du store, du gamle, Totunen, gudarnas fader, du guddomlige furste från (verldens) första tid, som har format människorna och skapat gudarna, du var till förr än gudakretsen, du existerade först, och alla andra följde efter dig. Du skapade himmelen, då du danade ditt hjärta, stödjande den högt på din lyftade vinge; du grundlade jorden, på samma gång som du formade dig själf, omgifvande henne med den stora himlaoceanen, du frambragte den underjordiska stjärnverlden, där gifvande de döda kroppar hvila; för att frälsa dem lät du solen skrida framåt, denne eviga herskare, lifvets och evighetens herre. Du inblåste lifvets anda i alla näsor, du lät en hvar lefva af din spis; tillvaro, öfverflöd och rikedom följa dig; lefvande väsen gå ut af din mun, alla gudar hvila i dig, du evighetens herre. Du insätter farao på hans höga tron i egenskap af konung öfver de två verldarna. Jag är din son; du insätter mig såsom konung på min faders tron i frid. Jag uppfyller dina planer med mig; du mångfaldigar för mig min lycka, medan jag är på jorden; du bringar mig till hvila i din boning i den västra himmeln, liksom gudarna alla, de hemlighetsfulla i underverlden.»

Längre ner förtäljer Ramses III: »Jag har bygt åt dig (guden Ptah) ett tempel alldeles nytt vid din peristyl, ettfredligt säte efter ditt hjärta, bestämdt för alla dina processioner, templet Ramses-hiq-an i Ptahs tempel vid den stora hemliga trappan till hans sydmur. Den är grundlagd med sandsten, den är uppmurad med stenblock, stora tvärbjälkar under muren af sten från Elefantine (granit). Dess portar äro af brons, dess pelare af guld, af*meh* och af sten; dess slåar af svart metall, dess tvärbjälkar af guld med beslag af *katem*-metall, af guld, af *meh;* dess statyer äro såsom lefvande och ypperligt utförda; dess stenmurar resa sig mot himmelen; den höga tronen är gjord så stor som ett stort hus med tak af guld, liksom himmelens portar; din i kapellet uppstälda bild är arbetad af guld, silfver och äkta stenar. Jag har försett templet med tjänare, med gods utan tal, med ängar, med boskap från nord och söder; dess förrådshus äro fylda med talrikt gods; bågskyttar, transportskepp, arbetare, rökelsebärare, silfverbärare, fjäderbärare utan tal; väldiga kornhögar, många källare fulla af spiritus och vin; stall med ungboskap, burar med foglar; produkter från Egypten, »det heliga landet», Syrien och Ethiopien skänker jag talrikare än sand till de stora magasinen; förrådskammare med offersaker och med födoämnen äro anordnade. Intet fattas i något afseende. Alt är till din tjänst, du ende herre, som frambragt alt som är, Ptah i din sydport, evighetens herskare.»

»Jag skänker dig 20000 mått korn att föras till ditt hus hvart år till underhåll af ditt tempel med offergåfvor utom det gods, som förut fans. Jag låter Ptahs tempel växa, ditt stora säte, jag gör det likt horisonten, där solen skiner, jag fyller dess magasin med gods utan tal; jag belastar kornkamrarna med hvete och bjugg. Som beskyddare af den nya skattkammaren i ditt tempel har jag låtit förfärdiga en stor bild af dig, arbetad i godt guld, inhemskt silfver, äkta lapis lazuli, smaragd och alla slags härliga ädelstenar; jag har därtill gjort en härlig tron lik himmelens horisont, när din båt (solbåten) är in i den, och närden går ned i den (d. ä. tronen skiner som

horisontens glöd vid solens uppgång och nedgång) .... Ditt hjärta gläder sig i Krokodilmurens stad (förmodligen ett af Memfis' namn) i din gestalt, den stora och hemlighetsfulla i din sydmur (Memfis). Du fyller din stad, din fästning med dina lemmars strålar; de dödliga jubla vid åsynen af din skönhet. Jag har renat Hakaptah (Memfis), ditt heliga säte; jag har återuppbygt dess tempel, som voro förstörda; jag har låtit göra bildstoder af deras gudar i deras ärevördiga gestalt af guld, silfver och alla slags ädelstenar och upstält dem i skattkammaren».

Därpå följa åtskilliga listor öfver gåfvor till Ptahs tempel. En af dessa lyder: »Register öfver gods, boskap, källare, fält, godsfartyg, förrådsrum och städer, som konung Ramses III, den store guden, skänkte sin vördnadsvärde fader Ptah, den store i sin sydmur, den lefvande herren öfver de två verldarna till egendom i evig tid». Denna lista uppräknar tjänare, arbetare, boskap, silfver- och guldsaker o. s. v., alt i tal och vigt. Ett annat register börjar på följande sätt: »Produkter från Egypten, produkter från det heliga landet, produkter från Syrien, produkter från Ethiopien och landet Ut såsom offergåfvor, af mångfaldiga slag: guld, silfver, äkta lapis lazuli, äkta smaragd, alla slags härliga ädelstenar, brons och svart metall, kungliga kläder, olika slags tyger, färgämnen, rökelse, dragare, gäss och allahanda ting, hvilka hans majestät Ramses III, den store guden skänkte som kungliga tributer till templet för Ptah, den store i sin sydmur, den lefvande herren öfver de två verldarna; och till de andra templen från det första till det trettioförsta året, gör till sammans 31 år.» Härefter följer uppräkning af en otalig mängd föremål, alt noga angifvet i vigt, mått och tal.

Det får vara nog härmed. Jag har trott mig böra meddela läsaren ett litet prof af den härliga papyrus, som just nu kommit mig tillhanda i den vackra upplaga, hvilkenbesörjts af British Museum. Den är öfver 120 fot lång och väl 16 tum hög, har synnerligen vacker skrift och är fullständigt bevarad. I det här meddelade kapitlet berättas om, hvad Ramses III hade gjort för templen i Memfis; andra kapitel berätta lika så utförligt, om hvad han gjort för templen i Theben, i On och öfver alt annorstädes i Egypten. Sista kapitlet är det vigtigaste, det gifver en fullständig, om än kortfattad, framställning om de historiska händelser, som inträffat i Egypten kort före och under Ramses III:s regering.

Till Memfis nekropol höra pyramiderna, de största grafvar, som någonsin blifvit bygda. Här finnas pyramiderna i Gizeh, de bäst bekanta och oftast besökta af alla; de voro grafvar för Cheops, Chefren och Mykerinos, konungar af fjärde dynastien. Cheopspyramiden är förmodligen den största af alla byggnader, som människan uppfört, och den står ännu som ett af verldens underverk. Man måste förvånas öfver den ofantliga koncentrering af krafter, man måste beundra den mänskliga konst och skicklighet, hvarom den bär vittne, från en tid, som man har plägat räkna till människoslägtets barndomsålder. Det var om denna pyramid, den skottske astronomen Piazzi Smyth fantiserade, då han för några år sedan framträdde, med det djärfva påståendet, att en herdepatriark från Palestina år 2170 f. Kr. invandrat till Egypten och där på grund af guddomlig tillskyndelse uppbygt Cheopspyramiden alldeles i midtpunkten af vårt jordklots fastland. Den vise byggmästaren, hvilken skulle varit i besittning af fysiska och astronomiska kunskaper, som delvis stodo öfver vår tids naturkunnighet, skall i anordningen af pyramidens rum- och vigt-förhållanden hafva öfverlemnat åt efterverlden enheter för mått och vigt, som på förhand voro beräknade på att antagas af hela mänskligheten i en af dess kommande åldrar. Den ena orimligheten är här större än den andra; påståendet strider mot sundt förnuft, det strider mot hvad inskrifterna lära oss om tid ochIII. Sfinx och pyramider i nattbelysning.

byggmästare, och stödjer sig endast på ett mått, som vid reduktion af en liten bråkdel af en linea, kan motsvara hvilken storlek som hälst, om man får multiplicera det med ett ofantligt stort, godtyckligt valdt tal, så som Smyth gör.

När en pyramid skulle anläggas, hvarmed konungen gärna började, så snart han tillträdt regeringen, gräfde man först ned i klippan en brunn ända till 100 fot djup, och i bottnen utgräfdes därpå en kammare, i hvilken kungaliket med sin sarkofag i sin tid skulle nedsättas. Ofvanpå bärget bygdes därefter pyramiden som ett ofantligt tak till det kungliga likets skydd på så sätt, att man först i en fyrkant lade en stenkärna till täckning öfver brunnen, sedan bygdes ofvan på och utomkring denna på alla fyra sidor ett nytt lag, och så vidare: för hvart yttre lag alt jämt en ny afsats uppåt, så att pyramiden växte i samma förhållande i höjd som i omfång. Härmed

fortsatte man under hela den faraos regeringstid, för hvilken pyramiden bygdes. När konungen var död, tillspetsades den öfversta afsatsen, och rummen mellan de öfriga utfyldes, så att pyramidens utsidor blefvo jämna. I Cheopspyramiden nedsattes liket icke i den underjordiska grafkammaren; ty då man såg att pyramiden blef så ofantligt stor, bygde man in i pyramiden först en grafkammare, som nu kallas drottningens kammare, och sedan, då pyramiden växte mer än påräknadt var, ytterligare en, den så kallade kungens kammare, hvari sarkofagen slutligen insattes och ännu finnes. Pyramiderna bygdes af kalk- eller tegelsten och bekläddes så väl in- som utvändigt med slipade granitblock.

I Saqqarah finnes den så kallade trappstegspyramiden; man har menat, att den är bygd af kung Uenefes af den första dynastien; är detta riktigt, så är den utan tvifvel det äldsta monument, historien känner, nämligen öfver 5500 år gammalt. På samma ställe ses äfven det märkvärdiga Serapæum, som består af väldiga, i klippan uthuggna hvalf och begagnades till grafvar för de heliga Apistjurarna.

Jag anser det öfverflödigt att här längre dröja vid detta för öfrigt högst interessanta minnesmärke, i det jag nämligen kan hänvisa till O. von Knorrings väl skrifna och synnerligen vackert utstyrda bok *Två månader i Egypten*, där man (sid. 96—98) kan finna en detaljerad beskrifning af Serapæum, som är fullt korrekt, på samma gång den är en ordagran öfversättning af (sid. 49—54) i Mariette Beys bok *Itinéraire des Invités*, som Khediven lät utdela bland de gäster, han inbjudit att närvara vid Suezkanalens invigning. Så godt som öfver alt, där O. von Knorring i sin bok har beskrifvit egyptiska minnesmärken, icke blott som nyss nämts i Saqqarah, men i Gizeh, (sidd. 85—88), i Beni Hassan (sidd. 109—112), i Denderah (s. 121—124), i Luksor (s. 126—128), i Karnak (s. 130—133), i det vestliga Theben (s. 136—142) o. s. v. har han troget öfversatt *Itinéraire*, hvarigenom hans bok fått ett högt värde, då Mariette för visso mer än någon annan har topografisk kännedom om de egyptiska minnesmärkena. Däremot må vi på det bestämdaste protestera mot Mariettes af O. v. Knorring adopterade kronologi (*Två månader* o. s. v. s. 89—90 — *Itinéraire* s. 43—47). Mariette har, med den för fransmännen, åtminstone förr, egendomliga obekantskapen med andra nationers literära och vetenskapliga arbeten, varit alldeles främmande för tyskarnes kritiska och lärda granskningar af den egyptiska kronologien; på tämligen ytligt sätt uppfattar han alla de af Manetho uppförda dynastierna som successiva, medan flera af dem i själfva verket voro samtidiga, hvarigenom han kommer till det resultat, att Menes, det enade Egyptens förste konung, tillträdde regeringen år 5004 f. Kr., en tidsbestämmelse, hvari han står alldeles ensam bland egyptologerna till och med i sitt eget fosterland.

Pyramiderna härstamma, som bekant, från de första dynastiernas tid, då ju begrafningssättet senare förändrades; det samma är äfven fallet med de flesta grafvar, som rundt om pyramiderna äro urhålkade i klippan och delvis tillbygda öfver jorden, så att de höja sig några fot öfver ytan och se ut som stympade pyramider. Likasom faraonerna hvilade i pyramiderna, så lågo deras förnämsta hof- och embetsmän i grafvarna rundt omkring. Flera af dessa grafvar, särdeles de i Saqqarah, äro synnerligen interessanta; de

äro öfver alt betäkta med lifliga, mycket talande och i färg som teckning vackert utförda framställningar af det verkliga lifvet. Det är nämligen det egendomliga för grafvarna från den äldsta tiden, att de innehålla mycket litet af texter och bilder, som hafva afseende på religionen och döden, men så mycket utförligare framställa den hänsofnes lif här på jorden, visa oss honom i hans hem, fullt upptagen af det dagliga lifvets sysslor och förrättningar. En af grafvarna i Saqqarah tillhörde en hög funktionär vid namn *Ptah-hotep*, som lefde under den femte dynastien (omkr. 2600 f. Kr.) Dümichen har i ett af sina planschverk återgifvit en del af de bilder, som funnos i den. På en af taflorna ses Ptah-hotep i mångdubbelt större skala än de öfriga figurerna med spiran i den ena och en staf i den andra handen. En inskrift på fyra vertikala kolonner, anbragta vid hans hufvud, angifver hans många titlar, hvaraf framgår, att han var prest vid de tre pyramiderna och innehade andra höga värdigheter. Vid hans fot står hans äldste son i vanlig storlek, hvarigenom denne blott når fadren halfvägs upp till knät; äfven dennes titel och namn äro vidfogade i hieroglyfer. Midt emot honom äro bilder ur hans dagliga lif framstälda i åtskilliga rader. Öfversta raden är egnad landtbruket; det gäller skördandet af en vattenväxt: några äro sysselsatta med att upprycka den, andra med att binda den samman i knippor och åter andra med att bära knipporna hem. I

den ena ändan ses några dragare simma i ett med vattenliljor och krokodiler fyldt vatten; de ledas af ett par herdar i en båt. Andra raden är egnad nöjen; åtskilliga gymnastiska och akrobatiska konster äro framstälda (bild 1—4): några kämpa med knifvar i den ena handen, medan de med den andra hålla två knifvar i kors och två andra knifvar stå i kors mellan deras ben; ofvanpå en krypande person ligga två små gossar en på hvar sida och hålla sig fast i hvarandras ben; två personer med helt och hållet bakåt vridna hufvuden omslingrahvarandra med armarna; en akrobat springer ofvan på tre stående personer; sex akrobater som hålla hvarandra i armarna, vrida sig, som det står i inskriften, fyra gånger Bild 1. *Med knifvar lekande ynglingar.* Ptah-hoteps graf. rundt om som en snurra (bild 4), fem andra intaga olika akrobatiska ställningar o. s. v. Alla äro fullkomligt nakna, blott hufvudet är betäkt, förmodligen till skydd mot Bild 2. *Gossar göra konststycken på ryggen af en liggande man.* Ptah-hoteps graf. solstygn; det var altså samma skick hos egypterna som hos grekerna, hvilka också voro nakna, då de anstälde kamplekar. I tredje raden är vinodlingen framställd: en bildvisar, huru fullvuxna och barn plocka drufvor af en vinstock, hvilket äfven den vidfogade hieroglyfiska inskriften utsäger: *uha aarert*, »drufplockning», (bild 5); en annan bild visar fem på en vinpräss trampande personer, en tredje, Bild 3. *En man går på tre andras axlar.* Ptah-hoteps graf. Bild 4. *Roterande människokroppar kring lefvande axel.* Ptah-hoteps graf.huruledes fem andra prässa vin genom att vrida drufvor i ett kläde. I fjärde raden ses bilder från djurlifvet: hundar, som leka; en antilop anfallen af en hund; en antilopunge, som diar sin moder; leoparder och schakaler, som paras; ett lejon anfaller en oxe, hvars smärta och förskräckelse däröfver är uttrykt på ett mycket drastiskt sätt, en herde söker bringa hjälp genom att hetsa sina hundar på lejonet, (bild 6); en antilopjagt, hvarunder villebrådet dels angripes af hundar, dels fångas af jägaren med ett slags lasso. De tre följande raderna framställa repslageriarbete, båtbyggeri, fågelfångst, båtfärd på Nilen, kamp mellan båtar äfvensom liknande scener.

Bild 5. *Drufplockning.* Ptah-hoteps graf.

På ett annat ställe af grafven ses, huru ett lejon släpas i en bur och en leopard i en annan, huru en ko kalfvar, huru nötboskap, gäss och andra slags foglar framföras för Ptah-hotep såsom tributer från olika orter, alt i tal noga angifvet; antalet af foglar i synnerhet var tämligen betydande: af en sort 121,200, af en annan 121,022, af en tredje 111,200, af en fjärde 11,110, af en femte 1,225 o. s. v.

Af grafvarnas framställningar framgår, att egypterna voro lystna efter nöjen, att de ofta roade sig med hvad somi vår tid kallas *fantasia*. Utom de redan omtalda gymnastiska och akrobatiska öfningarna, finnas i samma graf på andra ställen dylika lekar afbildade. Musikaliska prestationer bjödos likaledes till förströelse: en spelar på harpa, en annan klappar i händerna, en tredje blåser flöjt o. s. v., åhörda af Ptah-hotep, som ledsagas af en apa och ett koppel hundar, hvilket synes häntyda på, att de egyptiska hundarna voro mer musikaliska än våra, för så vidt man ej vill antaga, att Ptah-hotep var så föga musikalisk, att han var förtjust, när hundarna stämde in med sitt disharmoniska tjut.

Bild 6. *En herde retar sitt koppel mot ett lejon, som slår en oxe.* Ptah-hoteps graf.

Då vi nu lemna Saqqarah och därmed äfven Memfis, till hvars nekropol det hörde, vill jag påpeka, att Memfis hade det heliga namnet *Ha-ka-ptah*, »guden Ptahs höga hus eller boning», ett namn som var mycket passande, då Memfis, hvars lokalgud Ptah var, tillika var hufvudsätet för Ptahs dyrkan. Af Hakaptah har tvifvelsutan det grekiska namnet Aigyptos uppstått, som senare öfvergått till att beteckna icke blott hufvudstaden Memfis, men tillika och till sist uteslutande hela landet.

Nu börjas den egentliga Nilresan. Vid Beni-Suef, som ligger några mil söder om Saqqarah, går den breda och stora Fayumdalen mot väster djupt in i öknen. Vi kunna väl ej besöka den, men böra dock göra oss något bekanta därmed. Namnet Fayum har uppkommit af den egyptiska artikeln *pa* eller *fa* och det semitiska ordet *iom* »haf, sjö», och betyder altså *sjön* eller rättare sjölandskapet, ett namn, som väl ingenting annat är än öfversättning af det fornegyptiska *meru* eller *meri* »öfversvämningsvatten, sjö», hvilket återfinnes i grekernas Möris, Möris sjö, hvarmed just den här gräfda sjön betecknades.

Amenemha III af den tolfte dynastien gjorde sig, som bekant, mycket förtjänt om Egyptens kanalväsen, och alt häntyder på att det var han, som lät gräfva Mörissjön för att vid öfversvämningstiderna däri uppsamla Nilens öfverflödiga vatten och i den torra tiden åter låta det befruktande strömma ut öfver Fayumdalens fält. Amenemha III:s officiela, vid tronbestigningen antagna namn var *Ra-n-ma* eller i öfverensstämmelse med kunganamnens skrifsätt, *Mara*, ett namn som återfinnes i Eratosthenes' Mares, Diodoros' Maros, Herodotos' Möris, hvarmed sjöns grundläggare hos dessa författare benämnes. Att det hos Herodotos har den obetydligt afvikande formen Möris, kommer väl af, att antingen han eller hans afskrifvare har valt den, ledd af sjöns lika lydande namn. Men vi se, att sjöns och konungens lika lydande namn hafva skiljaktigt ursprung, då sjöns namn Möris har kommit af det hieroglyfiska *meri* »sjö», medan kunganamnet Möris är en fördärfvad form för Amenemha III:s tronnamn Mara. Herodotos berättar, att midt i sjön lågo två pyramider, hvilka altså måst vara bygda före sjöns anläggning och utan tvifvel härstamma från en tidigare dynasti, då pyramidbyggeriets tid väsentligen upphörde med den sjätte dynastien.

Det var vid Mörissjön labyrinten låg. Lepsius var den förste, som fann dess ruiner, och han har uppvisat,att den bestod af tre väldiga byggningsmassor, en hufvudbyggning och två flyglar, hvilka 300 fot breda eller djupa omsluta en fyrkant, som är 600 fot lång och 500 fot bred. Den fjärde sidan, en af de smala, begränsas af en pyramid, som är 300 fot i fyrkant och därför icke alldeles når fram till dessa byggningsmassors flyglar. Från toppen af pyramiden ligger det helas anläggningsplan som en karta för ögat. Där finnas öfver- och underjordiska rum, hundraden af kamrar öfver och vid sidan af hvarandra. Lepsius har genom ett ungefärligt öfverslag af ännu existerande lemningar funnit, att det af Herodot uppgifna antalet af ursprungligen 3000 rum alls icke är orimligt. Enligt de i ruinerna funna inskrifterna är det Amenemha III, som äfven uppfört labyrinten. När Herodot säger, att den bygdes under Dodekarkien, har han därför väl orätt; men möjligt är dock, att den i dessa sena tider blifvit restaurerad eller utvidgad. Brugsch menar, att namnet *labyrint* kan härledas af den hieroglyfiska gruppen *rope-ro-rint* eller *lope-ro-hunt*, »tempel vid sjöns mynning», då han nämligen funnit, att *hunt* var ett af Mörissjöns namn.

Vi resa vidare till Beni-Hassan under 28° N. B. på Nilens östra strand. Här finnas märkvärdiga grafvar från den tolfte dynastiens tid. De tillhöra de mest bekanta och besökta, liksom de äro de tidigast upptäckta och öppnade grafvar. Också här äro åkerbruk, byggeri, handtverk, religiösa ceremonier, offer, nöjen framstälda på grafvarnas väggar i brokigt växlande scener. Äfven här ser man hufvudsakligen blott framställningar af den aflidnes jordelif, af hans dagliga sysselsättningar och förströelser i hemmet; medan man blott här och där finner korta häntydningar till religiösa och funerära föreställningar, hvilka i senare tiders grafvar äro så godt som allena herskande. Men i ett afseende äro Beni-Hassans grafvar skilda från föregående tiders; i det nämligen grafvarna i Saqqarah t. ex. blott hafva korta hieroglyfiska texter, en och annansats till förklaring af de bildliga framställningarna, medan de här varande grafvarna hafva långa texter, som utförligt förtälja den dödes lefnadslopp. Jag skall för öfrigt hänvisa till O. v. Knorrings ofvan nämnda bok, där man (sidd. 109—112) på några misstag när, läser en korrekt öfversättning af Itinéraire (s. 63—68).

Ett skall jag dock omtala. I Numhoteps graf ses på väggen en märkvärdig scen, som ända från *Champollions* dagar har varit föremål för olikartade tolkningar af de besökande egyptologerna. Det är en 8 fot lång och 1 1/2 fot hög bild, hvilken framställer en icke-egyptisk familj, som i bönfallande ställning står framför ståthållaren Numhotep. Champollion mente, att det var greker, andra, att det var fångar, åter andra, att det var Jakobs familj, som här höll sitt intåg i Egypten. Det är nu säkert, att det var en semitisk familj; ty semiterna blifva på de egyptiska monumenten alltid karakteriserade med sin gula hudfärg, de stora hakskäggen och de starkt markerade anletsdragen; men det är ingen sannolikhet för, att det är Jakobs familj vi här se, då den icke kan hafva kommit till Egypten så tidigt som under de första konungarna af den tolfte dynastien. I inskriften heter det, att 37 personer af folket Aamu komma med sina gåfvor, sannolikt för att i ersättning få bostäder i Egypten; på bilden ser man familjens öfverhufvud, som har titeln konung eller stamfurste och heter Abach, gå i spetsen ledande en bock, som väl tillika med den följande geten skall skänkas ståthållaren. Vi hafva sålunda här ett intressant

sidostycke till israeliternas invandring; de afbildade personerna äro uppenbart nomader liksom hebräerna — de äro semiter som dessa — och komma sannolikt liksom de med sina kvinnor och barn för att söka ett nytt hem i Egypten.

Ännu en anmärkning vill jag göra, innan vi lemna Beni-Hassan. Den angår en vigtig punkt i arkitekturens historia. I här varande grafvar kunna vi nämligenstudera pelarens uppkomst och utveckling. Jag skall korteligen skissera dess historia, i det jag följer Lepsius, som först har uppmärksammat detta. När en klippgraf skulle anläggas, blef det yttersta rummet uthugget i klippan, så att den första kammaren var öppen framtill, men begränsades innerst af den lodräta bärgväggen. Det andra rummet utgräfdes därigenom, att man i den omtalda lodräta bärgväggen högg ut ett hål och därpå urhålkade inne i klippan en kammare, som, när den var färdig, skildes från den yttre öppna kammaren genom den kvarstående klippväggen. För att skaffa ljus åt den inre mörka grafkammaren blef bärgväggen genombruten med regelmässiga mellanrum; härigenom uppkom den fyrkantiga pelaren, då ju de mellan de uthuggna öppningarna kvarstående delarna af klippväggen fingo form af fyrkantiga pelare. Utvecklingen fortgick vidare på följande sätt. Genom afhuggning af den fyrkantiga pelarens hörn bildades den åttkantiga pelaren, och af denna åter genom en liknande afhuggning den sextonkantiga, som därpå kannelerades för att kanterna skulle springa mer fram, hvarigenom den så kallade protodoriska pelaren uppkom. Då alla dessa former här förekomma, är det sannolikt, att utvecklingen har försiggått så, som Lepsius har tänkt sig den, och att vi i dessa Beni-Hassans grafvar från omkr. 2200 f. Kr. se förebilderna för den senare doriska pelaren. Under den följande tiden utvecklades pelarna efter motif af växtformer. Under de mäktiga thebanska dynastierna bildades de, som vi skola få se, när vi komma till Theben, efter lotosväxten, hvarvid skaftet framstälde stängeln och kapitälet än den fullt utspruckna, än den outspruckna lotosblomman; senare togos äfven motif från andra blommor, och under Ptolemäerna danades kapitäl till och med i form af människohufvuden, de så kallade Hathorkapitälen. Det är därför en anakronism, när Doré i sina illustrationer till bibeln smyckar pelarne i det tempel, där Josef uttyder sina drömmar för farao, medHathorkapitäl, som först kommo i bruk flere århundraden senare, och målar väggarna med namnsköldar af Kleopatra och Ptolemäos, hvilka lefde vid pass 1000 år efter Josef.

Något söder om Beni-Hassan, tätt vid byn El-Amarna, ligga ruinerna af en gammal egyptisk stad, vid hvilken en vigtig epok i den egyptiska religionens historia anknyter sig. Den anlades af Amenofis IV, som lefde omkr. år 1300 f. Kr., altså kort tid efter israeliternas utvandring ur Egypten. Han afföll från sina fäders tro, eller rättare sagdt företog en reformation i den vid hans tid herskande religionen, som han sökte rensa från alla främmande tillsatser och så återföra till dess ursprungliga renhet. Som redan nämdt, började egypterna med en soldyrkan. Men den ursprungligen identiska solguden blef efter hand olika uppfattad i olika bygder, så att vid rikets förening många lokalgudar funnos, hvilka alla upptogos i den officiela gudakretsen. Nu sökte Amenofis IV afskaffa de nästan otaliga gudomligheterna och återinföra dyrkan af den ende solguden, dock med den inskränkning, att den materiela solen, den synliga himlakroppen icke såsom förr skulle fattas som gud själf, men som »guds glans», guds uppenbarelseform. Den då varande hufvudstaden Theben, där Amonkulten hade sitt hufvudsäte, kunde knappast inrymma den nya religionen inom sina murar. Han bygde därför en ny stad vid El-Amarna, dit han flyttade. Den nya hufvud- och residensstaden blef emellertid snart åter öfvergifven, då den nya religionen afskaffades och den gamla åter infördes kort efter reformatorns död.

På Nilens västra strand ligger staden Siut. Dalen är här tämligen bred och under högsta vattenståndet är den till större delen öfversvämmad. Staden ligger på en höjd i närheten af hufvudloppet; under öfversvämningens tid är den omringad af vatten och skjuter upp som en ö ur hafvet. Vägen går då på höga dammar bort till bärgen i väster. Öfver alt i Nildalen finnas sådana dammar, somuppkastas så högt, att de ej kunna öfversvämmas, och tjäna som de enda farbara vägarna, då dalen står under vatten. Stundom blifva de dock vid högt vattenstånd och starka vindar genombrutna af böljorna, och då blir färden naturligtvis besvärlig. I den västra så kallade libyska bärgkedjan, som här är tämligen hög, ligga flere grafvar i synnerhet från 13:de dynastiens tider, sålunda från de 18:de och 19:de århundradena f. Kr. Här uppe på bärget har man en härlig utsigt öfver dalen. Nilen ligger vid öfversvämningstiden framför oss såsom ett haf, hvarur Siut med sina femton minareter, grupper af palmträd och

busksamlingar sticka fram som leende holmar, de långa dammarna slingra sig som band genom vattenytan, och där borta i den aflägsna östern strålar den hvita kalkklippan i Egyptens bländande ljushaf. Här uppe ligga det gamla Siuts stormän begrafna. Vi vilja stiga in i en af grafvarna; den tillhör en för detta ståthållare i Siut, som synes hafva valt sig denna höga, hela landskapet dominerande punkt till hvilorum, för att han som en skyddande genius äfven efter döden skulle kunna öfverskåda och vårda det område, hvars styresman och beskyddare han i lifstiden varit. Han lefde under en konung af 13:de dynastien och kallar sig »ståthållare i Siut», hvaraf märkvärdigt nog framgår, att staden för nära 4000 år sedan hade samma namn som nu. Grekerna kallade staden Lykopolis, men detta namn är ju ungt i jämförelse med det som araberna ännu i dag bruka. Vi hafva här ett nytt exempel på, huru som Egypten i grunden förblifvit oförändradt trots yttre omgestaltningar och tidens skiftningar. Grafvarna här ha emellertid ej så stort intresse, som många andra. Inskriften är till största delen afnött och oläslig, och grafkamrarna mindre ansenliga till omfång och inredning. Grafven består gärna af ett högt, rymligt hvalf, som är urhålkadt i klippan, och innanför är en mindre kammare, hvarest den för likkistan bestämda djupa brunnen finnes.Några mil längre söderut likaledes på Nilens västra sida ligger Abydos. Vägen dit är lång och besvärlig, i synnerhet vid öfversvämningstiden, då man måste taga en längre omväg: fem timmars ridt fram och lika många timmars tillbaka; att sitta tio timmar af en dag på en åsnerygg är tröttande nog, i synnerhet emedan åsnan snublar, när den blir utmattad, och då är så trög, att ryttaren ideligen får bulta med armar och ben för att få djuret att gå framåt. Men vedermödorna få rik ersättning, när man hinner fram till Abydos och står på ruinerna af verldens äldsta stad. Vi se med djup rörelse dessa första och tidigaste spår af människans civilisatoriska verksamhet. Redan hafva vid pass 6000 år förflutit, sedan Abydos stod i sin blomma; då var det hufvudstaden i det största af de småriken, i hvilka Egypten i äldsta tider var deladt. Här residerade Menes, innan han upphäfde sig till ensam konung öfver hela landet och flyttade sitt residens till Memfis.

Bland de kvarlefvor, som först draga till sig besökarens öga, är en stor hög, som man kunde frestas tro vara naturlig, men som vid närmare granskning snart nog visar sig hafva konst att tacka för sin tillvaro. Den har uppkommit därigenom, att den ena generationen efter den andra i långliga tider bygt sina grafvar, den ena öfver den andra. Här antogo nämligen de gamla egypterna, att Osiris' graf fans; det var deras heliga graf, och redan Plutarch berättar, att de rika egypterna från alla kanter af landet läto föra sina lik till Abydos för att begrafvas i närheten af guden Osiris. Khediven låter här anställa gräfningar, och en hel mängd steninskrifter äro redan funna. Men ju längre ned man kommer, dess äldre visa sig i själfva verket monumenten vara, och Mariette hyser godt hopp om att, när han kommer ned till foten af högen, finna grafvar från den första dynastiens dagar, ja kanske äldre, och slutligen stöta på den graf, i hvilken Osiris troddes vara begrafven. Så var åtminstone Mariettes mening år 1869.Ett stycke söder om denna hög ligger det bäst bevarade minnesmärket i Abydos. Det är ett tempel, som Seti I börjat bygga och som följaktligen icke är så gammalt, att det kan härstamma från den tid, då This eller Abydos var hufvudstaden. Men det är likväl högst märkvärdigt och förtjänar att ses, emedan det har en från andra egyptiska tempels afvikande form. Medan de öfriga templen blott hafva ett enda allraheligaste, då hvart och ett är invigdt åt en särskild gudom, har detta tempel innanför hypostylen sju portaler, som föra till sju sanktuarier, invigda åt sju olika gudomar, nämligen: Amon-Ra med Thot och andra, Ptah, Hormachu, Amon-Ra, Osiris, Isis och Horos. De sist nämnda gudomligheterna, Osiris med makan Isis och sonen Horos, voro de ursprungliga lokalgudomligheterna i This-Abydos; men vid den tid, då Seti bygde sitt tempel, hade gudarna Amon-Ra och Ptah, såsom lokalgudar i de två hufvudorterna Theben och Memfis, samt solguden Hormachu, lokalgud i Heliopolis, nått en alla andra gudars öfverträffande rang, åtminstone i den officiela hela landet omfattande religionen. Då nu därjämte Osiris, Isis och Horos utom att vara lokalgudar i Abydos, tillika, dels emedan This-Abydos var den förnämsta orten i det förhistoriska Egypten, dels af andra skäl, som här ej närmare kunna vidröras, tillbådos och dyrkades öfver hela landet, så måste man antaga, att templet i Abydos var rest för dyrkande af de gudomligheter, som gemensamt af alla egypter erkändes.

Äfven i ett annat afseende är detta tempel märkvärdigt. På en af dess väggar finnes nämligen den fullständigaste och bäst bibehållna af alla de konungataflor, som till dato blifvit uppdagade. Man läser här namnen på icke mindre än 76 faraoner alldeles noggrant anförda i kronologisk ordning. Raden börjar med Menes, som enligt

många samstämmiga vittnesbörd var det förenade Egyptens förste konung, och de sju öfriga konungarna af den förstadynastien; så följa fem konungar af den andra, sex af den tredje och sex af den fjärde dynastien, bland hvilka sista ganska riktigt de tre pyramidbyggarne Cheops, Chefren och Mykerinos nämnas; därpå angifvas åtta konungar af femte dynastien, åtta af sjätte och femton af åttonde (den sjunde dynastien regerade nämligen blott i 70 dagar och är därför här, som man kunde vänta, förbigången). De nionde och tionde dynastierna voro samtidiga med de förut nämnda memfitiska dynastierna; de betraktades därför som illegitima och utelemnades följaktligen med rätta från konungataflan. Elfte dynastien herskade i Theben samtidigt med den åttonde i Memfis, och blef därför ansedd som illegitim från memfitisk, men såsom legitim från thebansk ståndpunkt. Nu hörde Abydos på grund af läget sannolikt till det thebanska riket, hvarför vi lätt kunna förstå, att Abydos-taflan bland de legitima konungarna uppfört de sista regenterna af den elfte dynastien, men utelemnat de samtidiga af den åttonde memfitiska. Det är följaktligen intet annat än hvad vi måste vänta, när Abydos-taflan efter femton faraoner af den åttonde dynastien upptagit två af den elfte. Därefter komma åtta regenter af den tolfte dynastien, som herskade öfver hela Egypten och residerade i Theben. De fem följande dynastierna (13:de—17:de inklusive) öfverhoppas helt och hållet, emedan de omfatta den för Egypten olyckliga Hyksos-tiden, då det vilda herdefolket härjande bröt in i landet och regerade först med hjälp af memfitiska vasallkonungar, och sedan med konungar tagna ur sin egen midt, medan thebanska faraoner, ättlingar af den tolfte dynastien under ständiga krig med Hyksos nästan hela tiden förmådde hålla stånd i den yttersta södern. I dessa omständigheter söke man grunden till, att Abydos-taflan omedelbart efter den tolfte dynastien anförer åtta faraoner af den adertonde. Till slut följa två konungar af nittonde dynastien, nämligen dess stiftare Ramses I och hans son Seti I, som bygde templet och sålunda själf har uppstält sig som den siste iIV. De tvänne kolosserna af hvilka den ena kallas Memnonstoden. De utgöra bildstoder af Amenofis III, se sid. 53.

raden af de egyptiska konungarna. Man tör af detta utdrag se, att Seti I:s konungatafla i Abydos är af utomordentlig vigt för den egyptiska kronologien, i synnerhet emedan den är lätt att använda, om man blott på passande sätt sammanhåller den med de öfriga kronologiska hjälpmedlen.

På vår resa, som vi nu fortsätta söderut, stanna vi vid Denderah, där ett väl bibehållet tempel (b. 10) finnes, egnadt gudinnan Hathors dyrkan. Det är ett bland de yngsta templen, då det är bygdt under de sista Ptolemäerna och de första romerska kejsarna. Emellertid har på samma grund stått ett mycket äldre tempel, som flere gånger blifvit restaureradt och hvars första byggande egde rum i de allra äldsta tider. Åtminstone uttalar en inskrift, som upptäkts i en af de hemliga gångarna, att redan konung Thotmes III har företagit en restauration af templet i öfverensstämmelse med en under konung Cheops (fjärde dynastien) på en djurhud aftecknad byggnadsplan, hvilken fans under konung Phiops (sjätte dynastien) i en ihålig mur af det kungliga palatset. Man ser af detta tempel och ännu mer af templet i Edfu, jämförda med öfriga tempelruiner, som nu för tiden betäcka Egyptens yta, att egypterna bygde sina gudahus efter en och samma plan. Proportionerna må vara större eller mindre, dekorationerna mer eller mindre omsorgsfullt utförda, tidens tand kan hafva verkat mer eller mindre gnagande, den uppmärksamme iakttagaren ser dock öfver alt samma plan; den afsöndrar sig från grushögarna med en enhet i karakter, som länge har varit för arkeologerna anmärkningsvärd. När man omsorgsfullt studerat ett af templen, så känner man i arkitektoniskt hänseende dem snart sagdt alla. En sfinxallé leder fram till ingången, som bildas af två så kallade pyloner, väldiga, ända till 100 fot höga, brant uppstigande portbyggningar; innanför denna port är en stor obetäkt sal, i form af en aflång fyrkant; den kallas peristyl, emedanden är omgifven af pelarrader. Från detta rum kommer man in i den första täkta salen, den så kallade hypostylen, hvars tak bäres af väldiga pelare, och därifrån till den innersta, likaledes täkta, delen af templet; taket ligger här lägre och öppningar för ljusets inträngande finnas icke, så att det herskar ett fullständigt mörker i detta tempelparti, som var deladt i flere rum, bland hvilka det innersta var det allraheligaste, där gudens bild eller symbol var uppstäld. Utomkring tempelbyggnaden i dess helhet går en yttermur af betydlig höjd, sannolikt bestämd att för allmänhetens blickar dölja de heliga ceremoniernas mysterier. Framför pylonen uppstäldes obelisker, en på hvar sida om ingången, och längs med pylonens yttervägg ses stundom kolossala bildstoder af den faraonske tempelbyggaren.

Sådan var templens allmänna plan åtminstone från den adertonde dynastiens dagar, men huru det dess förinnan

var, under de första dynastierna, kan ej med bestämdhet sägas. Hittills är blott en enda sådan byggnad bekant; den förskrifver sig från fjärde dynastien och blef för några år sedan upptäkt af Mariette i närheten af den stora sfinxen i Gizeh. Om detta verkligen var ett tempel, hvilket kan betviflas, synes det varit bygdt efter en annan plan, än de senare, nyss omnämnda templen; men man torde dock icke af ett enda ofullständigt bevaradt monument med säkerhet kunna bestämma arkitekturen och hufvudplanen i de tempel, som uppfördes under de första dynastierna.

Det egyptiska templet, sådant som vi se det i Edfu, liknar judiska tabernaklet med dess tre delar: det innersta partiet med cellan och den gudomliga symbolen motsvarar »det allraheligaste», hypostylen »det heliga» och den obetäkta peristylen »förgården», som likaledes var utan tak. I det egyptiska templet kunde dock tilläggas flere hypostyler och peristyler med tillhörande pyloner och obelisker, såsom vi se i Karnaktemplet, sannolikt för att göravandringen till gudahuset — hvars väsentligaste del utan tvifvel bildades af gudacellan, det allraheligaste — imposantare och högtidligare, och därigenom stämma sinnet till större vördnad och fromhet.

Från Denderah är det ej långt till det kungliga Theben, hufvud- och residensstaden under Egyptens mest blomstrande period, då de mäktiga dynastierna, den 12:te, 18:de, 19:de och 20:de, regerade. Ruinerna här äro bättre bevarade än i Memfis, och resanden får här riktigare föreställningar om denna den senare hufvudstadens prakt och de i den samma herskande faraonernes makt och rikedom. Det hundraportade Theben sträkte sig på bägge sidorna af Nilen i flere mils omkrets, hvarvid de lefvandes stad låg på den östra, de stora dödes på den västra sidan. Det är fyra arab-byar, som ligga på och vid det gamla Thebens ruiner, och efter hvilka de särskilda delarna af den forna hufvudstaden nu benämnas: Luksor i söder och Karnak i norr på den östra sidan, samt Kurna i norr och Medinet-Habu i söder på den västra. I Karnak finnes ett ofantligt tempelkomplex, det så kallade Amon-templet, i Luksor ett mindre tempel, hvars uppbyggande började af Amenofis III. På västra sidan fans fordom en hel rad tempel, af hvilka man ännu ser det i Kurna, bygdt af Seti I, Ramesseum, bygdt af sonen och efterföljaren Ramses den store, och templet i Medinet-Habu, upfördt af Ramses III. Alla dessa byggningar så väl på öst- som västsidan voro utan tvifvel förbundna genom sfinxalléer, så att det hela bildade en ofantlig fyrkant, en helig tempelstad, som i midten genomströmmades af Nilen. Utanför denna fyrkant bodde på östsidan den väldiga hufvudstadens innevånare, och på västsidan voro i den libyska bärgskedjan grafvarna uthuggna. Parallelt med floden högt upp i bärget ser man en mängd grafvar vid sidan af hvarandra; de taga sig ut på afstånd som kanonportar i ett batteri, och man skulle kunna tro, att nian hade framför sig ofantliga fästningsverk i stället förfredliga grafvar för de äldsta thebanska konungarna, för faraoner af den 11:te och 12:te dynastien. I några uppåt från Nilen löpande dalgångar finnas de största kunga- och drottninggrafvarna från den 19:de och 20:de dynastiens tider. I den norra dalklyftan äro kungagrafvarna, bland hvilka Seti I:s graf är den betydligaste. Denna går flere hundra fot in i bärget och leder genom flere nedåt gående trappor och sluttningar vid pass hundra fot djupt. Väggar och tak äro öfver alt betäkta med inskrifter af religiöst innehåll. De färger, med hvilka skulpturerna voro målade, äro ännu flerstädes bevarade i all sin friskhet. I den södra dalklyftan, som mynnar ut i närheten af Medinet-Habu, ligga drottningarnas grafvar, hvilka naturligtvis icke äro så stora och vackra som konungarnas. Den resande kan icke annat än blifva öfverraskad öfver den skilnad, som råder mellan framställningarna i dessa grafvar och de äldre tidernas. Jag har redan förut påpekat detta. Medan de äldre grafvarna visa oss den döde i hans jordiska lifs fulla verksamhet, röra sig framställningarna i dessa, den 19:de och 20:de dynastiens grafvar, så godt som uteslutande omkring döden och lifvet efter döden; i synerhet förekomma mycket ofta bilder med tillhörande text af de olika näjder, portar och stationer, som den döde hade att passera i andeverlden, samt af många underliga väsen och gestalter, som antingen sökte hjälpa eller hindra den döde. Någon enda gång finnes här och där antydning till en myt, i samma mon som myternas bildning, om än långsamt och sporadiskt, trängde in i den egyptiska naturreligionen, hvars gudomar öfver hufvud blott voro personifikationer af naturliga och, senare tillika, af moraliska krafter. Af sådana myter, som i allmänhet äro mycket dunkla, finnas i Setis graf tvänne, hvilka, om man förstått dem rätt, handla, den ena om människans, eller rättare de fyra människorasernas skapelse, den andra om människoslägtets tillintetgörelse såsom straff för brott mot gudarna. Här på västsidan finnes ocksåden bekanta, klingande Memnonstoden, om hvilken grekerna berättade den sägen, att den föreställde

den sköne Memnon, som hvar morgon före solens uppgång hälsade sin moder Aurora, medan hon af sorg öfver hans tidiga bortgång vattnade honom med sina tårar. Men Memnonstoden är ingen ting annat än en af de två stoder, som framställa konung Amenofis III, och som voro uppstälda framför ingången till denne faraos nu förstörda tempel; och musiken förorsakades af att uti ett brott, som uppkommit i stenen, morgonvinden spelade in och alstrade toner liknande en harpas.

På östsidan skola vi litet närmare betrakta det stora Amontemplet, rikstemplet i Karnak (se titeltaflan, I). Två och ett halft årtusen hafva bygt på det, från tolfte dynastiens första konungar ända ned till de romerska kejsarna. Det blef grundadt af Usertesen I, såsom ännu några kvarlefvor i midten, försedda med hans namn, visa. Mellan tolfte och adertonde dynastien var Egypten ett rof för de vilda och barbariska Hyksos, som i 511 år herskade öfver större delen af landet; under denna tid stod Karnaktemplet vanvårdadt utan att undergå någon omändring eller utvidgning. Men då den mäktiga 18:de dynastien efter Hyksos' fördrifvande tillträdt sin glansfulla regering, började templet efter hand att växa. Amenofis I och Thotmes I uppförde omkring den äldsta helgedomen ett stort tempel med kamrar och framför liggande gård jämte tillhörande pylon, framför hvilken Thotmes I uppreste två obelisker. Thotmes III och hans karlavulna syster förstorade templet genom att tillbygga en på 56 pelare hvilande sal jämte flera kamrar, som omgåfvo den på tre sidor och omslötos af en gemensam yttermur. Här ses den största hittills kända obelisk, uppförd af nämnda kvinna, som var regerande drottning innan Thotmes III besteg tronen. Sin mest storartade utvidgning fick dock templet under Seti I och hans son Ramses den store i det 13:de århundradetf. Kr. Den förre uppbygde nämligen i anslutning till de föregående tillbyggningarna en väldig pelarsal, hvars make väl intet land i verlden har skådat. Stentaket, som öfvertäcker ett rum på 164 fots djup och 320 fots bredd, hvilar på 134 pelare; hvar och en af de tolf midtpelarna har ett omfång af 36 fot och är 66 fot hög; de öfriga pelarna äro 40 fot höga och 27 fot i omkrets. »Det är omöjligt», säger Lepsius, »att beskrifva det öfverväldigande intryck, en hvar mottager, då han för första gången träder in i denna skog af pelare och vandrar från en rad in i en annan, mellan de från alla håll, än helt och hållet, än delvis framträdande höga guda- och konungagestalter, som äro afbildade på pelarna». Alla ytor äro betäkta dels med upphöjda dels med fördjupade skulpturer, som dock först af Setis efterföljare blefvo utförda, förnämligast af hans son Ramses den store. Framför denna pelarsal anlades senare en 270 fot lång och 320 fot bred gård, omgifven af pelargångar på sidorna, med en kolossal pylonbyggning framför.

Det stora Amontemplet i Karnak är sålunda icke allenast ett rikstempel, men det återgifver också i stora drag den egyptiska rikshistorien med afseende å de sista två årtusendena. Det knyter sig nämligen på dubbelt sätt till historien, dels därigenom att en rad på hvarandra följande konungar och dynastier hafva deltagit i dess byggande, hvilket de ej försummat att i vidfogade inskrifter bringa till verldens kännedom, dels därigenom, att både de kungar, som hafva bygt, och de som icke hafva bygt, i vidlyftiga inskriptioner och bilder förtälja sina stordåd. Sådana berättelser finnas vanligen på väggarnas utsidor, då åter deras insidor innehålla helt och hållet religiösa framställningar. Dock sattes äfven de förra i förbindelse med gudarnas dyrkan, i det nämligen faraonerna, då de hemkommo från sina segertåg, i triumf förde sina fångar och sitt byte till Amontemplet, för att på detta sätt tacka gudarna för den förlänade segern och likasom tillkännagifva, att det eröfradebytet egentligen tillhörde dem. Af sådana framställningar, som på grund af sin halft religiösa karakter fingo plats å ytterväggarna, gifves det i Karnaktemplet många. Thotmes III förtäljer här vidlyftigt och i annalistisk ordning om sina krigståg till Asien. Öfverskriften lyder: »Hans majestät har befalt uppteckna de segrar, som hans fader Amon-Ra skänkt honom, bakpå väggen af det stentempel, han låtit bygga». Härpå följer en noggran berättelse om de fälttåg, han under en rad af på hvarandra följande år företog. I kronologisk ordning uppräknas de olika segrar, han vinner, de fästningar, han belägrar och eröfrar, samt dagsmarschernas antal mellan de särskilda ställena, så att man efter dessa berättelser kan författa noggranna resekartor öfver området från Egypten till långt in i Asien, (bild 8). På andra af templets väggar hafva Seti I och Ramses den store lemnat omständliga berättelser om sina glänsande segrar. Än ses kungen framför en belägrad fästning, än midt i slagtningens tummel, framstäld i tre till fyra gånger större skala än de öfriga krigarne, nedslående fiender till höger och vänster, än drager han till Amontemplet i Theben, stående på sin triumfvagn och förande efter sig fångna fiender i bojor; slutligen

uppräknas en mängd öfvervunna folkslag. Likasom i Luksor, Ramesseum och Ibsambul finnas äfven på Karnaktemplets väggar episoder ur Pentaurs berömda hjältedigt, som besjunger Ramses den stores bedrifter i hans kamp mot Kheta-folket.

Ramses III, som lefde något öfver 100 år senare än Ramses den store, bygde sitt hufvudtempel i Medinet-Habu, men har också i Karnak efterlemnat inskrifter. Han är framstäld jämte en rad af öfvervunna folkslag. I ett par vidfogade bilder ses Ramses hålla en hel hop fientliga furstar i hufvudhåren med den vänstra handen, medan den väpnade högra är lyftad för att med ett dråpslag göra af med dem alla på en gång. Detta är för öfrigt en omtykt framställning, som upprepas på flera ställen.Bild 7. *Thotmes' offer till till »Amon-Ra, himmelens herre, gudarnes konung».* Efter teckning af Cronstrand.Bild. 8. *Landskapet Gosen*. ~~~~ De gamla faraonernas kanal. .... Itinerarium Antonini och, från byn Raamses räknadt, israeliternas utvandringsvägNästa egyptiska konung, som på Karnaktemplets väggar förevigat sina segrar, är Scheschonk I, bibelns Schischak, som under Rehabeams regering eröfrade Jerusalem. Han för fram för Amon 130 öfvervunna orter och landskap i den symboliska gestalten af mänskliga fångar. Bland namnen på dessa finnes äfven ett som lyder *Jutehamalek*, hvilket redan Champollion antog skulle återgifva namnet *Juda konung*. Men det är knappast så, då vi här uppenbart hafva ett stadsnamn, icke något personnamn. Dess utom blef Rehabeam, som bekant, icke bortförd som fånge. I 1 Kon. boken, kap. 14 vers. 25 och 26 heter det nämligen: »Och det skedde i kung Rhoboams femte år, att Sisak, kungen af Egypten, drog upp emot Jerusalem. Och han tog håfvorna ur Herrans hus och håfvorna ur kungens hus, och tog alla de ting bort, och tog alla de sköldar af guld, som Salomo låtit göra». Men det är icke dess mindre säkert, att det är denna bibliska händelse, vi återfinna i Scheschonks berättelse på Karnaktemplets vägg, då flere af de nämnda eröfrade städerna med säkerhet låta sig sammanställas med palestinensiska orter. Egypternas gud Amon gladde sig naturligtvis öfver sitt folks seger. I den vidfogade inskriften säger han till kung Scheschonk: »Mitt hjärta är fullt af glädje, när jag skådar dina segrar, du min älskade son Scheschonk; därför har jag skapat dig, för att du skall ära mig».

Professor Lepsius har i sitt stora verk gifvit plan, teckningar af genomskärningen och prospekt så väl af enskilda delar som af hela Amontemplet, så att en hvar, som har tid och tillfälle att studera detta, har så goda källor han kan önska; men det är icke så alldeles lätt, till och med om man är på själfva platsen, att komma till rätta med den ofantliga ruinsamlingen. Emellertid märker man snart samma grundplan, enligt hvilken de flesta efter Hyksostiden i Egypten uppförda tempel äro bygda, sådan som jag här ofvan angifvit den och som den klarast visar sig iDenderah och Edfu: ett allraheligaste med framför bygda hypostyler, peristyler och pyloner; blott att man i Karnak utanför det första pylonparet har tillfogat nya hypostyler, peristyler och pyloner. Man ser, att det ej herskade den organiska enhet och det sammanhang i den egyptiska arkitekturens verk, som i den europeiska. Nya partier kunde alltid uppföras jämte de redan bygda. Detta var, såsom vi redan ofvanför hafva sett, händelsen med pyramiderna, och det var händelsen äfven med templen. Genom dylika tillbyggnader, fortsatta flere hundrade år igenom, måste Karnaktemplet till sist få ett oerhördt omfång. Från den lilla helgedomen som kärna uppväxte templet under loppet af två och ett halft årtusen till en hel tempelstad, som sträkte sig öfver en yta af 6000 fots längd och 2000 fots bredd. Hvad som i synnerhet gör det svårt att i den ofantliga ruinmassan urskilja den ursprungliga byggningsplanen är den omständigheten, att man under alt jämt fortsatta tillbyggningar till Amontemplet, hvilka städse tilltogo i omfång, ju flera de blefvo, stötte på förut uppförda mindre tempel, hvilkas byggnadsaxlar korsades af Amontemplet; häraf blef följden, att de till en större eller mindre del genomskuros af detta och kommo att såsom lemmar ingå däri.

Man kan föreställa sig, huru ofantlig den stad måste hafva varit, där ensamt helgedomarna hade ett sådant omfång, då de omöjligen i längden kunde bestå utan att bäras upp af en motsvarande talrik befolkning. Theben var sin tids verldsstad. Kanske skall man ett par tusen år efter en fullständig undergång icke finna så stora och beundransvärda ruiner af Paris och London, som ännu efter Theben trots de många förstörande härjningarna af inträngande barbarer och den rof- och förstöringslystna befolkningen. Här ha millioner lefvat, lidit, njutit och arbetat i den mänskliga civilisationens tjänst; här hördes sång och musik under sällskaplig munterhet, högtidliga hymner till gudarnes äraunder festliga processioner. Här sågos praktfulla triumftåg, då konungen i spetsen för en

segerrik här hemförde och öfverlemnade åt Amon skaror af fångne furstar och rikt byte från det inre af Asien och Afrika. Här lärdes fromhet mot gudarna, vördnad mot föräldrar och förmän och lydnad för de sedliga och borgerliga lagarna. Här studerades naturens lagar för att användas i människans tjänst, här utvecklades arkitekturen till den storartade höjd, som den sedan icke har nått. Kort sagdt, här fans en af civilisationens vigtigaste verkstäder; hit strömmade den historiskt äldsta verldens rikedomar samman, medan Europa ännu låg i råhet, laglöshet och barbari.

Då vi nu lemna Theben, skall jag slutligen gifva en antydan om stadens namn. Grekerna kallade den *Thebai*, hvilket namn man antog måste härstamma från det egyptiska *ape*, som med framför vidfogad femininartikel *t* betyder »den första», ett namn, som ju var särdeles passande för Egyptens senare hufvudstad och i själfva verket äfven användes såsom sådant i de egyptiska inskrifterna, hvartill kommer, att det så väl i dessa som på grekiska har pluralis form. Man har dock framstält tvifvel om riktigheten af denna, och sökt andra förklaringar, men de äro näppeligen så tilltalande som den först nämnda.

Då vi lemna Theben komma vi först till Esneh, hvarest linnes ett tempel, som är så öfverbygdt af araberna, att blott en enda sal är synlig. Vi stanna därför icke här, men begifva oss till Edfu, där det bäst bibehållna tempel i hela Egypten finnes. Det är invigdt åt guden Horos och bygdes under Ptolemäerna. På omfattningsmuren läses fullständigt templets byggnadshistoria. Dümichen har offentliggjort den hieroglyfiska texten och ledsagat den med öfversättning och förklaring. Häraf framgår, att grundstenen lades år 10 den 7 epifi under Ptolemäos III eller den 23 augusti 237 f. Kr., att den inre delen var färdig samma år och dag under Ptolemäos IV, eller den 17 augusti 212,efter 25 års förlopp, såsom inskriften ganska riktigt angifver; att templet då bestående af det allraheligaste och den första hypostylen (rummen A—D, se bild 1) invigdes år 28 den 18 mesori under Ptolemäos IX eller den 10 september 142, sedan, såsom inskriften korrekt tillägger, 95 år förflutit från det första hammarslaget till invigningen. Inskriften meddelar vidare, huru den andra hypostylen, peristylen och pylonerna bygdes, och slutar med uppgiften, att hela tempelanläggningen, såsom vi se den i våra dagar, var färdig år 25 den 1 choiak under Ptolemäos XIII eller den 5 december 57 f. Kr. Man hade följaktligen bygt på templet i en tidrymd af 180 år 3 månader och 14 dagar.

Intill för få år sedan voro murarna till hälften, ja på somliga ställen nästan alldeles betäkta med sand; men 1869 hade under Mariettes kraftiga ledning all sand blifvit bortskaffad, och det härliga gudahuset visade sig för de förvånade främlingarna ungefär i samma skick, i hvilket det af byggmästaren lemnats, det vill säga, hvad murarna angår; ty flaggstängerna, dörrarna med sina dyrbara beslag, de heliga kärlen och det öfriga tempelinventariet af guld, silfver och kostbart material finnas naturligtvis icke mera. Bild 9 visar plan af templet i Edfu, och den visar tillika, såsom förut nämdt, den grundplan, efter hvilken de flesta egyptiska templen äro uppförda. Genom de väldiga pylonerna kommer man in i peristylen (F), så i den första hypostylen (E), hvars tak bäres af tolf kolossala pelare; de små kamrarna till höger och vänster om ingången till denna hypostyla sal, tjänte som bibliotek, »böckernas hus», som inskriften kallar den ena, och till förvaringsrum för de heliga kärlen; därpå kommer man till den andra hypostylen, hvarest likaledes tolf pelare finnas (D), och slutligen efter att hafva passerat två små rum (C och B) till det allraheligaste (A). Längst in i det allraheligaste står ett naos, som utan tvifvel tjänte till förvar för den heliga höken, guden Horos' symbol. Detta naos, som ärBild. 9. *Plan af templet i Edfu* (efter Jaques de Rougé).uthugget ur ett enda granitblock, bär kung *Nechthorhebs* namn, och är altså äldre än självfva tempelbyggnaden; det finnes äfven andra antydningar till att på samma ställe stått ett äldre tempel, som blott blifvit återuppbygdt af Ptolemäerna. Rundt omkring det allraheligaste löper en korridor, hvarifrån leda ingångar till små kapeller, invigda åt åtskilliga gudomligheter.

Hathor-templet i Denderah och Horos-templet i Edfu hafva båda ungefär samtidigt blifvit åter uppförda; de stodo äfven i religiöst afseende i förbindelse med hvarandra, i det gudinnan Hathor och guden Horos, enligt de hieroglyfiska inskrifterna, årligen hos hvarandra aflagt ömsesidiga besök under högtidliga processioner å Nilen. I en text heter det sålunda: »Hathor, herskarinna i Denderah, besöker Edfu på en bestämd tid af året, vid den tredje nymånefesten på sommarårstiden; hon skådar sin fader i det inre af hans stora boning, såsom en bevingad

solskifva, honom, den härlige, den förste af gudarne.» En annan text lyder: »Hvad som genom lag är bestämdt utföra i Edfu i månaden epifi vid nymånefesten. När den åttonde timmen på dagen är kommen, då nalkas Hathor, Denderahs herskarinna, från sin stad och hon landar i Edfu». Enligt en text i Denderah hade redan Thotmes III bestämt reglerna för gudinnan Hathors besök i Edfu. Man kan så väl häraf som af flere andra omständigheter sluta, att templen i Edfu och Denderah hafva funnits långt förr än de nu varande bygdes. Bild 10 framställer templet i Denderah.

Från Edfu begifva vi oss till Gebel Silsilis, Nildalens smalaste punkt inom Egyptens gränser. Här finnas på västsidan flere grafvar och kamrar inhuggna i klippan och på den östra betydliga stenbrott. Bärget består här af hård sandsten, som är synnerligen egnad till byggnadsmaterial, och det har för den skull varit särdeles starkt anlitadt, så mycket mer som i de norr ut belägna bärgen endast kalkstenförekommer. Sandstenen fortsätter söderut till Assuan, hvarest graniten uppträder.

I Ombos, som ligger något längre norrut på Nilens östra strand, finnes ett tempel, hvilket framter den egendomligheten, att det är helgadt åt två skilda gudomligheter, Horos och Sebek, och därför har två ingångar och pelarsalar och lika många i det inre liggande sanktuarier. Två tempel äro altså bygda i ett.

Slutligen komma vi till Assuan, den sydligaste punkten i Egypten. Midt emot Assuan eller Syene ligger Nil-ön Elefantine, där man har en Nilometer och några få återstående tempelruiner. Däremot är den ofvanför katarakten liggande ön Filæ bokstafligen betäkt med minnesmärken. Den ansågs länge som helig och bildade en medelpunkt för den egyptiska hedendomen, hvarför äfven den gamla religionen här längre än annanstädes i Egypten bibehöll sig gent emot kristendomen. För att komma dit, reser man, då katarakten svårligen kan passeras, hälst genom öknen till ett af den österrikiska missionen anlagdt, nu öfvergifvet kloster. Bärget består öfveralt af granit; det är genom någon naturkraft söndersprängdt i block, som ligga upptornade på hvarandra. Öfveralt i blocken på båda sidor af den dal, genom hvilken vägen går, finnas hieroglyfiska texter inhuggna. Dessa förskrifva sig dels från faraoner, som återvändt från segertåg i Ethiopien, dels från privatpersoner, som på detta sätt förevigade minnet af sin närvaro på gränsen af Egypten och det gamla Ethiopien. Från klostret sätta vi öfver till den heliga ön. Hufvudtemplet är invigdt åt gudinnan Isis, men där finnas äfven flera mindre tempel. De härliga ruinerna taga sig i synnerhet förträffligt ut från den midt emot liggande ön Biggeh. Den spetsiga obelisken, de väldiga pylonerna, de smärta kolonnaderna, pelargångarna, alt strålar oss till möte i solens bländande glans. Det är något egendomligt gripande i denna syn. Vanligen är det massan, det storartade i de egyptiska monumenten, somimponerar, men här är det, sedt på afstånd, tillika det sköna och täcka, som ler mot oss.

Här på gränsen stöta åtskilliga folkslag samman: araber, turkar, nubier och negrer. Araberna med sina aflånga ansigten och skarpa drag, turkarna med sina tjocka, breda månskensansigten och den svarta negern äro lätta att skilja från nubierna. Dessa sistnämnda utgöra här massan af befolkningen. De hafva stora läppar, tjocka näsor och ögonbrynen på ett högst egendomligt sätt hopdragna. Det täcka könet, som emellertid här med orätt har detta predikat, färgar sina läppar med blått, pryder sitt ansigte med brokiga teckningar och fäster stora ringar i näsborrar och öron; det enda vackra de ha äro de hvita tänderna, som dock icke allenast utmärka kvinnan utan äfven mannen.

Jag får här säga farväl åt dem, som haft tålamod nog till att följa mig så långt. Visserligen borde resan utsträckas till den andra katarakten, i synnerhet för att bese det storartade klipptemplet i Abusimbel, men då jag själf icke personligen har varit längre än i Filæ, kan jag ej häller tjäna som vägvisare längre.

Bild. 10. *Templet i Denderah.*

Egypten i dess förhållande till Palestina.

Schiller har i sin afhandling *Die Sendung Moses* sökt visa, att den mosaiska religionen har utgått ur den egyptiska visdomsläran, sådan som denna föredrogs i mysterierna. Likasom hebreerna i Egypten hafva vuxit upp från en

familj till ett folk, så skall också den judiska staten med sin religion och sina institutioner blifvit grundlagd af Moses efter egyptiskt mönster; i synnerhet framhålles starkt, att det var de egyptiska mysteriernas gud, som han lärde judarna känna, men måste göra det på »eine fabelhafte Art» för att skaffa den nya läran tillträde bland de föga upplysta judarna. Visserligen har den utmärkte skalden här gjort sig skyldig till en stor öfverdrift; den judiska staten och religionen kunna icke helt enkelt härledas från den egyptiska; därtill äro skiljaktigheterna i många enskilda fall för stora och väsentliga. Men å andra sidan är det lika säkert, att många och vigtiga öfverensstämmelser kunna påvisas, hvaraf vi böra vara berättigade till att sluta till en förbindelse mellan judiska och egyptiska föreställningar. Förbindelsen var af tredubbelt slag. För det första voro vissa ursprungligen gemensamma föreställningar utbredda i Egypten och Väst-Asien redan före judarnas invandring i Gosen; för det andra antogo hyksos och judarna, hvilka under sitt flere århundraden långa uppehåll i Nil-dalen blefvo egyptiserade, flera egyptiska föreställningar, som de gjorde till sina egna, och för det tredje utöfvade egypterna genom sin civilisation och politiska makt mycket inflytande på tillgränsande asiatiska land äfven under tiden efter Exodus.

Jag har på ett annat ställe visat, att redan språket pekar på en ursprunglig slägtskap mellan egypterna och asiatiska folkslag. Det samma antyder äfven folktaflan iGenesis, där nämligen Misraïm (Egypten) och Kanaan angifvas som bröder. På samma sätt lärer oss den egyptiska historien, att egypterna långt före hyksos' invandring stodo i förbindelse med asiaterna. Faraonerna herskade sedan urminnes tider öfver halfön Sinai, där de hade bärgverk, af hvilka ännu ses spår. Under den sjätte dynastien (således omkr. 2500 f. Kr.) förde egypterna krig med Heruscha och andra asiatiska folkslag. Under den elfte dynastien (omkr. 2300 f. Kr.) företogo egyptiska sjömän expeditioner öfver Röda hafvet till landet Pun i södra Arabien för att därifrån hämta rökelse och andra dyrbara saker. Strax efter, i början af 12:te dynastien, företog en egypter vid namn Sineha en resa i de asiatiska gränslandskapen, där han träffar egypter och asiater boende till sammans, och där han äktar en furstedotter. Några år senare, likaledes under den tolfte dynastien, kom en semitisk familj eller stam till Egypten för att där söka bostäder och ett nytt hem. I Josefs barndom drogo arabiska köpmän i karavaner genom Väst-Asien till Egypten och samma väg tillbaka för att drifva handel, och då Josef senare kommit till ära och anseende, drogo hans bröder upprepade gånger från Palestina till Egypten för att köpa korn.

Häraf framgår, att Egypten ej var slutet inom sig själf och afstängdt från den yttre verlden, som man vanligen varit böjd för att tro, och såsom det i allmänhet är framstäldt i våra läroböcker. I synnerhet kan man märka, att åtminstone Väst-Asien var i liflig förbindelse med Egypten redan långt före hyksos och judarnas invandring till Nillandet. Man må altså på förhand vara berättigad till den slutsatsen, att egypterna och västasiaterna, judarna inberäknade, från äldsta tider egde flere åskådningar gemensamma. Häraf finnas äfven vid närmare undersökning tydliga spår.

Den för tidigt aflidne George Smith, hvilken dog som martyr för sin vetenskap, har i en förträfflig bok, *TheChaldean account of Genesis*, som utkom 1876, meddelat högst intressanta öfversättningar af assyriskt-babyloniska inskrifter, som berätta om skapelsen, syndafallet, syndafloden, tornbyggnaden i Babel, om Nimrod och patriarkernas tid; och häraf framgår, att stor överensstämmelse förefinnes mellan de babyloniska sägnerna och de mosaiska berättelserna i Genesis. Visserligen hafva de lertaflor, på hvilka dessa kilinskrifter läsas, under den vanvård, för hvilken de varit utsatta, sönderbrutits i många stycken, och det har kostat otrolig möda att bland de många tusen fragment, som upptäkts i palatsruinerna, finna sammanhörande delar; man har väl ännu icke funnit dem alla och varit i stånd att sätta dem samman till ett fullständigt helt, men det har dock lyckats Smith att samla och ordna så mycket, att man får en öfversigt öfver de framstälda händelserna och delvis en tämligen tydlig bild af enskildheterna.

Ett med kilinskrift tecknadt fragment börjar på följande sätt:

»Då upptill himlen ännu ej var upplyftad, då nertill på jorden icke ännu någon växt skjutit upp, och afgrunden icke häller hade utstakat gränserna: var kaos (eller vattnet) Tiamat(sjön) alltings frambringande moder» o. s. v. Smith ser häri likhet med bibelns: »I begynnelsen skapade gud himmel och jord. Och jorden var öde och tom,

mörker var på djupet, och Guds ande svä fvade öfver vattnen.»

De tre följande lertaflorna äro fragment, som förmodas hafva innehållit berättelsen om de tre första skapelsedagarna. Den femte taflan lyder:

»Det var härligt alt hvad den store guden gjorde. Stjärnorna, deras framträdande i gestalten af djur, ordnade han, för att fastställa året genom iakttagelse af deras konstellationer. Tolf månader eller (tecken af) stjärnor ordnade han i tre rader, från den dag, då året börjar, till dess ända. Han bestämde de vandrande stjärnors(planeternas) ställning till att lysa under deras lopp ... Guden Uru (månen) lät han gå upp, och natten fördunklade han, för att sätta denne som ett ljus om natten, till dess dagen inbröt, så att månaden ej blifver afbruten, och så att dess tiderymd blir regelbunden. Vid månadens början, när natten inbryter, sträcker dess (månens) horn sig fram för att lysa på himmelen. På sjunde dagen börjar dess krets att svälla, och vidgar sig ytterligare mot morgonen. När guden Shamas (solen) i himlens horisont, i öster ... bildat vackert och ... solens ring var fullkomlig» ... o. s. v.

Detta motsvarar tydligen den berättelse, som Genesis gifver om skapelsen på fjärde dagen: »Och Gud sade: det blifve ljus på himmelens fäste till att skilja mellan dagen och natten, och de skola vara till tecken och till bestämda tider och till dagar och år. Och vare för ljus uti himmelens fäste och lyse på jorden. Och det skedde så. Och Gud gjorde två stora ljus, ett stort ljus till att herska öfver dagen och ett litet ljus till att herska öfver natten, och stjärnorna.»

I kilinskriften skrider skapelsen framåt från det ofullkomliga till det fullkomligare, i öfverensstämmelse med den af den gamle författaren uppstälda rangordningen: först skapas fixstjärnorna, så planeterna, så månen och till sist solen. I Genesis är ordningen omvänd och raden icke så fullständig: först solen, så månen och slutligen stjärnorna.

Af den sjätte lertaflan är blott en linie kvar och af den sjunde några ofullständiga linier; men det är dock tillräckligt för att visa, att de två taflorna innehöllo en berättelse om den femte och sjätte skapelsedagen i öfverensstämmelse med Genesis.

Därefter följa lertaflor, hvilkas inskrift berättar om syndafallet och gudomens därpå följande straffdom öfver människorna. Visserligen är inskriften mycket fragmentarisk, men man ser dock, att den ungefär motsvarar den i Genesis lemnade berättelsen om dessa händelser. Samma förhållande gäller med afseende på berättelsen omtornbyggnaden i Babel, hvarför jag ej närmare inlåter mig därpå, men direkt öfvergår till sägnen om syndafloden. Om denna meddela de assyriska lertaflorna en mycket utförlig berättelse. Dr E. Tegnér har i sin intressanta skrift: *Ninives och Babylons kilskrifter*Ur Vår Tids Forskning, N:r 12. (sid. 103 och följ.) lemnat öfversättning af hit hörande kilskrifttext och försett den med anmärkningar, hvaraf klart framgår, att den judiska och de assyriskt-babyloniska sägnerna om syndafloden öfverensstämma icke blott i hufvuddragen, utan äfven i detaljerna.

Här är ej stället att gifva öfversättningar af assyriskt-babyloniska kilinskrifter. Jag har blott velat antyda, att stor öfverensstämmelse förefinnes mellan deras och bibelns berättelse om verldens och människoslägtets upphof och äldsta tillstånd. Denna öfverensstämmelse vittnar om enhet i föreställningar, om att judar, assyrier och babylonier och sannolikt äfven andra västasiatiska folk tillhörde en och samma kulturkrets. Man har uppvisat åtminstone en väsentlig olikhet, i det nämligen judarnas religion var monoteistisk, medan de öfriga folkens var polyteistisk. Det är ganska riktigt, att judarna, om än icke monoteismen var ursprunglig hos dem, dock utvecklade den med sådan bestämdhet, konsekvens och ihärdighet, att de synas hafva haft den verldshistoriska uppgiften att häfda läran om en enda gud. Men likasom föreställningen om flere gudar (Elohim) icke har varit judarna främmande, så ser det ut som om de polyteistiska assyrierna och babylonierna icke häller hafva varit främmande för föreställningen om en enda gud; G. Smith säger nämligen i ofvan nämnda bok (sid. 80): »Denna lertafla är fragment af ett tal, som gudomen ställer till den nyss skapade människan om dess pligter mot gud, och det är rätt anmärkningsvärdt, att, medan olika gudar äro nämnda vid namn i andra delar af berättelsen, här blott en enda gud nämnes, och det helt enkelt som »Gud». Men huru härmed må vara, så mycket får man väl anse som gifvet, att en likartad civilisation

var utbredd öfver Väst-Asiens land, att från Eufrat och Tigris in till Medelhafvet samma religiösa och moraliska föreställningar voro gällande, dock naturligen med åtskilliga afvikelser i enskildheterna.

I hvilket förhållande stod nu Egypten till det västasiatiska kulturområdet? Jag har redan visat, att det i allra äldsta tider förefans en förbindelse mellan Asien och Egypten; här skola vi finna, att därjämte vissa grundåskådningar synas hafva varit gemensamma för Nildalens och Väst-Asiens bebyggare.

Bibelns första ord lyda sålunda: 1. I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. 2. Och jorden var öde och tom, mörker var på djupet, och Guds ande sväfvade öfver vattnen» ... 6. »Och Gud sade: Varde ett fäste mellan vattnen och åtskilje vatten från vatten. 7. Och Gud gjorde fästet och åtskilde det vatten, som var under fästet, från det vatten, som var ofvan fästet. Och det skedde så. 8. Och Gud kallade fästet himmel.»

Den föreställning, som här ligger till grund, är tydligt nog uttalad i de anförda orden. Innan himmel och jord blefvo till, var hela universum betäkt med en enda vattenmassa, en ofantlig verlds- och himla-ocean; intet annat var att se än vatten, blott vatten. Guds ande sväfvade öfver denna ocean, och mörker hvilade öfver de brusande vattnen. När det i vår bibelöfversättning i vers 2 heter: »och mörker var på djupet», så är detta icke alldeles riktigt; ty det hebreiska ord, som är öfversatt »djup», betyder »vattenfall, flod, brusande elf», och i den koptiska öfversättningen läsa vi i stället för det grekiska *abyssos*, som har samma betydelse, också ganska riktigt här ordet *nun*, som just betyder »vatten, öfversvämning, himlaocean.» Härom mera längre fram. Sedan Gud skapat ljuset, se vi enligt vers 6—8 honom dela den ofantliga vattenmassangenom att uppföra himlahvalfvet till skiljemur mellan vattnet ofvanom himlahvalfvet, den egentliga himlaoceanen, som sålunda på detta sätt uppstod, och vattnet under himlahvalfvet, det vill säga jordens haf och vatten, som likaledes samtidigt bildades.

Ifrågavarande föreställning återfinna vi i Egypten. De gamla egypterna hafva efterlemnat otaliga exemplar af en skrift, den så kallade dödsboken, som handlar om lifvet efter döden, och innehåller en hel mängd formler, bestämda att framsägas af den döde för att besegra de fruktansvärda väsen, som söka hindra honom på hans vandring genom underverldens regioner. Den är sålunda framför alt religiös, och en af de vigtigaste källorna för vår kunskap om den egyptiska religionen. Mer eller mindre fullständiga afskrifter af texten medgåfvos den aflidne i grafven för att tjäna honom som pass på den underjordiska resan. Vid graföppningar har man återfunnit de nedlagda afskrifterna, och därför ega nu de europeiska museerna så många af de samma. De äro skrifna på papyrus, än i hieroglyfisk, än i hieratisk skrift. Därjämte finnes ett stort antal dylika texter inhuggna på stensarkofagerna eller målade på trälikkistorna. Dessa religiöst-funerära texter, af hvilka man har exemplar från de äldsta dynastierna, hafva i tidernas lopp blifvit utvidgade och fått tillägg dels af enstaka ord, dels af hela kapitel. Genom en jämförelse af de olika redaktionerna från olika tider har man sökt bestämma de särskilda delarnas affattningstid. Dessa undersökningar hafva visat, att den del, som vid Lepsii indelning af Dödsboken blifvit sammanfattad under kapitel 17, utgör ett af de äldsta partierna i hela samlingen.

Detta kapitel börjar på följande sätt: »Jag är Atum (eller Tum), som har skapat himmelen och frambragt all ting, och som har uppenbarat sig på himlaoceanen». Eller enligt en annan redaktion: »Jag är Tum, som (i begynnelsen) existerade allena i himlaoceanen». Det fornegyptiskaord, som jag öfversätter med »himlaoceanen», lyder *nun* och betyder »stort och djupt vatten», »ocean» och i synnerhet »himlaocean»; i det yngre filosofiska språket har det betydelse af *urmateria*, då man tänkte sig vattnet som det ämne, hvaraf alt var frambragt. Det är samma ord, som det koptiska *nun*, »abyssus, djupet», som i den koptiska bibelöversättningen just användes för att återgifva det hebreiska ord, som betyder »den brusande flod» i Genesis I, 2: »och där var mörker öfver den brusande floden».

Vi se att den judiska och egyptiska föreställningen fullkomligt motsvara hvarandra. I Dödsbokens 17:de kap. säges det med tydliga ord, för hvilka öfversättningens korrekthet icke är underkastad tvifvel, att Tum, den egyptiske skapareguden, existerade allena, altså förr än något annat skapades, i »urvattnet», detta kaos af himmel och haf, hvilket man tänkte sig som flytande, »die grundlose dunkle Tiefe nach unten und oben», som Lepsius säger. Detta öfverensstämmer alldeles med Genesis I. 2.

Kapitel 17 i Dödsboken fortsätter derpå: »Jag är Ra (solen) i dess uppgång, när han tillträder det herradöme, som

han har utöfvat. Det vill säga: Ra (solen) i dess uppgång, när han tillträder det herradöme, som han har utöfvat, det är: i begynnelsen tillträdde Ra (solen) sin konungamakt». Huruvida detta kan sammanställas med den första skapelsedagens verk i Genesis (I. 3), därom vågar jag ej uttala någon bestämd mening, men det förefaller ej osannolikt, när man lägger märke till, hvad som följer omedelbart härpå i Dödsboken. Efter de anförda orden heter det nämligen: »Han, som icke har blifvit skapad (den evige) upplyftade luften». Eller enligt en annan redaktion: »Han, som icke blifvit skapad, lyfte upp himmelen och himlaoceanen». Detta synes motsvara Genesis I, 6—8, där det berättas, att Gud gjorde det fäste, som kallades himmel, för att skilja mellan vattnet ofvan för himmelen och vattnet på jorden. Därigenom att luften eller himmelenupplyftades, såsom Dödsboken uttrycker sig, eller fästet, himmelen danades, såsom Genesis uttrycker det, blef urvattnet, som förr hade betäkt det hela, åtskildt i den egentliga himlaoceanen, som enligt egyptiska föreställningar var ofvan om himmelen, och vattnet under himmelen, hvilket Gud enligt Genesis I. 9 lät samla sig på ett ställe, eller till haf, sjöar, elfvar och bäckar här på jorden. Vi veta med bestämdhet, att det var en på alla tider hos egypterna gängse uppfattning, att det ofvan på himlahvalfvet hvilade en himlaocean, och vi veta det bland annat däraf, att det otaliga gånger i deras inskrifter heter, att solen om dagen far fram i båt öfver himmelen.

I bägge källorna kunna vi sålunda spåra samma utveckling af skapelsehistorien. I början var det hela, himmel och jord, ett enda ofantligt haf, ett urvatten såsom urämne, och Guds ande sväfvade öfver vattnen (Genesis), eller Tum (den egyptiska skaparen) existerade ensam i vattnen (Dödsboken). Därpå skapade Gud ljuset (Genesis), eller Ra (solen) uppenbarade sig och tillträdde sitt herradöme (Dödsboken). Slutligen gjorde Gud fästet, himmelen, och i det han upplyfte himmelen, åtkilde han vattnen, så att det blef vatten öfver himmelen och vatten under himmelen (Genesis), eller Gud (den evige) upplyfte himlahvalfvet och gaf därigenom stöd åt den ofvanför liggande himlaoceanen (Dödsboken).

Såvidt jag vet, har man ännu icke funnit någon fornegyptisk text, som omedelbart och naturligt kan sammanställas med Genesis' berättelse om de öfriga skapelsedagarna. Jag antager tillika, att man ej kan vänta några detaljerade genomgående öfverensstämmelser, då det gäller en gemensam föreställning från de åldriga tider, om hvilka här talas. Men det blifver därför icke mindre märkvärdigt, och det framgår tydligt af det föregående, att föreställningarna om verldens upphof i grunden voro de samma i

Egypten och Väst-Asien, och äro ungefär på samma sätt framstälda i Genesis och den egyptiska Dödsboken.

Vi komma nu till syndafloden. Traditionen om denna förvarades icke blott hos judarna och de assyriskt-babyloniska folken, utan äfven hos inderna, grekerna och andra nationer; hos egypterna var den däremot icke känd. Det är sannolikt, och därom äro äfven de flesta, som sysselsätta sig med egyptisk arkeologi, eniga, att syndafloden icke sträkt sig till Egypten. I hvarje fall är det säkert, att det vid den tid, hvartill den enligt den bibliska kronologien vanligen hänföres, icke inträffat någon syndaflod i Egypten. Ty efter Menes, Egyptens förste gemensamme konung, som lefde omkring 3900 år f. Kr., hafva regerat konungar efter konungar, och dynastier efter dynastier i oafbruten följd utan att gifva plats för någon syndaflod, hvarför Herodot utan tvifvel är riktigt underrättad, då han (II, 142) säger: »Under denna tid har ända ifrån Menes ingen omhvälfning i egyptiska förhållanden försiggått, hvarken med hänsyn till landet eller floden eller med afseende på sjukdomar och dödsfall». Den egyptiska historien har på så bestämdt sätt stöd af samtidiga minnesmärken, att det är omöjligt att till försvar för någon älsklingsföreställning inrymma tillvaron af en alt tillintetgörande syndaflod på dess kronologiska plats i Egyptens annaler.

Men om det än sålunda ej kan vara tal om någon jämförelse mellan den mosaiska och någon egyptisk sägen om syndafloden, så finnas dock några drag som vid första påseendet tyckas vittna om inflytande från Egypten. I Genesis läsas som bekant två berättelser om syndafloden, den ena är den elohistiska, den andra den jahvistiska. Dessa två berättelser skilja sig i enskilda omständigheter, men i synnerhet med hänsyn till uppgiften om flodens varaktighet. Hos elohisten heter det, att floden steg under 150 dagar och varade från den sjuttonde dagen i den andra månaden af det ena året till den tjugosjunde dagen i den andramånaden af det följande året; jehovisten däremot säger upprepade gånger, att syndafloden varade i fyratio dagar. Bägge dessa bestämmelser skilja sig från

en tredje, som finnes i den assyriskt-babyloniska syndaflodsagan, där det förtäljes, att floden blott varade i sju dagar. Det är besynnerligt nog, att de tre berättelserna, som uppenbarligen omtala samma händelse och ursprungligen förskrifva sig från en gemensam urkälla, angifva syndaflodens varaktighet så olika, nämligen till 365, 40 och 7 dagar. Jehovistens fyrtio och den assyriskt-babyloniska sägnens sju dagar komma hvarandra närmast, i synnerhet då *fyrtio* är ett obestämdt ord och blott betyder »många» och icke nödvändigt angifver ett bestämdt tal. Men elohistens mest afvikande tidsbestämning, hvarifrån förskrifver sig den? Jag förmodar från Egypten. För att närmare påvisa detta skall jag anföra elohistens hit hörande framställning. I Genesis läses:

VII. 11. »I det år då Noah var sex hundra år gammal, i den andra månaden, på den sjuttonde dagen i månaden, på denna dag brusto alla den stora afgrundens källor, och himlens slussar öppnades».

VII. 18. »Och vattnet fick öfverhand och växte mycket högt öfver jorden, och arken flöt fram öfver vattnets yta.»

VII. 19. »Och vattnet förökades högeligen på jorden, och alla de höga bärg, som voro under hela himmelen, doldes».

VII. 24. »Och vattnet tog öfverhand öfver jorden i hundrade och femtio dagar».

VIII. 1. »Och Gud kom Noah ihåg ... och Gud lät en vind fara öfver jorden, och vattnet föll».

VIII. 2. »Och afgrundens källor och himmelens slussar stängdes».

VIII. 3. .... »Och vattnet förminskades efter hundrade och femtio dagars förlopp».VIII. 4. »Och arken blef i den sjunde månaden, på den sjuttonde dagen i månaden, stående på Ararats bärg».

VIII. 14. »Och i den andra månaden (af följande år) på den tiugosjunde dagen af månaden var jorden alldeles torr».

Vi se här för det första, att syndafloden började sjuttonde dagen i andra månaden det ena året och slutade den tjugosjunde dagen i den andra månaden följande år; den varade altså öfver hufvud ett år och tio dagar, det vill säga 365 dagar, då det judiska året var ett månår på 355 dagar. Bibeltolkarne äro eniga i, att härför ligger ett solår på 365 dagar till grund. Men på den tid, då den elohistiska berättelsen, som är den äldre af de två, blef redigerad, sannolikt i 12:te århundradet, var, så vidt man vet, ett sådant år icke i bruk på något annat ställe än i Egypten. Det ligger därför nära till hands att här tänka på det egyptiska borgerliga året, då judarna under sitt långa uppehåll i Gosen nödvändigt måst hafva lärt känna det.

Därefter heter det: »Vattnet förminskades efter hundrade och femtio dagars förlopp, och arken blef i den sjunde månaden, på den sjuttonde dagen i månaden, stående på Ararats bärg». Syndafloden började den sjuttonde dagen i andra månaden, och arken blef stående på Ararats bärg den sjuttonde dagen i sjunde månaden, sålunda efter jämt fem månaders förlopp, eller som det (VII. 24 och VIII. 3) heter, efter ett hundrade och femtio dagars förlopp. Hundra och femtio dagar räknades sålunda för fem månader. Detta förutsätter månader på trettio dagar, hvilket icke häller, så vidt bekant är, stämmer med några andra år än de egyptiska. Ty judarna, och efter all sannolikhet alla kringboende folkslag, hafva haft månmånader på omväxlande tjugonio och trettio dagar. Det egyptiska året däremot bestod af tolf månader, hvar och en på trettio dagar och fem skottdagar tillfogade i slutet, eller i det hela af 365 dagar. Äfven i denna punkt ligger det följaktligen nära atttänka på det egyptiska året med dess månadsindelning. Men här kan ytterligare en sak påpekas, som på ett ganska betecknande sätt synes hänvisa till Egypten.

Nilens stigande börjar omkring sommarsolståndet. Med denna tidpunkt började äfven egypterna sitt år, och det af tredubbel anledning, emedan nämligen sommarsolståndet, Nilens började stigning och Sothisstjärnans heliakiska uppgång ursprungligen inträffade på samma tid. Detta sammanträffande egde rum — astronomerna kunna med lätthet uträkna det — för 5000 år sedan, och det egyptiska året med här ofvan angifna indelning härstammar förmodligen från denna tid. Nilens började stigning, som är en för Egypten så vigtig händelse, var sålunda en medverkande grund till att med denna tidpunkt börja året. Men senare, man vet icke när, dock sannolikt redan mycket tidigt, uppstod den tro, att fem dagar före sommarsolståndet föll en vattendroppe från

himmelen, hvarigenom Nilens stigande framkallades. Denna tro har, liksom så många andra föreställningar och bruk i Egypten, bibehållit sig ända till våra dagar. I engelsmannen Lanes' utmärkta arbete om de moderna egypternas seder och bruk heter det (II. 283) härom följande: »Natten till den 17:de juni, som svarar mot den 11:te i den koptiska månaden Baûneh, kallas Leglet en-Nuktuh (eller droppens natt); emedan man tror, att en underbar droppe då faller ned i Nilen och framkallar dess stigande ... Många af innevånarne i Kairo och dess omgifningar och andra näjder af Egypten tillbringa denna natt på Nilens stränder». Brugsch talar i sina »Material till den egyptiska kalendern» (s. 5) om samma besynnerliga tro; han förlägger likaledes »la nuit de la goutte» till den 11:te Baûneh = den 5:te juni enligt den julianska kalendern, det vill säga fyra dagar före sommarsolståndet; men han fäster uttryckligen uppmärksamhet på, att härmed menas natten som föregår den 5:te juni i öfverensstämmelse med österländingarnes sätt att börja dygnet medden föregående natten; häraf följer, att det egentligen är riktigare att tänka sig »la nuit de la goutte» hafva inträdt fem dagar före sommarsolståndet eller som den 16:de juni Greg. Pater Vansleb, som besökte Egypten åren 1672—73, berättar, att den himmelska vattendroppe, som bebådade Nilens stigande, föll ned den 12:te Baûneh = den 6:te juni Julian., sålunda fem dagar före sommarsolståndet, som i sjuttonde århundradet inträffade den 11:te juni Julian. Den 17:de juni Gregor., eller efter vårt sätt att räkna dygnets början, den 16:de juni Gregor., det vill säga fem dagar före sommarsolståndet firades sedan urminnes tider en fest i Egypten, emedan man antog att den händelse, som var första orsaken till Nilens stigande inträffade på denna dag. Den årliga Nilfesten den 17:de (16:de) juni Gregor. torde sålunda läggas på minnet.

Plutarch säger i sin bok om Isis och Osiris, sedan han omtalat den bekanta Osiris-myten, följande: »Osiris' så kallade inneslutning i likkistan skall väl ingenting annat betyda än vattnets borttorkande och försvinnande; därför säga de, att Osiris i månaden athyr är försvunnen. När vid etesiernas upphörande Nilen helt och hållet träder tillbaka, och landet blir fritt, då förrätta presterna många hemlighetsfulla ceremonier; bland annat utställes från den 17:de athyr en förgyld ko i fyra dagar. Det är nämligen öfver fyra ting, man då sörjer;» bland dessa nämnes som det första och vigtigaste »den försvinnande och tillbakaträdande Nilen». Denna fest, särskildt firad i anledning af Osiris begrafning, finnes äfven på de egyptiska monumenten nämnd under den 30:de choiak. Brugsch, som i sina »Material» (s. 40) har anfört den hieroglyfiska inskriften, antager för gifvet, att Osiris' begrafning är en symbolisk beteckning för att öfversvämningen upphört, och att Nilen börjat falla. Hvilken dag i den gregorianska eller julianska kalendern, som motsvarar den 30:de choiak på detta ställe, är tvifvelaktigt (Brugschs beräkning ärefter all sannolikhet oriktig); men det är också mindre vigtigt att veta. De hieroglyfiska inskrifterna lära oss, att den här omhandlade festen var känd under de gamla faraonerna; de bekräfta Plutarchs berättelse och afgifva ett nytt bevis för, att han under författandet af sin bok om Isis och Osiris öste ur äkta egyptiska källor. Vi hafva därför grund till att antaga, att hans uppgift om *tiden*, då festen firades, är riktig. Plutarch säger, att den hölls från 17:de till 20:de athyr, d. ä. från 13:de till 16 november Julian, hvilka på denna tid, då sommarsolståndet inträffade på 25:te juni Julian, motsvara 10:de till 13:de november i den gregorianska kalendern. — Här ofvan sågo vi, att festen med anledning af Nilens började stigning firades 16:de juni Gregor.; här se vi, att den fest, som firades vid Nilens fallande, då det öfversvämmade landet trädde fram och började torka, afslutades med den 13:de november Gregor. Från 16:de juni till 13 november är det, då juli, augusti och oktober äro månader på 31 dagar, jämt fem månader på hvardera 30 dagar, eller 150 dagar.

Ingen vill neka, att det är mycket frestande att af det föregående draga den slutsats, att den elohistiska berättelsen om syndaflodens varaktighet har uppkommit efter egyptisk förebild. Likasom det förflöt fem månader eller 150 dagar från syndaflodens början och till dess arken blef stående på Ararats berg, så antogo också egypterna, att det förflöt fem trettiodagars månader mellan Nilens började stigning och öfversvämningens tillbakaträdande inom flodens bräddar, då landet åter höjde sig. Överensstämmelsen är, synes det, fullkomlig. Kan det vara en tillfällighet?

Det är ännu en punkt i syndaflodsägnens tidsbestämmelse, som tämligen tydligt hänvisar till Egypten. I den elohistiska redaktionen berättas, som vi hafva sett, att syndafloden började den sjuttonde dagen i den andra månaden. Hvilket år är härmed åsyftadt? Och till hvilken årstidskall händelsen enligt månadsuppgiften

förläggas? Bibeltolkarna utgå i allmänhet från den förutsättning, att syndaflodens början rättast och naturligast bör förläggas till den årstid, då den årliga öfversvämningen plägar inträffa i de västasiatiska landen. Judarna hade sedan urminnes tid ett år, som började med nymåne efter vårdagjämning, sålunda ungefär i början af vår april månad. I senare tider, sannolikt efter exilet, började de sitt år om hösten, i de första dagarna af oktober. Nu mena några tolkare, att det är sist nämnda år, som här är menadt, och se just häri ett bevis för en sen affattning af den elohistiska syndaflodsägnen. Enligt denna tolkning skulle syndafloden altså hafva börjat i medlet af november. Men om än detta kan synas stämma aldrig så väl med höstfloden i en och annan trakt af jorden, så står det dock i strid med de meteorologiska förhållandena i Palestina och kringliggande land. Från och med oktober kan det nog emellanåt falla regn i dessa näjder, men det uppsuges snart af den törstiga jorden och framkallar ingen öfversvämning. Det är först senare, i slutet af december och de följande två till tre månaderna, som den egentliga öfversvämningen eger rum. Detta stämmer äfven med de egyptiska och assyriska annalerna. Den egyptiska konung Amonhotep II, som regerade i det 14:de århundradet f. Kr., företog ett omfattande fälttåg genom Syrien och Mesopotamien till Ninive. Den 26:te tybi befann han sig vid floden Arasat, som han öfverskred samma dag efter en rekognoscering företagen på landet Anats område; det kom därpå till en afgörande strid, i hvilken egypterna blefvo segerherrar. Amonhotep öfvervintrade därefter i Mesopotamien och återupptog först i månaden epifi krigsoperationerna. I sammanhang härmed kunna vi antaga, att Amonhotep lade sig i vinterkvarter i början af månaden mechir. Den första mechir år 1385 f. Kr., hvilket år enligt min kronologi detta tåg företogs, korresponderar med 20:de december i vårgregorianska kalender. Ett liknande faktum är kändt från Assyriens historia. Den redan omtalade assyriologen G. Smith säger på ett ställe i sin berättelse om Sennacheribs tåg till Elam år 694: »Men det var nu i månaden tebitu (december) regn och snöstormar gjorde vägarna ofarbara för hären, så att den assyriske konungen tvangs att återvända hem.» Det passar altså ej att förlägga syndaflodens början till midten af november, då öfversvämningarna i dessa näjder först inträda i slutet af december. Då det vidare är tämligen säkert, att judarna, på den tid den elohistiska berättelsen affattades, icke kände något med hösten börjande år, må anförda tolkning uppgifvas som ohållbar.

Men den andra tolkningen, enligt hvilken elohistens år började med de första dagarna af april, passar ej häller i hop med de naturliga förhållandena. Ty den sjuttonde dagen i detta års andra månad skulle falla i midten af vår maj, och då är redan öfversvämningstiden förbi. I Palestina är vintern företrädesvis en regntid. Den bekante resanden Robinson berättar härom följande: »Höstregnet börjar i senare hälften af oktober; i november och december kommer det mest som störtregn; i januari och februari kan det falla ända till en fot djup snö, som dock svårligen ligger länge; i mars månad faller ännu mer eller mindre regn, men sällan efter denna tid. I Palestina äro under hela vintern vägarna, som man icke kan kalla annat än stigar, smutsiga, gropiga och slippriga, så att den resande vid denna tid är utsatt för de största besvärligheter och obehag. När regnet upphör, försvinner smutsen strax, och vägarna blifva fasta. Den som vill hafva gagn af sin resa, bör akta sig att komma till Jerusalem före senare delen af mars. I april och maj är himlen klar, luften mild och naturen skön.» Redan i början af april äro altså regn och öfversvämning förbi. Att samma var förhållandet i gamla dagar, visar den egyptiska krigshistorien ändasedan 15:de århundradet. På väggen af det stora Karnaktemplet i Theben finnas utförliga berättelser om Thotmes III:s fälttåg till Syrien. Man har kallat dessa Thotmes III:s annaler, emedan hvart års bedrifter äro uppförda efter hvarandra i kronologisk ordning. Berättelserna börja med konungens 22:dra regeringsår, då det uttryckligen heter, att han företog sitt första tåg till Syrien. Den fjärde pachon kom farao till Gaza; vi kunna sålunda antaga, att han drog bort från Egypten omkring den första pachon. Fälttåget i det 31:sta regeringsåret började enligt vidfogadt datum den 3:dje pachon. För de öfriga tågens vidkommande är ingen dag angifven; men de två daterade inskrifterna angifva de första dagarna af pachon, som den tidpunkt, då Thotmes III:s tåg till Syrien börjat. Den första pachon år 1433 f. Kr., å hvilket år efter min mening Thotmes III:s 23:dje regeringsår infaller, korresponderar med den 1:sta april i den gregorianska kalendern. Det var följaktligen i början af april Thotmes företog sina syriska fälttåg.

Det samma var händelsen med Ramses II, som lefde nära 300 år senare. Hans fälttåg mot Cheta-folket i det nordliga Syrien gjorde honom till en af egypternas mest firade krigshjältar, och skrytsamma berättelser om hans

utomordentliga hjältebedrifter i detta krig finnas på tempelväggarna i Ibsambul, Luksor och Ramesseum samt i ett epos, som är förvaradt i en hieratisk papyros och författadt af Pentaur, den egyptiske Homer. Berättelsen i Ibsambul börjar sålunda: »År 5 den 9:de epifi under Ramses II:s regering var hans majestät i landet Tahi på sitt andra segertåg.» Tahi var ett syriskt landskap, och då egypternas herradöme på denna tid sträkte sig hit, så att faraos marsch kunde ske så långt utan hinder, äro vi tämligen säkra på att icke afvika från sanningen, då vi låta Ramses anträda sin utmarsch från Egypten i de första dagarna af epifi. Ramses II:s 5:te år infaller, menar jag,år 1175 f. Kr. och för detta år korresponderar den 4:de epifi med den 1:sta april Gregor. Följaktligen började Ramses II likasom Thotmes III sitt syriska fälttåg omkring 1:sta april. — Till samma resultat komma vi genom att beräkna datum för en krigsberättelse, som Ramses III har efterlemnat från 1012 f. Kr. Denna beräkning visar, att äfven han företog sin expedition till Syrien i början af den gregorianska kalenderns april.

Att man i själfva verket under vanliga förhållanden regelbundet iakttog att inställa fientligheterna i dessa näjder om vintern och ånyo börja dem om våren, kan man se af flere ställen i Polybii skildringar af de egyptiskt-syriska krigen. Det är nog fallet, att man stundom under ovanliga förhållanden äfven kämpade om vintern; men regeln var, som vi hafva sett, att fälttågen i dessa näjder åtminstone i äldsta tider började om våren efter regntidens slut, det vill säga i början af april. Detta framgår äfven, för så vidt ytterligare vittnesbörd skulle anses vara af nöden, med bestämdhet af II Samuel kap. 11 v. 1, där det heter: »Och det skedde, då året var förbi, på den tid konungarna plägade draga ut i krig» o. s. v. Denna tidsbestämning omskrifver Josefus med: »då våren var kommen», och alla tolkare äro ense om att häri se den tid, då regnet upphört och den lättare årstiden inträdt, på hvilken »die Könige den Feldzug zu eröffnen pflegten» (Otto Thenius, Die Bücher Samuels, s. 173), det vill säga, då nyåret med vårdagjämningen börjat.

Vi se, att studiet af så väl naturen som historien på det bestämdaste visar, att regn- och öfversvämningstiden upphörde i slutet af mars i de västasiatiska trakter, om hvilka här talas. Det stämmer följaktligen icke med naturförhållandena att fatta elohistens år såsom början med vårdagjämningen, emedan den sjuttonde dagen af ett sådant års andra månad skulle falla i midten af vår maj, och sålunda syndaflodens början vara förlagd till en tidpunkt,då den årliga öfversvämningen för länge sedan är förbi. Denna tolkning måste därför också vara oriktig.

Men då det här är hvarken det om hösten, eller det om våren börjande året, hvilket år är det då elohisten har menat, och på hvad sätt skola då hans tidsbestämmelser rättast förstås? Vi hänvisas åter, menar jag, direkt till Egypten och egyptiska förhållanden. Det synes mig nämligen klart, att det är egypternas borgerliga år, som här ligger till grund, och att det är Nilens stigning, som har tjänat som mönster för elohistens bestämmelse af syndaflodens begynnelsetid. Syndafloden börjar hvarken om hösten eller våren eller öfver hufvud på en tid, som passar med naturförhållandena i Palestina, utan tvärt om på sommaren, hvilket endast stämmer med Egyptens förhållanden, emedan ju Nilen börjar stiga vid sommarsolståndet. Likasom vi ofvan hafva sett, att de öfriga tidsbestämmelserna i elohistens redaktion af syndaflodsagan på det nogaste sammanfalla med epokerna i Nilens stigande, så se vi här, att det samma gäller med hänsyn till bestämmandet af syndaflodens början. Och hvad året vidkommer, kan det, som ofvanför är visadt, icke vara det judiska året, hvarken det, som började med hösten, eller det, som började med våren, utan det är Egyptens borgerliga år på 365 dagar, det samma, som vi här ofvan mött på ett annat ställe i sagan om syndafloden.

I fall att min uppfattning är riktig, vinna vi i och med det samma äfven ett i annat afseende synnerligen vigtigt resultat. Det gäller spörsmålet om den elohistiska redaktionens affattningstid. Det har skrifvits ofantligt mycket om denna intressanta fråga, och den har blifvit besvarad på många olika sätt. Det allmännaste antagandet går väl ut på, att Genesis består af en äldre elohistisk och en yngre jehovistisk del, och att den förra sannolikt förskrifver sig från Samuels och den senare från Salomos tid. Om emellertid, såsom jag förmodar, det år, hvarefterelohisten bestämmer syndaflodens början, verkligen är det egyptiska borgerliga året, så bör man med bestämda tal kunna angifva det år, då elohisten redigerade sin syndaflodssaga. Under förutsättning af att den 17:de dagen i andra månaden, på hvilken syndafloden började, är angifven efter egypternas borgerliga år, och att denna dag korresponderar med den första dagen af det fasta år, på hvilket Nilens begynnande stigning, sommarsolståndet och Sothis-stjärnans heliakiska uppgång ursprungligen samtidigt inträdde, är året lätt att uträkna. År 1322 f. Kr.

föll första dagen af det fasta året samman med första dagen af det borgerliga; men då det senare var 1/4 dag kortare än det förra, lopp det hvart fjärde år en dag fortare än detta. Det år, då man hunnit 46 dagar förut (den 17:de dagen i andra månaden, d. ä. den 47:de dagen af det borgerliga året var lika med första dagen af det fasta) inträffade 46 × 4 = 184 år efter 1322 f. Kr. eller år 1138 f. Kr. *Enligt denna beräkning skref elohisten sin syndaflodsaga år 1138 f. K.*, hvilket på det närmaste stämmer med antagandet, att elohistens Genesis är affattad på Samuels tid.

Då jag framställer detta, icke såsom något påstående, utan som en förmodan till närmare pröfning, vågar jag däremot som resultat af det föregående med större bestämdhet uppställa följande punkter:

1) Elohistens berättelse om syndafloden förutsätter ett år på 365 dagar, hvilket, så vidt bekant, i dessa tider blott kändes i Egypten, hvarest man hade ett borgerligt år på tolf månader å trettio dagar, och fem skottdagar, som vidfogades i slutet.

2) Då elohisten säger, att floden aftog efter 150 dagars förlopp, och sätter dessa 150 dagar jämt lika med fem månader, så hänvisar detta åter på Egypten, då man annanstädes knappast kände annat än mån-månader, men icke flere på hvarandra följande trettiodags månader.

3) Dessa 150 dagar stämma äfven i andra afseendenmed egyptiska förhållanden,, då egypterna fem dagar före sommarsolståndet firade en fest på grund af Nilens begynnande stigning, och jämt 150 dagar senare en annan fest med anledning af Nilens sjunkande och det öfversvämmade landets framträdande.

4) Elohistens uppgift, att syndafloden började den sjuttonde dagen i andra månaden, stämmer icke med judarnas år eller de klimatiska förhållandena i Palestina, utan blott med det egyptiska borgerliga året och Nilens vid sommarsolståndet begynnande stigning.

Dessa öfverensstämmelser afgifva ett tämligen otvetydigt vittnesbörd om, att den elohistiska syndaflodsagans tidsbestämmelser, som stå i strid med den tidsram, hvari så väl den jehovistiska som den assyriskt-babyloniska redaktionen äro infattade, efter all sannolikhet äro afpassade efter det egyptiska året, och i öfverensstämmelse med epokerna för Nilens årliga stigande och fallande. Det ligger därför icke häller så fjärran att tänka, att datumuppgiften för syndaflodens början är lånad från egypternas borgerliga kalender, och kan hjälpa oss till att bestämma den elohistiska redaktionens affattningstid till år 1138 f. Kr.

En sådan infattning af en fornsemitisk saga i egyptisk tidsram lär icke vara stötande eller öfverraskande för någon, som känner den lilla geniala skriften af Victor Rydberg: *Urpatriarkernas slägttafla i Genesis*. Det visas här på ett skarpsinnigt och öfvertygande sätt, att, om man tager talen oförändrade, sådana de finnas i bibeln, och utesluter de två leden Set och Enos, som tydligen i senare tider blifvit interpolerade, följande märkliga öfverensstämmelser framträda:

1. Adam föddes 3893 f. Kr., hvilket år Menes enligt den egyptiska kronologien tillträdde regeringen.

2. Midtpunkten af Henochs lif faller på året 3282—3283 f. Kr., i hvilket sommarsolståndet, Nilens begynnande stigning och Sothisstjärnans heliakiska uppgång samtidigt inträffade, och i hvilket egypternas år på 365 dagar måantagas hafva blifvit infördt. Det var förmodligen till erinring om införandet af detta 365 dagars år, som Henochs lifstid blef angifven till 365 år.

3. Från Adams tid till syndafloden räknar bibeln 1461 år, hvilket jämt upp utgör en egyptisk Sothisperiods längd.

Jag måste vara ense med författaren i, att »öfverensstämmelsen är så noggran, att hon berättigar till antagandet, att uppställaren af den ursprungliga patriarktaflan härvid fäst afseende vid det rikes tidelängder, hvars innevånare berömde sig af att vara jordens äldsta folk.»

Jag skall härtill ännu blott foga den anmärkning, att det åter är Elohim-urkunden, som lemnar oss dessa med den egyptiska kronologien stämmande tal, sålunda den samma, som vi ofvanför sågo hade infattat syndaflodsagan i en egyptisk tidsram.

Det visar sig af de här nämnda tidsbestämmelserna, att de judiska lärde togo sin tillflykt till Egypten för att ordna sina nationela traditioner och bringa dem i ett kronologiskt system. —

Äfven en stor del enskilda föreställningar voro gemensamma för judar och egypter. Detta ämne låter sig icke här uttöma, och jag måste inskränka mig till att anföra endast några exempel.

I Genesis II. 7 läses: »Och Herren Gud bildade människan af jordens stoft och inblåste en lefvande anda i hennes näsa; och människan blef till en lefvande själ.»

Häremot svarar en framställning, som mycket ofta ses på de egyptiska minnesmärkena och som visar oss, huru Gud håller lifvets tecken framför människans näsa (se Illustrerad verldshistoria I. s. 48).

Genesis III. 15: »Och jag vill sätta fiendskap mellan dig och kvinnan, och mellan din säd och hennes säd; denne skall söndertrampa ditt hufvud, och du skall stinga honom i hans häl.»

Så godt som alla oss kända folk tänkte sig ormensom det ondas princip. Det samma var också händelsen med egypterna. I den egyptiska Dödsboken ses ormen Apopis som gudarnas och människornas fiende; men människan går honom i underverlden dristigt till mötes och genomborrar hans hufvud med en lans (se Illustr. verldshistoria I. 54).

Genesis III. 24: »Och han dref människan ut; och satte cheruberna öster om Edens lustgård med ett bart huggande svärd, för att försvara vägen till lifsens träd.»

Dylika bevingade varelser återfinnas äfven på de egyptiska monumenten. De stå skyddande bakom farao för att afvärja alt ondt från honom. De hvila, liksom keruberna på nådastolen, parvis utbredande sina skyddande vingar öfver en kista, som innehöll heliga saker och som, likasom nådastolen, var stäld på en båt eller ark, som kringbars i religiösa processioner (bild. 11). De egyptiska och judiska keruberna synas hafva varit identiska både med afseende på gestalt och förrättning, åtminstone ursprungligen; ty senare tänktes de judiska keruberna under en annan gestalt än i den äldsta tiden. Namnet kan möjligen härledas af det koptiska *korb*, som betyder »bortdrifva, afvärja», och sannolikt äfven återfinnes i det grekiska *Kerberos*.

Bild 11. *Egyptisk processionsbåt* med guden Chepera-Jehova hvilande på locket mellan två keruber.

Vi se sålunda, att det finnes flera öfverensstämmelser i egypternas och judarnas åskådningssätt. Några af dem förskrifva sig väl från ursprungligen gemensamma föreställningar, andra däremot utan tvifvel från lånade. Här ofvan hafva vi påvisat otvetydiga vittnesbörd om, att judarna hafva gjort lån hos egypterna, och då civilisationen var tidigare utvecklad hos egypterna än hos grannarna, är det ju äfven redan på förhand rimligare att antaga, att dessa i allmänhet hafva lånat af de förra än omvändt, åtminstone vid tiden före hyksos. Efter denna tid fortfor visserligen i det hela samma förhållande, men det finnes dock några spår af, att semiterna hafva reagerat mot egypterna, då ju semitiska gudomar och semitiska ord synas hafva vunnit fotfäste i Egypten, i synnerhet sedan 19:de dynastien kommit på tronen. Genom denna tidsbestämning föras vi dock till tiden efter Exodus, som vi här ej vidröra, emedan vi först vilja dröja vid judarnas uppehåll i Egypten.

Det antages allmänt, att judarna utvandrade från Egypten omkring 1322 f. Kr.; de hafva sålunda, de må nu hafva vistats där i 430 eller 215 år, inkommit medan ännu hyksos herskade; ty i förra fallet hafva de intågat omkr. 1750 f. Kr., och vid den tiden stod hyksos' makt på sin höjd, i senare omkr. 1540 f. Kr., då hyksos, om än under ständiga strider med de infödda öfre-egyptiska faraonerna, dock ännu regerade i Nedre Egypten. Jag håller mig här till den förra möjligheten, som har bästa stöd i källorna.

Mot antagandet att judarna inkommit i Egypten under hyksos har man gjort den invändning, att bibelns skildring af det faraonska hofvet och de egyptiska förhållandena öfver hufvud på den tid, då Jakob med sin familj invandrade, är så fullkomligt egyptisk, stämmer så väl med hvad monumenten lära oss om de samma, att det är sannolikt, att Josef kommit icke till en hyksoskonungs, utan en infödd faraos hof. Denna invändning hvilar emellertid påen missuppfattning af de faktiska förhållandena. Då hyksos omkr. 2100 f. Kr. trängde in i Egypten, voro de råa och vilda barbarer, men år 1750 f. Kr. hade de blifvit egyptiserade, hade tillegnat sig egyptisk skrift,

egyptisk konst, egyptiska seder och bruk, ja till och med, såsom deras efterlemnade skrifter vittna om, egyptiskt språk, om de än därjämte voro medvetna om sitt semitiska ursprung och under de ständiga krigen med Öfre Egyptens konungar så godt som ständigt fingo känna sin nationela motsats mot egypterna. Vid sin ankomst till Gosen blefvo judarna med välvilja mottagna af sina stamslägtingar hyksos; men då dessa slutligen år 1490 f. Kr. blefvo förjagade från Egypten, och den infödda mäktiga 18:de dynastien bestigit tronen eller, som det heter i bibeln (II Mos. I. 8): »och där kom en ny konung öfver Egypten, som icke visste om Josef», var det ju naturligt nog, att judarna förföljdes och prässades med hårdt trälarbete. I denna stamslägtskap får man väl också söka grunden till, att Josefus, som dock själf var jude och borde vara invigd i förhållandena, kunde förväxla judarna med hyksos och göra dem identiska, fastän de otvifvelaktigt voro skilda folk.

Jag sade nyss, att bibelns skildring af egyptiska förhållanden är korrekt. Elere lärda hafva påvisat detta än i ett, än i annat hänseende: »Farao» är *peraa*, »det stora dubbelhuset», en ofta förekommande titel för egypternas konung, analog med titeln »den höga porten» för den turkiska regeringen. »Potifar» är ett äkta egyptiskt namn: *Petifra*, »guden Ra's gåfva». De i bibeln anförda ämbeten och funktioner äro likaså i själfva verket egyptiska, i enlighet med hvad de utgifvas vara. Den ynnest, farao visar Josef, är ingalunda ovanlig: de egyptiska inskrifterna ha ofta att berätta om gunstlingar, som rosa sig af den stora nåd farao på grund af deras förtjänst visat dem. Kryddor, rökelse och alla slags välluktande saker, sådana som de israelitiska köpmännen, åt hvilka Josef såldes, förde medsig till Egypten, äro ofta nämnda på monumenten som asiatiska produkter. Berättelsen om Josef och Potifars hustru bär likaledes äkta egyptisk prägel, då en hieratisk papyrus meddelar en i flere punkter lika lydande historia. Flere exempel kunde ytterligare anföras, men det kan vara nog med det anförda. Blott några fakta böra ännu nämnas, emedan v. Bohlen i sin »Die Genesis historisch-kritisch erläutert» (Einleit. s. LV o. följ.) har anfört dem som bevis för, att Mose böckers författare icke varit förtrogen med egyptiska förhållanden, och ser häri en bekräftelse af sitt påstående om Pentateuchens sena affattningstid. Invändningen gäller bland annat följande punkter: För det första låter andra Mose bok egypterna bygga tegel af ler, men detta är ett byggnadsmaterial, menar v. Bohlen, som snarare visar hän till Babylonien än till Egypten, och blott på grund af bristande kännedom om de verkliga förhållandena öfverförts från Eufrat till Nildalen. För det andra omtalas Egyptens vinodling i Genesis, ehuru den, efter v. Bohlens påstående, först efter Psametiks tid var bekant i Egypten. Det är emellertid v. Bohlen, icke Pentateuchen, som har orätt.

Uti II Mos. I. 11 läses: »Så satte de (egypterna) arbetsfogdar öfver det (Israels folk), för att plåga det med sina bördor; och det bygde förrådsplatser för Farao: Pithom och Ramses» ... »Och de tvungo med hårdhet Israels barn till träldom. Och de förbittrade deras lif med tungt trälarbete i ler och tegel och med alt slags släpande på marken, med allahanda arbete, som de kunde pålägga dem med obarmhertighet.»

Att denna skildring är äkta egyptisk, visar en bild, som finnes i Theben. Arbetare ses syssla med att bära vatten i krukor från en brunn, med att tillhugga och bära sten, göra murtegel, bära detta fram o. s. v. De tillhöra uppenbart ett semitiskt folk, då deras anletsdrag och kindskäggen bestämt antyda det. En vidfogad inskrift uttalar:»Fångar tagna af H:s Maj. för att bygga tempel åt dess fader». (Se Illustr. verldshist. s. 17.) Ingenting hindrar, att det just är israeliterna som vi här se träla, då bilden är från Thotmes III:s tid, under hvilken sannolikt det af bibeln omtalda trälarbetet egde rum. En tydligare illustration till den bibliska berättelsen kan icke tänkas, och den visar på det bestämdaste, att v. Bohlen orättvist beskyller författaren för obekantskap med egyptiska förhållanden. Till ytterligare bevis kan anföras, att man i egyptiska ruiner har funnit en mängd solbränd tegelsten, hvari man till och med ser halmstycken alldeles i öfverensstämmelse med II Mos. V. 7 o. följ., där det heter, att israeliterna själfva måste samla den halm, som de behöfde för sitt tegelarbete. Man kan i museerna, t. ex. i Berlin, se dylika soltorkade tegelstenar med inblandade halmstrån, funna i Egypten; man kan taga dem i hand och på så sätt få ett handgripligt bevis för, att Pentateuchens skildring af israeliternas trälarbeten är fullt öfverensstämmande med egyptiska förhållanden.

Lika orimligt visar sig v. Bohlens påstående vara i det andra afseendet. Han säger i ofvan nämnda bok (Die Genesis erläutert, s. 373): »Ett vigtigt datum för berättelsens senhet (v. Bohlen antager nämligen, att

Pentateuchen icke är affattad före exilet) ligger här i munskänkens dröm, som förutsätter vinodling i Egypten; ty först efter Psametik, således just på Josias tid, gjordes ett obetydligt försök med den i Nildalen, och i ett slättland, som på den tid, då drufvorna mogna, står under vatten, kunde den blott på få ställen lyckas.» Men detta är helt enkelt oriktigt. Vinodling har varit känd och använd i Egypten från äldsta tider. Vi sågo här ofvan, att i Ptah-hoteps graf finnes en bild, som framställer vinodlingen på dess olika stadier: mogna drufvor hänga på vinstocken, de plockas, samlas tillhopa i korgar och prässas. Denna bild förskrifver sig från omkr. 2600 f. Kr. I Benihassans den tolftedynastien tillhörande grafvar och i Thebens under det nya riket anlagda nekropol, sålunda ända från det 15:de århundradet, finnas liknande framställningar, som tydligt nog vittna om, att vinodling och vinproduktion under alla tider varit sed i Egypten. Därjämte finnes vin nämndt, så väl hvitt som rödt, bland de vanligaste oflersakerna, och detta på monument från alla perioder af Egyptens historia. Det behöfves ej flere vittnesbörd för, att Pentateuchens författare har rätt och v. Bohlen orätt.

Då de egyptiska källorna, såsom vi hafva sett, icke blott i hufvudsaken, men till och med i de flesta enskilda fall, gifva stöd åt bibelns framställning af egyptiska förhållanden, hafva vi skäl till att förmoda, att bibelns skildring af Moses' historia och af israeliternas utvandring från Egypten med undantag af ett och annat underverk, också är riktig. De egyptiska minnesmärkena tala intet härom; men den egyptiska presten Manetho berättar en händelse, som efter all sannolikhet har afseende härpå, och lyder sålunda: Konung Amenofis lät församla de spetälske från hela Egypten, 80,000 till antal, i stenbrotten öster om Nilen, för att de där skulle arbeta, afsöndrade från egypterna. Sedan de länge plågats med hårdt arbete i stenbrotten, fingo de efter upprepade böner tillstånd af farao att nedsätta sig i det af hyksos öfvergifna Avaris. Då de funno denna fästning lämplig till affall, insatte de till sin anförare en heliopolitansk prest Osarsif och svuro honom lydnad. Denne gaf dem som första lag att icke dyrka de egyptiska gudarna eller egypternas heliga djur, och förbjöd dem hafva umgänge med andra än de sammansvurna. Sedan han gifvit dem denna och andra heliga lagar, som äro alldeles skiljaktiga från egypternas, bjöd han dem samtligen lägga hand vid murarnas återuppförande och rusta sig till krig mot konung Amenofis. Därpå sände han bud till de förut fördrifna hyksos och uppfordrade dem att deltaga i kriget mot egypterna. Dessakommo ock beredvilligt, 200,000 man starka till Avaris. Kung Amenofis blef bestört vid denna underrättelse, men samlade dock en här på 300,000 man, med hvilken han först framrykte; då emellertid fienderna rustade sig till slag, återvände han skyndsamt till Memfis, tog Apis och öfriga heliga djur med sig och begaf sig med hela sin här till Ethiopien. Som nu farao var borta, rasade solymiterna och de spetälske förskräckligt mot egypterna; de nedbrände städer och byar, plundrade templen, omstörtade gudabilderna, nedslagtade och åto de heliga djuren. Det heter, att den heliopolitanska prest, som gaf dem författning och lagar och efter guden Osiris fått namnet Osarsif (utan tvifvel sammansatt af gudanamnet Osiris och det fornegyptiska *Sif*, »son, barn», betyder sålunda »Osiris' son»), efter att hafva slutit sig till dessa människor, förändrade sitt namn och kallade sig Moses. Efter 13 års landsflykt återvände kung Amenofis med en stor här, levererade hyksos och de spetälske ett stort slag, öfvervann dem, dräpte många och förföljde de öfriga till Syriens gränser.

Denna berättelse, som bär Manethos namn, har väl blifvit något vanstäld af senare afskrifvare, men tör nog i det hela stamma från en äkta egyptisk källa. Diodoros talar också om samma händelse. Sedan han omnämnt utvandringen från Egypten, fortsätter han: »Den stora massan vände sig till det nuvarande Judæa, liggande icke långt från Egypten. Ledaren af denna koloni var Moses, en i mod och själsstyrka ovanlig man. Denne intog landet och bygde utom andra orter äfven det nu berömda Jerusalem. Han grundlade tillika det hos dem synnerligen heliga templet, lärde dem att dyrka och tillbedja gudomen, gaf dem lagar och ordnade deras författning. Han delade folket i tolf stammar, emedan detta tal är det fullkomligaste och öfverensstämmer med månadernas antal i året. Men han uppstälde ingen bild af gudomen, emedan han ej ansåg Gud ega mänsklig gestalt, utan såsom en endeGud, som omfattar himmel och jord, och är herre öfver all ting.»

Då bibeln icke anger namnet på utvandringens farao, och då de egyptiska minnesmärkena intet meddela om tilldragelsen i dess helhet, har det herskat skiljaktiga åsigter om, till hvilken konungs regeringstid den skall förläggas. Lepsius antager att utvandringen försiggick under Menefthes, son af Ramses II, men denna konung regerade otvifvelaktigt mycket senare, och med stöd af grunder, som jag här ej i deras helhet kan anföra, tror jag,

att judarnas utvandring ur Egypten skedde under Amenofis III, en konung af den 18:de dynastien och hvilken regerade 1355—1318 f. Kr. Häri är jag i öfverensstämmelse med Manetho, som ju kallar konungen Amenofis, icke Menefthes.

På hvilken väg vandrade nu judarna ut ur Egypten? Detta är ett spörsmål, som ofta behandlats, men nu åter bör upptagas, då så väl topografiska undersökningar under kanalarbetet, som nyare på de egyptiska inskrifternas vittnesbörd hvilande geografiska forskningar hafva vidgat vår kännedom om lokaliteterna i dessa näjder. De mest olikartade uppfattningssätt hafva gjort sig gällande. Man har låtit judarna utvandra från Egypten på alla möjliga och omöjliga vägar, hvarvid forskare, hvilka på sin vetenskapliga pilgrimsfärd hafva genomströfvat dessa trakter, oftast hafva tillagt judarna samma kosa, som de själfva tillfälligtvis hafva tagit. Hvad främst utgångspunkten vidkommer, hafva några menat, att denna var Pithom, och att Pithom var Fayum, som emellertid ligger i ett helt annat hörn af landet, nämligen uppe vid Nilen på dennas västra sida åt den libyska öknen till. Andra ha påstått, att hufvudstaden Memfis var utgångspunkten, oaktadt bibeln ej nämner ett ord om denna stad. Några, som trodde sig känna historien bättre, hafva häremot invändt, att Memfis och pyramiderna ännu icke existerade på Moses' tid, ett påstående som dock röjer synnerligen ringa kännedom om Egyptenshistoria, då Memfis existerade mer än 2000 år före den tiden. Andra åter hafva sagt, att staden Raamses, hvarifrån judarna i själfva verket började sin vandring, låg i närheten af Memfis. Hvad vidare vägens riktning angår, så blifver den naturligtvis lika växlande, än tvärs igenom öknen i rät linie från Memfis till Suez, än i en ofantlig båge mot norr ända till Pelusium och därpå mot söder till Suezviken, och så vidare.

En åsigt vill jag dock särskildt omtala. Den framstäldes af prof. Brugsch på orientalistkongressen i London 1874 och går ut på, att judarnas utvandring från Egypten icke har försiggått öfver Röda hafvet, utan mellan Medelhafvet och Serbonissjön till bärget Kasios och därpå söder ut längs med Bittersjöarnas östsida. Staden Ramses, hvarifrån vandringen började, var enligt Brugsch den samma som Tanis; därifrån drogo de till Sukkoth, hvars läge han tror sig hafva återfunnit, och därpå till Etham, ett namn som han återfinner i det fornegyptiska Chetham, som är ett appellativ med betydelsen »fästning» och nyttjas om hvarje befästad stad; en sådan fästning låg, säger Brugsch, tätt vid det nu varande Kantara. Från Etham skulle judarna hafva gått mot nordost först till Migdol, så till Pi-Hachiroth och slutligen till Baal-Zephon, som han förlägger till bärget Kasios. Nu ligga de tre sist nämnda orterna på Brugschs karta hvardera en dagsresa från hvarandra, så att judarna, då de kommo till Baal-Zephon, från Ramses måste hafva gjort fem dagsresor. Detta är uppenbart i strid med bibelns berättelse, som för denna sträcka blott känner tre dagsresor, och som lägger Pi-Hachiroth, Migdol och Baal-Zephon tätt vid hvarandra. Från Baal-Zephon vid bärget Kasios gingo judarna, menar Brugsch, till Marah, som han för visso med rätta lägger på ostsidan af Bittersjöarna; men detta är en sträcka af minst 15 geografiska mil, som det är föga sannolikt, att ett helt folk med kvinnor och barn kunde tillryggalägga i loppet af tre dagar,på hvilken tid judarna enligt bibeln tillryggalade vägen mellan Baal-Zephon och Marah. Brugsch inledde sitt föredrag med att påpeka, att han var i full öfverensstämmelse med den bibliska berättelsen, och att han däri ej förändrade ett iota; men vi hafva sett, att påståendet är oriktigt, och det är knappast många, som torde vara eniga med Brugsch i att tillägga judarna en så äfventyrlig vandring. Man kunde äfven göra andra invändningar mot Brugschs utvandringsteori, men vi vilja hällre lyssna till bibelns berättelse, den enda, som kan läggas till grund för besvarandet af föreliggande spörsmål. Se kartan sid. 57.

I Exodus XII, 37 läses: »Så bröto Israels barn upp från Raamses till Sukkoth, ungefär sex hundra tusen män till fots, utom små barn.» Denna stad Raamses låg, som vi ofvan hafva sett vid den gamla kanalen ungefär midt på vägen mellan Nilen och Bittersjöarna. Det heter, att Pithom och Raamses voro de två förrådsstationer, som judarna måste bygga eller väl snarare återuppbygga åt farao. Härvid kan dock anmärkas, att den ena af dessa städer visserligen hade namnet Raamses på den tid denna del af Pentateuchen skrefs, i det tolfte århundradet f. Kr., men icke vid den tid, då judarna bygde på den; ty staden finnes omnämnd på de egyptiska monumenten långt förr än Ramses den store, efter hvilken den sedan uppkallades, kom till regeringen; åtminstone äro alla eniga i, att det är en anakronism, när det i Genesis XLVII, 11 säges, att Jakobs familj fick bostad i landet Raamses. Belägen ungefär midt i landskapet Gosen var staden Ramses en högst passande samlings- och

utgångspunkt för de i Gosen boende judarna. Från Ramses kommo judarna till Sukkoth. Sist nämnda orts läge låter sig ej med någon säkerhet bestämma; men den bör hafva legat på den allmänna karavanvägen från Egypten till Syrien, hvilken sannolikt då som nu gick norr om Bittersjöarna.

Exodus XIII, 20 lyder: »Och de bröto upp frånSukkoth och lägrade sig i Etham vid gränsen af öknen.» Etham är förmodligen det samma som Pithom, då ju bägge namnen kunna betyda »guden Tums boning» eller »stad». Vi hafva ofvanför sett, att Pithom och Heroopolis voro samma stad, och att det var här Josef mottog sin fader på hans resa från Palestina till Egypten. Pithom låg på Egyptens östra gräns vid hufvudvägen, som förde från Palestina till Egypten, och var sålunda en passande mötesplats för Jakob och Josef. Och Etham låg likaledes vid gränsen af öknen vid allmänna landsvägen, hvarpå judarna drogo under sin vandring från Egypten till Palestina.

Nu var det vid Etham, som judarna i stället för att fortsätta vandringen på allfarvägen lemnade filisteernas landsväg och *vände om* mot söder för att gå till Bittersjöarna. Ty i Exodus XIV, 2 heter det: »Tala till Israels barn, att de skola vända sig och slå läger framför Pi-Hachiroth mellan Migdol och hafvet; framför Baal-Zephon, midt emot det skolen i lägra eder vid hafvet.» Och i IV Mos. B. XXXIII, 5 följ., där det gifves en öfversigt af vandringens gång, som jag för tydlighets skull skall meddela i sammanhang, berättas följande: »Så drogo då Israels barn från Raamses och lägrade sig i Sukkoth. Och de drogo från Sukkoth och lägrade sig i Etham, som är vid gränsen af öknen. Och de drogo från Etham och vände sig till Pi-Hachiroth, som ligger midt emot Baal-Zephon, och de lägrade sig framför Migdol. Och de drogo från Pi-Hachiroth och gingo midt genom hafvet öfver till öknen, och de färdades tre dagars led i Ethams öken och lägrade sig i Mara.»

Sedan judarna på detta sätt vändt om, kan man tänka sig, att de fortsatt sin vandring söderut, antingen på västsidan af Bittersjöarna, eller, hvilket jag är böjd att tro, på ostsidan af de samma. Först nämnda kosa, på Bittersjöarnas västsida, är märkt på kanalkompaniets karta ochanses således af det sammas lokalkunniga män som den sannolikaste. Vill man göra sig reda för de närmare omständigheter, som denna uppfattning förutsätter, blir tankegången följande:

Har judarnas vandring från Raamses till Sukkoth, från Sukkoth till Etham varit angifven i dagsmarscher, hvilket på grund af afståndet är rimligt, så måste äfven afståndet vara uppgifvet för återstoden af vägen till Röda hafvet; ty om Etham, såsom vi antagit, låg på Gosens östra gräns, så hade judarna ungefär 9 geografiska mil att vandra, innan de kommo till det ställe vid hafvet, där man antager öfvergången egde rum, och det är knapt troligt, att ett helt folk, som är på vandring, kan tillryggalägga en så lång sträcka på en dag. De två första dagsresorna voro hvardera icke fullt 3 mil långa, och antager man samma hastighet för vandringen mellan Etham och Röda hafvet, bör vägen hafva tagit tre till fyra dagar. Hvar judarna öfvergingo Röda hafvet, kan icke med bestämdhet sägas, då man ej känner läget af Pi-Hachiroth eller Baal-Zephon; men man förlägger vanligtvis öfvergången till ett ställe i närheten af Suez, och till ett annat ställe kan den icke gärna förläggas, om man antager, att judarna vandrade söderut på Bittersjöarnas västsida. På hvad sätt öfvergången verkstälts kan ej häller sägas. Man har i detta afseende blott att hålla sig till bibelns berättelse. Man har velat gifva en naturlig förklaring af miraklet genom att uppvisa att det finnes ett vadställe, där öfvergången skall hafva skett; men tre tusen år äro förflutna sedan dess, och man måste dock komma i håg, att nivåförhållandena hafva, eller åtminstone kunna hafva förändrats betydligt under den mellanliggande tiden. Som vi redan hafva sett (s. 18) stod Röda hafvet på denna tid i naturlig förbindelse med Bittersjöarna; djupförhållandena i de inre vikarna af detta haf måste då varit mycket olika mot hvad de nu äro, och vi hafva därför all grund till attantaga, att samma grund och vadställen icke funnos fordom som nu, men att det då torde hafva varit tämligen djupt på det ställe, hvarest öfvergången enligt det vanliga antagandet skall hafva skett.

Jag är däremot, såsom redan antydt, böjd för att förlägga öfvergången till ett annat ställe, hvarjämte jag tror, att judarna togo vägen på ostsidan af Bittersjöarna. Det synes mig betänkligt att antaga, att judarna voro flere dagar på väg från Etham till Röda hafvet, då likväl bibelns uttryck låta förmoda, att det blott var en dagsresa mellan dessa orter, likasom mellan de två första dagarnas. Isynnerhet häntyder härpå den berättelse, som finnes i IV Moseb. 33 kap.: »Israels barn drogo från Raamses och lägrade sig i Sukkoth; de drogo från Sukkoth och lägrade

sig i Etham; de drogo från Etham och lägrade sig framför Migdol.» Här äro uttrycken de samma och gifva ingen anledning till att tolka de två första om en dagsresa i sender, och det sista om en vandring på flere dagar. Tvärt om ligger det närmare att tolka dem alla på samma sätt, sålunda blott som en dagsresa för hvart af de tre vägstyckena, så mycket mer som det strax efter på samma ställe heter: »De drogo från Pi-Hachiroth, och de drogo tre dagars väg i Ethams öken och lägrade sig i Mara.» Att här är angifvet tre dagsresor antyder, att författaren af Numeri uttryckligen har velat uppräkna de särskilda dagsresorna. Men var det blott en dagsresa från Etham till Pi-Hachiroth, kunna vi svårligen antaga, att sist nämnda ställe låg nio mil därifrån, nere vid Suez. Vidare kunna vi äfven knapt tro, att Ethams öken, dit judarna kommo efter öfvergången öfver Röda hafvet, låg midt emot Suez, då staden Etham låg norr eller nordväst om Bittersjöarna, och till ett annat ställe kan Etham omöjligt förläggas.

Jag har förut påpekat en omständighet, som är af superlativ betydelse för närvarande spörsmål. Ända till Herodots tid gick Röda hafvet upp till nordliga ändan afBittersjöarna. De gamla faraonernas kanal, som afleddes från Nilen tätt invid det nuvarande Zagazig, och fördes i ostlig riktning mot Bittersjöarna, sattes från början icke i omedelbar förbindelse med dessa, emedan man fruktade att antingen skulle hafvet öfversvämma det som man förmodade lägre liggande landet, eller dess salta vatten skulle tränga upp i kanalen och göra dennas söta vatten odrickbart och odugligt till landets fruktbargörande. På Ptolemäos Filadelfos' tid var emellertid förbindelsen mellan Bittersjöarna och Röda hafvet afbruten, något som man kan sluta däraf, att vattenmassan i nämnda sjöar aftagit så betydligt, att deras salta vatten vid Ptolemäos II:s inledning af Nilkanalen undergick en stor förändring och blef, om icke alldeles sött, åtminstone sötblandadt. Orsaken till, att förbindelsen mellan Suezviken och Bittersjöarna afbröts, var utan tvifvel en intill Ptolemäos' tid fortsatt successiv höjning af näsets södra hälft. Den internationela kommission, som skulle pröfva och bedöma Lesseps' plan till anläggning af Suezkanalen, fann sålunda längs med stränderna af Bittersjöarnas då torra bassin spår af tre olika vattenlinier, den ena öfver den andra, hvaraf framgår, att vattenståndet har varit olika vid tre skilda perioder.

Emedan Röda hafvet nådde upp till Bittersjöarnas nordända, fans i dessa tider ingen landtunga mellan dem och det nu varande hafvet och följaktligen icke häller någon passage strax norr om Suezviken, såsom i våra dagar. Detta stämmer äfven med hvad vi veta från andra håll; ty berättelserna hos klassiska författare, såsom Herodotos, Strabo och Plinius, tillåta oss med en hög grad af sannolikhet sluta, att det i den äldsta tiden icke gick någon landväg mellan Egypten och Arabien söder om BittersjöarnaJfr. Schleiden, die Landenge von Suez, s. 92—96.. Det samma framgår af Itinerarium Antonini, där vägen till Clysma uppgifves gå på ostsidan af Bittersjöarna,icke från Arsinoë öfver Sueznäset, som ju då icke fans. I Tabula Peutingeriana angifves ett öfverfartsställe öfver hafvet från Arsinoë till Clysma; medan landvägen äfven där synes gå norr om Bittersjöarna. Däremot går muhamedanernas nuvarande pilgrimsväg från Kairo till Mekka, till Suez' granskap och öfver näset vid Suez; men detta är en kosa som först efter muhamedanernas eröfring af Egypten blifvit bruklig; och man kan däraf intet sluta med afseende på äldre tider, då landet som sagdt emellertid höjt sig, hvilket icke nog kan betonas.

Men då nu Röda hafvet vid den tid, då judarnas utvandring från Egypten försiggick, räkte ända upp till Bittersjöarna, och således — hvilket vi dessutom genom andra källor veta — det icke gick någon väg öfver Sueznäset, som då ej fans till, så kan det tyckas underligt, att Moses skulle välja vägen väster om Bittersjöarna ned till Suez, hvarest han visste, att det öppna hafvet låg honom i vägen. Han hade i 40 år vistats hos sin svåger Jethro på Sinaï och måste sålunda hafva noggran kännedom om lokaliteterna i dessa trakter och vägarna dit från Egypten. Han ville föra sitt folk öfver Sinai, i stället för att tåga raka vägen till Palestina, och han hade då ingen annan väg att gå än på ostsidan af Bittersjöarna, då man icke kan antaga, att han hade skepp för att sätta folket öfver Suezviken. Något vadställe, såsom nu vid ebbtiden, fans för visso icke på denna tid, och han kunde således omöjligt gå väster om Bittersjöarna, om han icke på förhand visste, att Gud genom ett underverk skulle föra honom och hans folk öfver den breda och djupa hafsviken. Vägen norr och öster om Bittersjöarna, som voro nordligaste viken af Röda hafvet, låg däremot rakt framför honom, och den förde säkert till Sinai. Mellan den gamla kanalen och norra ändan af Bittersjöarna var en liten landtunga, som icke var genomskuren, för att saltvattnet ej skulle stiga upp i sötvattenskanalen.Låt oss nu betrakta vandringen, med kartan för ögat. Från

Raamses gingo judarna i två dagsresor österut på filisteernas allmänna landsväg till Etham eller Pithom, som låg vid kanalen, hvarest denna böjer sig mot söder hän till Bittersjöarna, och där följaktligen filisteernas landsväg, som går mot öster eller nordost, lemnade kanaldistriktet och gick in i öknen, så att Etham för dem, som drogo denna väg, med rätta måtte sägas ligga vid gränsen af öknen. Här vände judarna om, d. v. s. de fortsatte icke vägen åt öster, men gingo mot söder och kommo till Pi-Hachiroth, som låg en dagsresa från Etham, efter all sannolikhet på den smala landtungan mellan kanalen och den nordliga ändan af Bittersjöarna, således i närheten af det gamla Serapeum. Man har härledt namnet Pi-Hachiroth från egyptiskan, och det må i sådant fall betyda: »stället med de många växterna» (*pi* den maskulina artikeln, *achu*, »många», *roth*, »växt»); denna etymologi hämtar ock stöd af den koptiska öfversättningen af stället i Numeri. Nu är det tänkbart nog, att det låg ett sådant fruktbart ställe här i närheten af sötvattenskanalen, medan det är högst osannolikt, att något sådant fans nere vid Suez, där landet helt säkert var en fullständig öken. Här vid Pi-Hachiroth kunna judarna hafva gått genom vattnet i Bittersjöarna, Röda hafvets innersta vik, »midt i Röda hafvet på det torra», som det heter i bibeln, eller, om man vill hafva en naturlig förklaring af underverket, antingen öfver den innersta viken vid lågt vatten, då ebben och nordostvinden hade drifvit vattnet ned, hvilket återvände strax efter vid inträdande flod, eller också *öfver på den smala landtungan mellan hanalen och Bittersjöarna, hvilken landtunga sedan kunde vara genomskuren af Moses just i rätt tid för att låta Röda hafvets och kanalens förenade vatten störta öfver de förföljande egypterna.* Judarna hade sannolikt större lokalkännedom i dessa trakter än egypterna själfva, då de förra länge hade bott i Gosen, på hvars östragräns öfvergången här antages hafva egt rum, och det är därför i och för sig icke så otroligt, att egypterna läto narra sig af dem. Efter öfvergången vandrade judarna tre dagar omkring i Ethams öken. Detta kan icke öfverraska oss, då Etham låg högst ett par mil aflägset, på gränsen af öknen, och var den största och vigtigaste ort i granskapet.

Jag afviker från den allmänna föreställningen i min här framstälda uppfattning af den väg, judarna togo på sin utvandring ur egypten; det är, så vidt jag kan se, den enda som stämmer med bibelns berättelse och de egyptiska förhållandena, sådana de voro på dessa tider, ej som de nu äro. Ewald har i sin »Geschichte des Volkes Israels» antydt, att han i början varit hågad att till Bittersjöarnas nordända förlägga öfvergången öfver Röda hafvet; men uttrycket, att judarna »vände om» från Etham, och benämningen »säfhafvet» för Röda hafvet hade förmått honom öfvergifva denna mening. Vi hafva emellertid sett, att detta uttryck, »vände om», just var korrekt om den väg, vi här hafva antagit; och hvad »säfhafvet» vidkommer, så är det naturligtvis intet som hindrar, att det kunde gälla de stora Bittersjöarna, då de voro en del af Röda hafvet och icke torra såsom i senare tider; i detta afseende kan därjämte anmärkas, att säfven trifves mycket väl i dessa trakter, ända upp till Timsahsjön, således äfven norr om Bittersjöarna.

Med afseende på den bibliska berättelsen om utvandringen, skall jag anföra hvad Ewald yttrar i ofvannämnda verk: »Likasom den natt, då utvandringen från Egypten tog sin början, alltid i senare tider måste stå för folket såsom den heliga natten, då dess högre lif började och det förlossades genom gudomlig hjälp, och likasom alt, som gick omedelbart förut, måste synas som ett upphöjdt förspel för den invigda början af egentligen följdrika händelser, så fråssade de senares tankar, ju längre ned i tidenman kom, och ju hårdare folket tryktes, dess mer svärmiskt i föreställningen om underverket i den andra heliga natten vid egypternas undergång i hafvet.» Stödjande sig på denna uppfattning af den bibliska berättelsens ursprung, antager judafolkets moderna historieskrifvare, att öfvergången öfver hafvet försiggick på naturligt sätt, och annorlunda kan den från vetenskaplig ståndpunkt väl icke häller uppfattas (se kartan öfver Gosen).

Det är bekant, att judarna benämnde sin Gud på dubbelt sätt, än Elohim, än Jehova. Det förra är till formen plural och nyttjas i själfva verket också i bibeln stundom för att beteckna flere gudar, t. ex. »de främmande Elohim, Egyptens Elohim», det är: de främmande gudar, Egyptens gudar. Detta tyckes förutsätta, att äfven judarna ursprungligen haft föreställning om flere gudar, och att de först senare kommit till den rena monoteismen, antingen genom en luttrande utveckling af polyteismen eller också förvärfvad genom lån från grannarna. Man kallar måhända denna tankegång en filologisk lek; men den måste vara något mera, då vi komma till samma resultat genom en historisk betraktelse. P. v. Bohlen säger i sin bok *Die Genesis historisch-kritisch erläutert*

(Einleit. XCVII): »Att israeliternas likasom öfver hufvud de beslägtade kanaanitiska folkens stamreligion var en polyteism, erkännes af dem själfva och det till och med i skrifter, som äro affattade med en fullkomligt mogen insigt och säkerligen hafva utgått från den stränga Jehovakulten, om ej historien så bestämt hade talat däremot. I Abrahams familj förutsättas särskilda gudar, och Josua bok påstår, att folket förut, i Mesopotamien och Egypten, var försjunket i afguderi.» Stället hos Josua (XXIV. 14) är alldeles afgörande: »Så frukter nu Herren och tjäner honom i fullkomlighet och sanning, och borttager de gudar, som edra fäder tjänade på andra sidan floden och i Egypten, och tjäner Herren.»

Jehova, hvilket namn egentligen betyder »han är»,sålunda: »den varande», den evigt och själfständigt »existerande», är den ende sanne, allsmäktige Guden, israeliternas monoteistiska Gud. Föreställningen om denna Gud uppträder först med Moses. Exodus VI, 3 säger detta med tydliga ord: »Och jag är uppenbarad Abraham, Isak och Jakob som en allsmäktig gud; men med mitt namn: Jehova, är jag icke känd af dem.» Dock, jag skall icke intränga på bibeltolkningens för mig främmande område, men blott anföra några exegeters ord. Knobel säger (Die Bücher Exodus und Leviticus, s. 47): »Den tredje perioden är tiden från Moses. Denne var den förste, som genom gudomlig uppenbarelse kom till insigt af, att Gud, hvilken patriarkerna före Abraham erkände som gudomen i allmänhet, och patriarkerna efter Abraham som den mäktige isynnerhet, var den ende sanne guden. För Moses gaf Gud sig tillkänna såsom *Jehova*, »den varande», sålunda som den verkligen existerande guden, vid sidan af hvilken ingen annan gud är, verkligen existerar.» Tuch yttrar (Kommentar über die Genesis, s. LXI): Vid tiden före Moses »existerar blott Elohim, om än »Grundskriften» framställer det förhållande, hvari Gud framträder till verlden, på ett ädelt och upphöjdt sätt och från Jehovismens ståndpunkt aldrig glömmer, hvad den förgångna tiden skall förbereda. Men en Jehovakult med sina institutioner, hvilka först bestämmas genom den senare uppenbarade lagen, *existerade icke före Moses.*» Och v. Bohlen uttalar sig i nyss nämnda verk sålunda: »Hur tidigt eller sent hebräerna hafva kommit till sin teokratiska Jehova eller nationens diktare och författare till en renare spiritualism, låter sig vid deras literaturs oordnade beskaffenhet icke strängt bestämma ... Men det mest afgörande momentet ligger däri, att Pentateuchen låter Jehova först med Moses uppträda, att patriarkerna blott känna Gud som den *mäktiga kraften*, och att namnet Jehova var dem fördolt» (s. XCIX och CI).

För den opartiska historiska betraktelsen måste detstå klart, förekommer det mig, att polyteistiska föreställningar vidlådde det israelitiska gudsbegreppet, ända till dess Moses i Jehova lärde dem känna den sanne Guden och därigenom hos dem införde monoteismen, hvilken det blef detta folks stora historiska uppgift att häfda och öfverföra till andra folk. Att jag här icke bland allmänheten utsprider en ny vrånglära, framgår af följande ställe i Brockhaus' Real-Encyklopedi, där sundt förnuft och den förmodligen hos allmänheten gängse uppfattningen uttalar sig sålunda (VIII. 458): »För öfrigt blir på anfördt ställe (Exodus VI. 3) namnet Jehova införd såsom ett nytt gudanamn i sammanhang med en ny uppenbarelse af Guds väsen, hvilket i förening med många andra spår häntyder på, att det samma först från den mosaiska tiden kommit i bruk hos hebräerna, nämligen i sammanhang med en ny utvecklingsgrad i deras gudsmedvetande öfver hufvud.»

Men om detta förhåller sig så, blir nästa spörsmål: Hvar och huru har Moses lärt känna Jehova? Nu veta vi af bibeln, att faraos dotter uppfostrade Moses såsom sin egen son, och att han, såsom det heter i Apostlagerningarna VII. 22, blef undervisad i all Egyptens visdom. Äfven Manetho betecknar Moses uttryckligen som heliopolitansk prest, och i Heliopolis fans ett berömdt prestkollegium, ett af hufvudsätena för den egyptiska lärdomen, dit i senare tider till och med greker, såsom en Pythagoras och en Platon, kommo för att lära. Men den lärdom, Moses här hade tillegnat sig, skulle den vara förspild? Månne han ej just genom denna i sällsynt grad blifvit rustad till sitt stora värf att uppträda som sitt folks befriare, lagstiftare och lärare både i religiöst, politiskt och socialt afseende? Dessa betraktelser föra oss helt naturligt, ja, vi kunna gärna säga med tvingande nödvändighet, till att i Egypten söka den Jehova, som Moses lärde sitt folk dyrka. Och när vi i det egyptiska panteon se oss om efter Jehova, upptäcka vi utan synnerlig svårighet en gud, somhar alldeles samma namn som Jehova, visserligen ej till ljud, ty Jehova är ju ett hebreiskt namn, men till betydelse, och som för öfrigt i flere afseenden kan jämföras med israeliternas Jehova. Den egyptiska gud, jag här syftar på — jag skall nämna honom med detsamma — är *Chepera*, hvilket namn betyder: »den som är, den varande, existerande». Såsom bekant var egypternas religion

ursprungligen en naturreligion. Solen var deras första och sannolikt enda gud. Den lokala solkulten utvecklade sig emellertid olika i olika egyptiska landskap, och då alla landskap förenades till ett egyptiskt rike, blefvo lokalgudarna under skiljaktiga namn och förrättningar, upptagna som lemmar i den gemensamma gudacykeln efter bestämd rangordning med hufvudstadens lokalgud i spetsen. Men medan lokalgudarna i den officiela gudakretsen intogo en underordnad ställning, dyrkades de hvar och en i sitt område såsom den högste och mäktigaste guden, såsom den gud, hvilken skapat sig själf, och väl egentligen taladt såsom den ende guden. Amonhotep IV, som regerade omedelbart efter judarnas utvandring ur Egypten, sökte bringa reda i förvirringen genom att afskaffa alla dessa gudar och införa tron på en enda gud, den ursprungliga solguden, dock med den modifikation, att solen dyrkades såsom uppenbarelseform af den nu såsom osynlig uppfattade guden, hvarvid den nye guden kallades *Aten-chu-ra*, »Solskifvan, solgudens glans». Den sålunda reformerade religionen blef snart åter öfvergifven, och det gamla mångguderiet infördes på nytt. Men om reformationen emellertid icke fick någon varaktig praktisk följd, så vittnar den dock om ett behof hos den tänkande delen af nationen att sätta en monoteism i stället för polyteismen. Ehuruväl det officiela försöket misslyckades, kan det ej vara något tvifvel om, att en eller annan religiös sekt, en eller annan filosofisk skola, dels längre tid förut måste ha varit verksam i att utbreda härmed beslägtade ideer — efter som en landet i dess helhet omfattande reformationkunde genomföras — dels äfven senare, efter det första misslyckade försökets uppgifvande, hägnade om och fortplantade den rena monoteistiska läran.

En dylik spekulationens gud, hvars begrepp må hafva uppstått och fixerats i en filosofisk skola, är just den nyss nämnda Chepera, guden »som är, som existerar». Han är icke någon lokal solgud; åtminstone kan man icke påvisa någon stad, något område i Egypten, hvarest han ursprungligen blef särskildt dyrkad som lokalgud; icke häller uppträder han någonstädes såsom tillhörande en triad, såsom händelsen var med lokalgudarna, hvilka alltid tänktes under form af en familj, bestående af fader, moder och son. Tvärtom är han tydligen på spekulativt sätt härledd ur verbalbegreppet *cheper*, som i egyptiska texter utomordentligt ofta nyttjas, dels såsom hjälpverb »vara», dels såsom fullständigt predikatsverb i betydelse af »vara, existera». Att verbet *cheper* och gudens namn *Chepera* äro beslägtade eller, rättare sagdt, egentligen ett och samma ord, blott differencieradt i verb och substantiv, framgår alldeles bestämdt af skrifsättet. De skrifvas nämligen bägge med *skarabeen*, som ljuder *cheper*, och betyder »vara, existera»Chabas, *Notice sur un scarabée Sarde*, p. 9: »Den betydelse, som tillägges skarabeen. har icke sin grund i någon symbolism eller myt, utan blott i den omständighet, att dess egyptiska namn *cheper* ljuder alldeles så som det ord, som betyder »vara, existera», och nyttjas vanligen för att skrifva detta ord. Af denna anledning betecknar *skarabeen* på egyptiska »tillvaro, lif», medelst ett slags ordlek, som icke skulle vara möjligt i något annat språk. och för öfrigt spelar en synnerligen vigtig rol i religiöst-funerärt afseende. En skarabé (en skalbagge) t. ex. lades på den ödes bröst som symbol af uppståndelsen och det eviga lifvet. Den betyder ej blott »existera», utan »evigt existera», icke blott det skapade, som existerar: verlden, materien, utan tillika den som skänker existens, nämligen skaparen, det vill säga den gud, som både själf existerar i all evighetoch skapar de existerande tingen. Det är nu, tror jag, klart, att Chepera icke är någon naturgud, utan uteslutande en spekulationens gud, hvars begrepp blott kan vara tänkt och utveckladt i en filosofisk skola.

Nu är denne gud Chepera mångfaldiga gånger omnämnd i de fornegyptiska texterna. Jag skall anföra några ställen. Dödsboken XVII. 60, hvarest den döde talar: »Jag tjänar den högste guden, i skrifterna (kallad) Chepera.» I Dödsb. XXIV. 1 säger guden själf: »Jag är Chepera, som har skapat sig själf.» Enligt en text, som är anförd af Lefébure i hans *Le mythe osirien* (s. 234) är solguden Ra identisk med »Chepera, som sänker sina vingar och hvilar i den underjordiska verlden.» I Navilles *La litanie du Soleil* (II. 2), där denna text är publicerad, lyder den: »Du vare lofvad, Ra, du högsta makt, du Chepera, som sänker dina vingar, och hvilar i underverlden, du födes såsom din egen son.» En annan vers af samma text lyder (IV. 32): »Du vare prisad, Ra, du högsta makt, med de många uppenbarelseformerna i den heliga boningen, du bild af Cheperas lekamen.» På samma sätt heter det på ett annat ställe (Ibid. II. 12): »Du vare lofvad, Ra, du högsta makt, som stiger ned i Anubis hemliga boning, du bild af Cheperas gestalt.» I en variant af samma vers (XXXIV. 12) läses: »Du vare lofvad, Ra, du

högsta makt som nedstiger i Anubis hemliga boning, du bild af Tums (eller Atums) gestalt.» Här äro sålunda Chepera och Tum ombytta med hvarandra, hvaraf framgår att de betraktades såsom sammanhörande eller beslägtade. Det heter också: »Solguden Tum-Chepera, som upplyser de två verldarna» (Ib. s. 32). I Dödsboken LXIV. 29 säges uttryckligen: »Guden Tum, det är, Chepera»; och på samma ställe CXXXIX. 1: »Tal af den döde: Hell dig, Tum, hell dig Chepera!» och CXLI. 6 nämnas åter gudarna Tum och Chepera till samman. Följande ställen visa, att Chepera tillika var beslägtad med solguden Hormachu: »Hell dig,du solgud, Hormachu, du Chepera, som har skapat dig själf! skön är din glans i horisonten, när du upplyser jorden med dina strålar; alla gudar glädja sig, när de skåda dig, du himmelens konung.» (Dödsboken XV. 3.) »O Chepera i din båt (solbåten), du hvars väsen existerar genom dig själf, det vill säga, evinnerligen, befria den aflidne.» (XVII. 74) och på samma ställe (XVII. 79), där detta närmare förklaras, säges: »Chepera i sin båt, det är solguden Hormachu själf.» — »Jag sitter i Cheperas stora båt», det är solbåten (Dödsb. CXXX. 21). »Chepera i sin båt fäller ormen Apopis (gudarnes fiende) hvar dag» (Ibid. CXXXIV. 2). Här står åter Chepera i stället för solguden. Och slutligen säger den aflidne i Dödsboken (XCI. 2): »Jag är salig, jag drager till det ställe, där Ra, Tum, Chepera, Hathor äro.»

Vi se här, att Chepera än uppträder ensam såsom den högste guden, som skapat sig själf och är gudarnas fader, än i stället för eller tillsamman med Ra, Tum eller Hormachu. Dessa tre gudar äro emellertid blott olika former af solguden, då Ra är solen i allmänhet, Tum solen i dess nedgång om aftonen, och Hormachu solen i dess uppgång om morgonen. Men Chepera är naturligtvis icke därför identisk med de olika solgudarna; han har åtminstone ett eget namn och får redan därigenom ett eget innehåll. Här eger utan tvifvel ett liknande förhållande rum som mellan den ursprungliga solguden och Amonhotep IV:s Atenchura. Under utvecklingens fortgång hade gudsbegreppet fått ett andligare innehåll. Likasom egypterna från början hade dyrkat solen som gud, fortforo de äfven därmed till de senaste tider; men de kunde naturligtvis icke i längden tillfredsställas af den krassa föreställningen, att den materiela solen, den synliga solskifvan var Gud själf, hvaraf följde, att Gud liksom drog sig mer och mer tillbaka, så att han för deras uppfattning till sist blef stående bakom sinneverlden såsom en osynlig ande. Vi finna flerestädesspår af en sådan utveckling. I Theben hade den ursprungliga solguden förvandlats till *Amon-Ra*, den »dolde» solguden, i Memfis till *Ptah*, såsom den som »öppnar, uppenbarar sig», i Abydos till *Osiris*, såsom den etiske gud, som i ett annat lif håller dom öfver människans handlingar. I Heliopolis, solstaden, där solgudens hufvudtempel fans, hade den ursprungliga solkulten synnerligen väl bibehållit sig. Här tillbads Ra, den egentliga solen, här dyrkades Atum, aftonsolen, och Hormachu, morgonsolen, såsom speciela lokalgudar. Det upplysta presterskapet i Heliopolis kunde visserligen lika litet som de andra städernas presterskap på längden finna tröst i föreställningen om en materiel solgud. Och i själfva verket nödgas vi till att antaga, att det just var här, som det gudsbegrepp, hvilket knyter sig till Chepera, måste hafva uppstått, då de ofvan anförda citaten tydligen visa, att Chepera är förbunden med och träder i stället för de *heliopolitanska* lokalgudarna Ra, Tum och Hormachu, *blott* dessa, inga andra städers lokalgudar.

Gudsbegreppet Chepera måste följaktligen tänkas hafva utgått från solguden, men han är icke den synliga, materiela solen; han uppenbarar sig blott i solen, hvilken, såsom vi hafva sett i ett af citaten, »är en bild af Cheperas lekamen». Chepera är den gud som *är*, som *existerar* oförändrad i all evighet, liksom solen alltid och oföränderligt uppstår hvar morgon i öster och hvar afton går ned i väster.

Läran om den egyptiska guden Chepera, hvilken såväl till namn som innehåll sammanfaller med den judiska Jehova, hade sålunda sitt hem i Heliopolis; men nu var det just här, som Moses såsom heliopolitansk prest invigdes i »all egypternas visdom», och hvarest han grundligt måste hafva fått lära, att Chepera var en sannare och fullkomligare gud än alla Egyptens öfriga gudar, och särskildt än Ra, Tum och Hormachu, hvilka presterna å ämbetets vägnar och för folkets skull måste fortfarande dyrka.

Utom de inre i saken själf liggande grunder, som tala för sammanställningen af Chepera och Jehova, få vi i det sist nämnda förhållandet äfven ett yttre historiskt vittnesbörd. Men icke nog härmed. Äfven en annan rätt märklig omständighet kan här påpekas, emedan den nämligen bestämdt syftar åt samma håll. I Exodus XXV. 20—22 läses: »Och Cherubim skola utbreda vingar ofvanfrån, så att de öfverskygga nådastolen med sina vingar, och den

enes ansigte skall vara vändt mot den andres; mot nådastolen skola Cherubims ansigten vara. Och du skall sätta nådastolen ofvan på arken och lägga det vittnesbörd i arken, som jag vill gifva dig. Och där vill jag komma till dig och tala med dig från nådastolen mellan de två Cherubim, som äro på vittnesbördets ark, alt det som jag vill befalla dig till Israels barn.» Den här ofvan omtalade egyptiska framställningen (bild. 11) kan märkvärdigt nog tjäna som en fullkomligt korrekt illustration till detta bibelställe. I midten af processionsbåten är nedsatt den kista, hvari de heliga symbolerna äro nedlagda; ofvanpå hvila två väsen, som fullt ut motsvara de judiska keruberna, med ansigten vända mot hvarandra, och breda sina skyddande vingar öfver locket, och *midt emellan de två egyptiska keruberna hvilar guden Chepera*, alldeles på samma sätt som det säges, att Jehova skall komma och tala med Moses från nådastolen *mellan de två cherubim*. En fullkomligare öfverensstämmelse kan icke tänkas: hvar enskildhet i bibelstället återfinnes i den egyptiska afbildningen. Då detta knappast kan vara tillfälligt, bör det vara tillåtet att häri se ett nytt vittnesbörd för riktigheten af vår sammanställning af den egyptiska guden Chepera och israeliternas Jehova.

Jag skall sammanfatta resultatet af det ofvan utvecklade i följande punkter:

1) Den judiska religionen har ursprungligen utgått från en polyteism.2) Den mellan polyteism och en utvald familje- eller stamgud vacklande religionen aflöstes först under Moses af den rena monoteismen, då han i Jehova lärde israeliterna känna den sanne Guden.

3) Moses fick sin lärda uppfostran i Heliopolis och blef just därigenom satt i stånd att utföra sitt stora värf.

4) I Heliopolis dyrkades solgudarna Ra, Tum och Hormachu särskildt som lokalgudar.

5) Af dessa lokalgudar utvecklade det upplysta presterskapet i Heliopolis en andlig spekulationens gud, Chepera.

6) Namnet Chepera härledes af verbalbegreppet *cheper*, »vara, existera», och betecknar den gud som *är* och *existerar* allena och oföränderligt i all evighet, den ende sanne guden i motsats till Egyptens öfriga gudar, som presterna väl måste dyrka, men icke i sitt hjärta kunde erkänna.

7) Denne gud Chepera, som Moses måste hafva lärt känna i Heliopolis, synes vara identisk med Jehova, som Moses förkunnade sitt folk. Namnet Jehova härledes af verbalbegreppet *hava*, »att vara, existera», och betyder den gud som *är, existerar* i all evighet; det har altså noga taget samma härledning och betydelse som det egyptiska namnet Chepera.

8) Filologiska och historiska grunder tala för identiteten af Chepera och Jehova; härtill kommer vidare den märkliga omständighet, att likasom Jehova uppenbarade sig från nådastolen mellan de två Cherubim, på samma sätt ses äfven Chepera på ett egyptiskt monument hvila på locket af en helig kista mellan två keruber.

Innan jag afslutar detta kapitel skall jag något beröra öfverensstämmelsen mellan den egyptiska och mosaiska moralen. I den förut nämnda Dödsboken finnes den bekanta domsscenen, i hvilken Osiris presiderar och med sina 42 guddomliga meddomare håller dom öfver den döde. Denne nalkas ledd af rättfärdighetens gudinna och renar sig från de 42 synder, hvilka de 42 domarne hafva attbestraffa. Bland dessa uppräknar han: »Jag har icke dräpt, jag har icke gjort hor, jag har icke stulit, jag har icke talat falskt,» o. s. v., uttryck, som delvis ordagrant stämma med buden i Mose lag. Det kan ej med bestämdhet sägas, att Moses här åter lånat af egypterna; men det synes antagligt nog, om man betraktar saken historiskt. Hos egypterna hade en mer än två tusen år gammal civilisation utvecklat och befästat samfundsordningen och de moraliska begreppen, och judarna, hvilka just nu skulle bildas till ett självständigt samfund, kunde på ganska naturligt sätt hos dem låna, hvad de i sådant fall behöfde. Ett sådant lån kan icke här öfverraska oss, sedan vi sett flere exempel på lån, som icke lågo så nära.

I tiden efter judarnas utvandring herskade egyptiska faraoner t. ex. Ramses II, hans son Menefthes och andra öfver flera af de asiatiska gränslandskapen, och intet hindrade därför en liflig samfärdsel mellan Egypten och Väst-Asien under största delen af 19:de och 20:de dynastiernas regeringstid. Det finnes äfven mångfaldiga vittnesbörd om, att en sådan förbindelse verkligen egde rum. Att i enskildheter påvisa detta skulle vara det samma som att skrifva Egyptens historia under hela denna tiderymd, och därom kan naturligtvis här ej vara tal;

jag skall således inskränka mig till att anföra hvad Chabas säger i sammanhang med sin publikation af några bref, som i Menefthes' regeringstid växlades mellan i Syrien bosatta egypter och deras hemmavarande slägtingar: »I det tidskifte, då dessa bref skrefvos (i slutet af tolfte århundradet, sålunda ungefär mot slutet af Domarnes tidsålder i den israelitiska historien), egde en omfattande samfärdsel rum mellan Egypten och Syrien; farao företog resor till det senare landet, och egyptiska ämbetsmän af olika klasser voro där anstälda på fasta platser; detta framgår af bref 10 från prestinnan *Sherau-Ra*, och af bref 12, som berättar om återkomsten af en ringare ombudsman, hvilken i fem år varit bosatt i Syrien ien varuhandlares tjänst» (Chabas, Mélanges égyptologiques, III. tome 2, s. 163). Under den fredliga samfärdsel, hvarom dessa bref, resebeskrifningar o. s. v. gifva högst värdefulla upplysningar, måste naturligtvis Egypten såväl på grund af sin politiska öfvermakt som genom sin öfverlägsna civilisation utöfva ett alldeles dominerande inflytande på sina politiskt svagare och mindre bildade grannar. Då vi här väsentligen inskränka oss till att beröra egypternas förhållande till israeliterna, skall jag till sluts blott bifoga den anmärkning, att det sannolikt var på denna den egyptiska suprematiens och blomstringens tid, den äldsta delen af Pentateuchen författades.

Guden Cheperas namn.

Egyptens förhållande till Grekland.

G. Grote säger i sitt för öfrigt tvifvelsutan högst förträffliga arbete: *History of Greece* (III. 414): »För grekerna var Egypten före Psametiks regering en tillsluten verld», och på flere ställen i det Egypten behandlande kapitlet som innehåller många oriktigheter och öfver hufvud skämmer bort det förträffliga arbetet, upprepar författaren påståendet om, att grekerna först efter Psametiks tronbestigning lärde känna Egypten. Detta är nu uppenbart ett fel, hvilket är af så mycket större betydelse, som det gifver en alldeles missledande föreställning om den egyptiska civilisationens inflytande på den grekiska. Ty det är tydligt, att om grekerna först i 7:de århundradet kommo i beröring med egypterna, då väl i det närmaste alla kulturelement redan förefunnos i Grekland, kunna de åtminstone ej omedelbart hafva lånat något af väsentlig betydelse hos en varuhandlares tjänst» (Chabas, Mélanges égyptologiques, III. tome 2, s. 163). Under den fredliga samfärdsel, hvarom dessa bref, resebeskrifningar o. s. v. gifva högst värdefulla upplysningar, måste naturligtvis Egypten såväl på grund af sin politiska öfvermakt som genom sin öfverlägsna civilisation utöfva ett alldeles dominerande inflytande på sina politiskt svagare och mindre bildade grannar. Då vi här väsentligen inskränka oss till att beröra egypternas förhållande till israeliterna, skall jag till sluts blott bifoga den anmärkning, att det sannolikt var på denna den egyptiska suprematiens och blomstringens tid, den äldsta delen af Pentateuchen författades.

Guden Cheperas namn.

Egyptens förhållande till Grekland.

G. Grote säger i sitt för öfrigt tvifvelsutan högst förträffliga arbete: *History of Greece* (III. 414): »För grekerna var Egypten före Psametiks regering en tillsluten verld», och på flere ställen i det Egypten behandlande kapitlet som innehåller många oriktigheter och öfver hufvud skämmer bort det förträffliga arbetet, upprepar författaren påståendet om, att grekerna först efter Psametiks tronbestigning lärde känna Egypten. Detta är nu uppenbart ett fel, hvilket är af så mycket större betydelse, som det gifver en alldeles missledande föreställning om den egyptiska civilisationens inflytande på den grekiska. Ty det är tydligt, att om grekerna först i 7:de århundradet kommo i beröring med egypterna, då väl i det närmaste alla kulturelement redan förefunnos i Grekland, kunna de åtminstone ej omedelbart hafva lånat något af väsentlig betydelse hoskulturfolket i Nillandet. Men påståendet är som sagdt oriktigt; man kan nu på det bestämdaste visa, att redan många århundraden tidigare en förbindelse mellan de två folken kommit till stånd.

Om man undantager folknamnet Hanebu, som nämnes på de egyptiska monumenten mer än två och ett halft årtusen före vår tideräkning och som under Ptolemäerna helt säkert betecknar grekerna, men i äldre tider möjligen ett annat folk, nämnas de af greker bebodda landen, så vidt man för närvarande vet, för första gången under Thotmes III, sålunda i det femtonde århundradet. Ibland de folkgrupper, som äro upptagna på en stele från denna konungs tid, förekomma tre grupper, hvilka antagligen omfatta alla ösamlingar i Medelhafvet från den minsta bukten i öster intill Spaniens kuster, samt alla land rundt om Medelhafvet, icke blott de södra, utan äfven de norra kusttrakterna. Under Ramses II (under tolfte århundradet) nämnas Schartana, hvilka forskarne äro eniga i att identifiera med sardinierna, först såsom krigsfångar och sedan såsom hjälptrupper i denna konungs tjänst. Under sonen och efterträdaren Menefthes möter oss en hel skara af grekiskt-italiska folk. På en af väggarna i det stora Karnaktemplet läses nämligen en hieroglyfisk inskrift, som berättar om ett infall i Egypten, företaget af förenade libyska, grekiska och italiska folk i slutet af tolfte århundradet. Då denna berättelse har stor betydelse för belysningen af här omnämnda förhållanden, skall jag i korthet meddela innehållet däraf. Framställningen börjar med, att Akavascha (achäer), Tuirscha (etrusker), Leku (Lykier), Schartana (sardinier), Schikelscha (sikuler) och andra folk, hvilkas namn försvunnit genom textens skadande, hade förenat sig med libyerna och infallit i Egypten under kung Menefthes regering. I linjerna 2—6 sjunges denna konungs lof. Linie 7 berättar, att fienderna uppslagit sina tält vid en ort, som heter Pabaris, och den olycka, de framkalladeöfver Egypten, jämföres med de betryckets tider, då hyksos plågade landet (lin. 8—9). Så angifvas de anstalter Menefthes träffat för att fördrifva fienden (lin. 10—13), som under ledning af libyerfursten Maurmuiu hade inträngt öfver Egyptens västra gränser (lin. 14—15). Farao tilltalar sina män och tröstar dem med, att gudarna skola vara med dem och tillintetgöra den usle fienden, som fräkt härjade landet, plundrade templen och öfversvämmade fälten (lin. 16—26). Lin. 27 berättar om en expedition, som egyptiska trupper företogo till Libyen, förmodligen för att därigenom tvinga fienden lemna landet. Inskriften vänder åter till farao, för hvilken guden Ptah uppenbarar sig i drömmen ingjutande hos honom mod och tröst (lin. 28—29). Uppmuntrad häraf rustar sig farao till striden. Det kommer till slagtning, hvari egypterna fullständigt besegra fienden (lin. 30—34). Fiendens anförare flydde, lemnande efter sig vapen och dyrbarheter (lin. 35—37). Det egyptiska rytteriet förföljer de flyende (lin. 38). I följande linier kastas åter en jämförande blick på den olyckliga hyksostiden; gudarna räddade då liksom nu landet (lin. 39—40). Förföljarne återvända och berätta om segern. Farao jublar öfver, att fienden är slagen, och att dess öfvermodiga hot återfallit på dess eget hufvud, och hela landet instämmer i jublet (lin. 41—47). Fångar, afhuggna lemmar af dräpta fiender samt bytet föres fram för farao, som vistas i en efter honom uppkallad stad (lin. 48—49). Därpå angifves noga antal af fångar, dräpta fiender och olika slag af byte för hvart af de fientliga folkslagen särskildt (lin. 50—61). Slutligen tackar farao gudarna för den härliga seger, de förlänat honom; han berömmer sig af att ha krossat fienden, och att han med gudomlig hjälp frälsat sitt land från den hotande faran (lin. 62—67).

Språkliga, geografiska och historiska grunder öfverensstämma däri, att det verkligen var nämnda grekiskt-italiska folk, som omkr. 1100 f. Kr., således ungefär vid trojanskakrigets tid, i förening med libyerna gjort detta infall i Egypten. Jag skall här ej anföra grunderna, men blott anmärka, att de äro mycket starka, då egyptologernas eljest ofta stridiga skara i motsatt fall icke skulle hafva varit enig i att erkänna dem som giltiga. På sista tiden har en icke-egyptolog, fransmannen Halévy, gjort några invändningar, då han nämligen bland berberska folknamn tror sig hafva återfunnit de nyss omtalade namnen. Men denna omständighet bevisar intet med afseende på nationaliteten, och det är dess utom ganska antagligt — något som man redan på förhand kunde vänta — att nämnda grekiskt-italiska folk, som öfver Libyen gjort infall i Egypten, dock må hafva lemnat efter sig så tydliga spår i dessa näjder, att deras namn kunde blifva bevarade i minnet. En annan invändning, som Halévy har gjort med afseende på kronologien, bortfaller, om man, såsom jag tror är nödvändigt, förlägger Menefthes' regering och infallet i Egypten till omkr. år 1100. För öfrigt har man alldeles slående bevis för, att åtminstone sardinierna i forntiden stodo i förbindelse med Egypten, i den omständigheten, att man på Sardinien funnit en mängd egyptiska fornsaker, nämligen skarabeer, delvis med hieroglyfiska inskrifter; i synnerhet är en antik brons-statyett, som framställer en sardinisk krigare, i detta afseende af stort intresse, då den framter samma karakteristiska egendomligheter t. ex. vid hjälm och svärd, som återfinnas på de egyptiska framställningarna af

just samma Schartana-krigare, hvilka här blifvit identifierade med sardinierna. Äfven hvad etruskerna beträffar, äro dylika fornsaker funna; de äro visserligen icke så talrika och till sin bevisningskraft så bindande, men de äro dock alltid tillräckliga att ådagalägga sannolikheten för att äfven etruskerna lång tid före Roms anläggning stått i förbindelse med Egypten.